

Forord

Eg er stor takk skuldig til rettleiaren min John Ragnar Myking som synt for meg at det framleis fantes ubelyste felt i kvinnerelatert tingbokforskning. Kvinnehistorie er noko eg alltid har interessert meg for, men tidleg moderne tid og tingbøker var heilt nytt for meg. Eg har likevel aldri angra på at eg gjekk såpass langt tilbake i tid. Kvinnene på 1600- og 1700- talet var langt meir fargerike og dynamiske enn kva eg på førehand hadde venta.

John Ragnar Myking sitt glødande engasjement og iver for oppgåva har vore til stor støtte, og eg er takksam for god og kyndig rettleiing undervegs. Eg vil også retta ein takk til deltakarane på seminargruppa ”I tidleg moderne tid” som har gitt meg nyttige innspel undervegs, og til ”Landåsgjengen” for gode oppmuntringar.

Sist men ikkje minst vil eg takka besteforeldra mine i Skjoldastraumen som ivrig har følgt med frå sidelinja. Det er motiverande når nokon er interesserte i det ein driv på med. Og takk til bror min, Gunnar, som teikna forsida, og til søstrer og familie som berre er ein telefon unna.

Fantoft 09.05.2007

Kari Myklebust

INNHALDSLISTE

1. INNLEIING.....	5
1.1 Forskingsstatus.....	6
1.1.1 Kvinne og kjønnsperspektiv.....	6
1.1.2 Kvinne - og kjønnsperspektiv på tingbøkene.....	7
1.1.3 Kvinna sin rettslege stilling.....	10
1.2 Problemstilling.....	13
1.3 Tingboka som kilde.....	14
1.4 Avgrensing i tid og rom.....	15
1.5 Utval av saker.....	18
1.5.1 Sakstypar- arbeidsmetode og omfang.....	20
1.5.2 Skilnad på framstilling i tingbøker frå 1600 - og 1700 talet.....	23
 2. SKULDINGAR OG UTSKJELLING.....	 25
2.1 1700- talet.....	28
2.1.1 Skuldingar - seksuell ære.....	28
- ”...een ægteskabs indleder til det onde”.....	28
- Ugifte jenter.....	29
- Guri Roskone - ei kvinne som talte menn midt imot.....	29
2.1.2 Skuldingar – tjuveri.....	30
- Gifte kvinner og daglegdagse gjeremål.....	30
- ”I Mindelighed mellem dem innbyrdes at være forligt”.....	31
2.1.3 Skuldingar – trolldom.....	32
- Ulykke på andre sine krøtter.....	32
2.1.4 Nabobråk.....	32
- Gifte kvinner som irriterte naboane sine.....	32
- Den utskjelte mann.....	33
- Malene Monsdatter.....	34
- Å tøyse strikken for langt.....	35
- Maktkamp.....	36
2.1.5 Anna.....	37

2.2 1600- talet.....	37
2.2.1 Skuldingar – seksuell ære.....	37
- ”Horer, Tascher og Vdyder”.....	37
- Utlagt for å ha fødd eit barn.....	38
- Skulding som veg til ekteskap.....	39
2.2.2 Skuldingar – tjuveri.....	39
- Menn mot kvinner og kvinner mot menn.....	39
- Bortkomne sauer og geiter.....	40
- Sorenskrivaren si korte og konsise framstilling.....	40
- Usemje om ei ku.....	40
2.2.3 Skuldingar – trolldom.....	41
2.2.4 Nabobråk.....	41
2.2.5 Anna.....	41
2.3 Samanfatning.....	42
 3. VALD.....	 44
3.1 1700- talet.....	46
3.1.1 Fysiske konfrontasjonar med utgangspunkt i daglegdagse konfliktrar	47
- Hoppa som åt av naboen sitt høy.....	47
- Ektepar i harnisk.....	48
- Mannen som blei kasta på sjøen.....	49
- Den ugifte jenta som blei slått til blods.....	50
3.1.2 Dei giftige tungene.....	51
- Gut som slår munnrapp enkje.....	51
- Enkja som fekk medhald.....	52
3.1.3 Gifte koner – underordna hushaldet.....	53
3.1.4 Maktkamp eller misbruk av makt.....	54
- Husbonden som slo tenestejenta.....	55
3.2 1600 – talet.....	56
3.2.1 Fysiske konfrontasjonar med utgangspunkt i daglegdagse konfliktrar	57
- Slo med det ein hadde for handa.....	58
3.2.2 Dei giftige tungene.....	58

3.2.3 Maktkamp	59
- Stedotter versus stemor.....	59
- Arvestrid.....	60
3.2.4 Nabokonflikt	61
3.3 Samanfatning	61
 4. TJUVERI	 63
4.1 1700- talet	65
- Tenestejente til bry.....	65
- Stemora som mjølka stedottera sine kyr.....	68
4.2 1600- talet	69
- Kvinnelege lovbrytarar og ulovleg tak.....	69
- Kvinna som tok sauene sine tilbake.....	70
- Nabokonflikt.....	70
4.3 Samanfatning	72
 5. BYGDESLADDER	 73
5.1 1700- talet	74
- Den uskikkelige jenta.....	74
5.2 1600- talet	76
- Umyndige barns sladder.....	76
- Ei ung jente og bygdesladder.....	79
- Den frikjente mannen.....	79
5.3 Samanfatning	80
 6. USEMJE BLANT EKTEPAR OG FORLOVA	 81
6.1 1700- talet	82
6.1.1 Mannen som den aggressive	82
- Den drikkfeldige ektemannen.....	82
- Vanhelga heilagdagen.....	83
- Lyspåsetjing.....	84
- Den valdelege ektemannen.....	85
- Tilgjevande kvinner.....	85

6.1.2 Kvinna som den aggressive.....	86
- Den arge kvinne.....	86
- Den forvirra kvinne.....	87
- Kvinna med medhjelparar.....	88
6.2 1600- talet.....	89
6.3 Samanfatning.....	90
7. ANNA.....	91
7.1 1700- talet.....	91
7.1.1 Lausgjengarar.....	91
7.1.2 To tenestejenter som dreiv hærverk.....	92
7.1.3 ” At holde et ryggeløs og liderlig Huus med Spil og Drik”.....	93
7.2 1600- talet.....	95
7.3 Samanfatning.....	96
8. AVSLUTNING.....	97
- Skuldingar og utskjelling.....	97
- Vald.....	98
- Tjuveri var tabu.....	99
- Bygdesladder og seksuell ære.....	100
- Fulle menn og arge kvinnfolk.....	101
- Å handle på tvers av normer.....	102
- Konklusjon.....	103
9. KJELDER OG LITTERATUR.....	105
Digitale kjelder.....	105
A. Tingbøker.....	105
B. Lover.....	107
Litteraturliste.....	108

1. INNLEIING

På sommartinget i Herløe skipreie i 1745 møter me på Hans Pedersen. Han stemna inn Ole Ørjansen Jordholmen og kona Anne for å ha overfalle han både fysisk og verbalt.¹ Grunnen til angrepet var at Hans hadde lagt til kai ved bryggja deira utan lov. Anne ser ut til å ha vore svært så aktiv i det som skjedde. Ho retta ein heil rekkje skjellsord mot Hans, skjellsord som må seiast å ha vore svært ærekrenkjande. Men utbrotet stoppa ikkje med dette. Seinare gjekk ho fysisk til verks, og slo Hans mellom skulderblada med ein halv tønnebotn. I tillegg prøvde ho å trekkje kameraten til Hans i håret. Etter kvart kom også ektemannen hennar til, og han agerte i likskap med kona fysisk. Det interessante ved saka er likevel at Anne ser ut til å ha vore den mest pågåande i angrepet, og det var også ho som la opp til det heile.

Dømet viser at 1600- 1700- talets kvinne kunne ty til vald. Det er eit interessant funn, ettersom historikaren **Margit Løyland** si avhandling frå 1992 peikar i retning av at kvinner hovudsaklig krenkte andre med den giftige munnen sin.² Det same framhevar **Monika Antun** i avhandlinga si frå Nordhordland.³ Ein kjem likevel ikkje utanom dei giftige tungene, noko Anne si åtferd indikerer. Hennar fysiske åtak på Hans var tett knytt saman med verbal utskjelling. Tilfellet viser likevel at tidleg moderne tids kvinner truleg hadde fleire måtar å krenkja andre på enn tidlegare antatt.

Men kva var eigentleg rekna som ærekrenkjande for kvinner? Tidlegare kvinne – og kjønnsforskning på tidleg moderne tid har i stor grad trekt linjer mellom kvinneleg ære og seksualitet. Etnologen **Kari Telste** er blant dei som sterkast har fasthalde at ei kvinne si ære var knytt til hennar seksuelle vandel.⁴ Ei kvinne vart i første rekkje ærekrenkja ved at nokon sette spørsmålsteikn ved den seksuelle æra hennar. Men ho vart også fornærma om andre skulda henne for tjuveri, for å ha dårleg mat, eller for å vere ei trollkjerring.⁵ Det ser altså ut som om skuldingar av ulike slag gjekk på æra laus.

Skuldingar ser slik sett ut til å stå sentralt i høve til kvinner si ærekjensle. Men var det då slik at kvinner berre var part i saker som involverte ærekrenkjande skuldingar mot dei? I kva grad

¹ Tingbok 41c frå Nordhordland, 1745: 140b- 142b, 161b- 163, Tingbok 41d, 1746: 200- 201

² Løyland, 1992: 133

³ Ifølge Antun angreip menn fysisk, medan kvinner heller gjekk til åtak verbalt. Antun, 1999: 74

⁴ Telste, 1993: 134

⁵ Telste, 1993: 179

skapte kvinner sjølve konflikter med andre sambygdingar, og kva type skuldingar retta dei mot andre?

Og i neste omgang... Korleis reagerte dei på skuldingane mot seg sjølv og kva konsekvensar fekk skuldingane dei retta mot andre? Var det slik at 1600- 1700- talets bygdekvinne hovudsakleg forsvarte æra si, og angreip andre verbalt? Dette ville etter Margit Løyland sine undersøkingar å dømme vere i tråd med kva ein forventa. Ifølgje henne brukte kvinna å slå ifrå seg med ord, heller enn å gå fysisk til verks. Dømet mitt ovanfrå indikerer likevel at kvinner også hadde andre måtar å agera på når dei var involverte i konflikter. Også kvinner tydde til vald om dei på ein eller annan måte følte seg krenkte.

Kvinner oppførsel ville likevel vere regulert av kva som vart rekna som akseptabel oppførsel i dette gamle bygdesamfunnet. Det blir difor interessant å finne ut kva rammer som la styringar på åtferda deira.

Med utgangspunkt i tingbøker frå Nordhordland søker eg i det vidare svar på: *kva konflikter var 1600- 1700- talets bygdekvinna i Nordhordland involverte i? Prøvde ho i første rekkje å verne om den seksuelle æra si, eller kunne æra hennar også bli trua på andre måtar? Korleis reagerte dei ærekrenkte kvinnene, og kva type åtak retta dei mot andre? Gjekk dei verbalt til angrep på andre, eller hadde dei også andre måtar å uttrykka seg på?* Denne tilnærminga vil gjere det mogleg å danne eit bilete av bygdekvinna sitt handlingsrom i dette samfunnet. For å finne svar på dette vil eg i første kapittel belyse forskingsstatus på feltet. Ved å gå via eit kvinne- og kjønnsperspektiv vil eg prøve å nærme meg og utdjupe ei problemstilling. Deretter vil eg sjå litt på tingboka som kjelde, etterfølgd av tidsmessig og geografisk avgrensing av oppgåva. Til slutt vil eg gå nærare inn på utvalet av saker i tingbøker og korleis resten av oppgåva kjem til å bli bygd opp. I seinare kapittel vil eg så gå inn i dei ulike sakstypene.

1.1 Forskingsstatus

1.1.1 Kvinne- og kjønnsperspektiv

I løpet av 1960 og 1970- talet begynte nye perspektiv å gjere seg gjeldande innfor historiefaget, og interessa flytta seg frå politisk historie til sosialhistorie. Før hadde ein i historieskrivinga konsentrert seg om eliten og samfunnstoppene, men nå flytta fokus seg til

grupper av vanlege menneske. Ei rekkje nye deldisiplinar, som historisk demografi, familiehistorie og mentalitetshistorie såg dagens lys. Blant desse var kvinnehistorie.⁶ Kvinnehistorie blir av Ida Blom definert som ”*all forskning som tar opp kvinners aktivitet i fortiden og problemer med særlig relevans for tidligere tiders kvinner.*”⁷ Norsk kvinnehistorisk forskning har tradisjonelt bygd på oppfatninga av kjønn som ein sosial kategori som gjekk på tvers av andre sosiale kategoriar, som klasse og religiøse, nasjonale og etniske grupper. Maktforhold mellom kvinner og menn har stått i fokus, men også fellestrekk kvinner imellom, og motsetningar mellom kvinner har vore viktige forskingsfelt. Oppfatninga av kjønn som historisk konstruert har dominert over ei såkalla essensialistisk kjønnsforståing, der kjønn vart tolka som biologisk, determinert og uforanderleg.⁸ Omgrepet ”*sosialt kjønn*” er innført som ein motsats til førestillinga om ”*biologisk kjønn*,” og dette gjer oss i stand til å skilje det kulturelt skapte og det biologisk evige. Me vert rett nok fødte som hankjønn eller hokjønn, men det er gjennom oppvekst og læring me blir forma til gut eller jente, mann eller kvinne.⁹ Det som blir rekna for kvinneleg arbeid eller kvinneleg i ein kultur kan dermed gå for å vere menns arbeid eller mannlig i ein annan.

Dobbeltydinga kvinne- og kjønns historie indikerer at forskarar framleis legg vekt på eit kvinneperspektiv på fortida, men at ein i tillegg ynskjer å rette merksemda mot at også menn må oppfattast som individ med både biologisk og sosialt kjønn.¹⁰

1.1.2 Kvinne- og kjønns perspektiv på tingbøkene

Tidleg på 1990- talet begynte forskarar i Noreg å fatte interesse for tingbøker frå 1600- 1700 talet. Sidan har dei vore gjenstand for aktiv forskning i hovudsak i form av hovudfags - og doktorgradsoppgåver som har teke for seg kriminalitets-, mentalitets-, kvinne- og kjønns historiske emne. Ein del av desse avhandlingane er blitt gjort lett tilgjengelege gjennom Tingbokprosjektet i Oslo.¹¹

⁶ Blom i Blom, Sogner, 2006: 13

⁷ Blom, 1976 i Blom, Sogner, 2006: 13

⁸ Blom i Blom, Sogner, 2006: 14

⁹ Sandvik, 2002: 15

¹⁰ Blom i Blom, Sogner, 2006 14

¹¹ For meir informasjon om Tingbokprosjektet; Sogner, Sølvi. *Tingbokprosjektets historie*, 2004.
<http://www.hf.uio.no/hi/prosjekter/tingbok/historikk.htm> (20.11.2005)

Gjennomgang av tingbokrelatert forskning har synliggjort for meg at det frå eit kvinne- og kjønnsperspektiv er trolldomsprosessar og fenomen knytt til seksualitet som har fått størst merksemd. Leiermål og fødsel i dølgsmål er dømer på slike fenomen.

Eit gjennomgåande trekk i litteraturen er den tette samanhengen mellom seksualitet og ære. **Kari Telste** viser i si avhandling om kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal 1652-1710 at kvinners ære var knytt til hennar seksuelleandel.¹² Ho fann ingen tilsvarande samheng mellom ære og seksualitet for menn. Dei følte seg derimot krenkja om dei vart kalla tjuv.¹³ Ifølge Telste blei gifte kvinner i Hallingdal krenkja på mange ulike måtar, og det var ofte krangling og konflikter mellom naboar som låg bak. Dei blei fornærma når dei vart skulda for tjuveri, for å ha dårleg mat eller for å vere ei trollkjerring.¹⁴ *”Men det er tydelig at det var seksuelle fornærmelser som for alvor truet deres kvinnebilde, og gifte kvinner fant det så alvorlig å bli kalt ”hore og tasche” at de reiste sak på tinget.”*¹⁵ Ugifte kvinner blei vanlegvis ærekrenkja av menn, medan gifte kvinner som regel vart krenkja av andre kvinner. Når dei blei kalla hore, indikerer det at andre kvinner prøvde å ramme dei i ein konflikt ved å stille spørsmål ved den seksuelle vandelen deira.¹⁶

Ifølge **Erling Sandmo** var ”hore” eit nøkkelord i mange av ærekrenkingssakene som involverte kvinner sin seksualitet. På 1600- talet fekk kvinner stort sett opplagte, direkte fornærmingar som *”skøgge, hoere och andet usømmelig”* retta mot seg.¹⁷ Også menn fekk retta liknande skjellsord mot seg.¹⁸ Det var likevel ikkje fult så vanlig. Menn flest reiste stort sett seksuelt relaterte ærekrenkingssaker for å setje ein stoppar for rykte om at dei hadde hatt illegitime forhold. Det at menn reiser denne typen saker, viser at også menn i 1600- talets bygdesamfunn definerte æra si på grunnlag av seksualitet. Den seksuelle æra var slik sett både kvinneleg og mannleg. Både kvinner og menn stod i fare for å bli hardt ramma om det blei sådd tvil om den seksuelle æra deira. Sandmo meiner difor at ein ikkje kan knyte den seksuelle æra opp mot det kvinnelege. Den enkelte si ære definerte heller det hushaldet mannen eller kvinna representerte sin delaktighet i storsamfunnets moralske vandring.¹⁹

¹² Telste, 1993: 134

¹³ Ein tjuv var stempla som æreslaus eller ”mindre Mand”, og slike skjellsord var difor knytt til førestillingen om at visse typar menneske var utan ære og difor stod utfor samfunnet. Telste, 1993: 134

¹⁴ Telste, 1993: 179

¹⁵ Telste, 1993: 179

¹⁶ Telste, 1993: 180

¹⁷ Sandmo, 1999: 128

¹⁸ Sandmo, 1999: 129

¹⁹ Sandmo, 1999: 136

Ein del av den tingbokrelaterte forskinga skil ikkje mellom kjønn. Avhandlingane kan likevel seie noko om tidlig moderne tids menneske sine haldningar og væremåte, i tillegg til å gje verdfull informasjon fenomen som ære og brotsverk som vald og tjuveri. Slik kan dei danna eit bakteppe for mitt eige arbeid.

Gjennom å studere tingbøker og sorenskrivarprotokollar frå Solær og Østerdalen, og Jæren og Dalane i perioden 1613 til 1660, har Erling Sandmo i si doktoravhandling om valdssamfunnets undergang funne ut at samhald var langt viktigare i 1600- talets kultur enn uvennskap og valdlege tendensar.²⁰ Handlingskategorien vald var ikkje noko sentralt tankereiskap i denne kulturen. Om Peder slo Olav var det ikkje sjølve valdshandlinga som bekymra retten og lokalsamfunnet, men heller at det oppstod uro og uvennskap dei to imellom. Slik ufred var farlig. Den innebar at nokre menneske stilte seg utfor fellesskapet og rokka ved lokal fred og harmoni.²¹

Margit Løyland viser i si avhandling frå Agder at slagsmål på 1600- talet, oftast var ein kamp om ære. Den tapande parten i slagsmålet kunne vinne tilbake ære ved å gå til sak.²² Vidare set Løyland fram ein påstand om at kvinner truleg var mindre valdlege enn menn, og at dei i større grad brukte ord enn kniv. Dei som ynskte å kriminalisere kvinna kunne ”ta” henne for hennar ord og seksualliv.²³

Ser ein på Nordhordland har **Jorunn Dobbe** funne at skuldinga om å vere tjuv var den vanlegaste ærekrenkinga som vart stemna for tinget i åra mellom 1642 og 1655.²⁴ Den nest vanlegaste krenkinga gjekk på utskjelling vedrørande seksualliv.²⁵ Ærekrenkinga trua folks sosiale status og skapte ein ubalanse i samfunnsstrukturen. Det var i alles interesse at slike saker blei løyste. Slagsmål og valdsbruk fann ofte stad i samband med verbale ærekrenkingar, noko som langt på veg forklarar kvifor valdelege handlingar vart tekne såpass alvorleg.

Øyvind Hobberstad har i si hovudfagoppgåve undersøkt kva haldningar menneske som på ulovleg vis tilegna seg annan manns eigedom blei møtt med i lokalsamfunnet i Nordhordland,

²⁰ Sandmo, 1999: 267

²¹ Sandmo 1999: 244

²² Løyland, 1992: 71

²³ Løyland, 1992: 133- 134

²⁴ Dobbe, 1995: 121

²⁵ Dobbe, 1995: 92

og korleis denne type sakar vart handterte på tinget.²⁶ Hobberstad har teke føre seg både kvinner og menn som vart stemna for retten på grunn av tjuveri og ”ulovleg tak”, men han har ikkje skilt mellom kjønn. Han konkluderte undersøkingane sine med at det ikkje kom an på kva ein gjorde, men på kven ein var. Det gjaldt både haldningane i lokalsamfunnet og sjølve handsaminga av saka på tinget. Dette kom klart til uttrykk i retten. Ingen forsvarte omstreifarar.²⁷

1.1.3 Kvinna sin rettslege stilling

Hilde Sandvik viser i doktoravhandlinga si om kvinners rettslege handleevne på 1600- 1700-talet at lovverket sin struktur i tidleg moderne tid var *patriarkalsk*.²⁸ Det vitnar om eit mannsvelde- eller rettare sagt eit *farsvelde*, der kvinner ikkje hadde dei same rettane som menn, og menn hadde makt over kvinner. Søstrer fekk blant anna berre halv arv av brør, og eldste bror hadde åsetesretten. Sjølve rettssystemet bar likevel ikkje preg av å vere eit *farsvelde*. Det var heller snakk om eit rettsleg system der hushaldsoverhovudet styrte og rådde over familieformuen.²⁹ Desse var som oftast menn, men dei kunne også vere enkjer. Gifte og ugifte kvinner hadde derimot avgrensa rettar i forhold til fellesbuet, men det same hadde vaksne sonar som framleis budde heime.³⁰ Likevel var det ikkje alltid samsvar mellom teori og praksis, i og med at kvinner på sjølvstendig grunnlag var involverte i økonomi og kunne inngå gyldige kontraktar på 1600- 1700- talet; ” *Gifte kvinner stiftet gjeld, kjøpte og solgte og inngikk viktige kontrakter. De møtte opp på tinget og forhandlet på vegne av husholdet om bruksrett landsskyldbetaling og forfalte krav på rugtønner.*”³¹ Kvinner hadde altså rettslig handleevne trass i lovens bokstav.³²

Monika Antun har ved å studere tingbøker frå Nordhordland 1642- 1668 undersøkt kvinner si stilling og plass i tingsituasjonen. Hennar granskingar viste at menn var langt betre representerte enn kvinner på tinget. Trass i dette gjorde også kvinnene seg godt synlege, og dei forsvara aktivt rettane sine.³³ Enkjene var dei mest aktive kvinnene på tinget, og deira

²⁶ Hobberstad, 1999: 114

²⁷ Hobberstad, 1997: 102

²⁸ Sandvik, 2002: 17

²⁹ Sandvik, 2002: 17

³⁰ Sandvik, 2002: 17

³¹ Sandvik har funne ut at tingbøkene frå det området ho undersøkte (Rogaland, Stavanger len/amt og Christiania) ga eit anna bilete på kvinners rettslege handleevne på 1600- 1700- talet enn lovene frå same tid. Sandvik, 2002: 257

³² Grensa gjekk ved fast eigedom. Dette området var det berre menn og enkjer som hadde rettslig disposisjon på. Sandvik, 2002: 127

³³ Antun, 1999: 51

representasjon utgjorde ca. 45% av kvinneregistreringane.³⁴ Dette kunne forklarast med at enkja i eigenskap av å vere hushaldsoverhovud var mål for stemningar som elles ville vorte retta mot ektemannen. Enkja hadde ein posisjon som stort sett samsvarte med den bøndene elles hadde, og ho vart ofte stemna inn for saker som gjekk på levebrød og skattar. Ho hadde dessutan stort nok handlingsrom til å nytte tinget til eigen fordel, og å stemne andre for å verne rettane sine.³⁵

Gifta kvinner utgjorde ¼ av Antun sine registreringar.³⁶ Det er ei klar underfordeling med tanke på at størstedelen av vaksne kvinner i samfunnet var gifta. Forholdet kunne likevel forklarast med at ektemannen ofte møtte på kona sine vegne. Han var gjerne deira nærmaste verje, og det var naturleg at han tok seg av rettslege handlingar på vegne av kona. I tillegg var det hovudsakleg menn som vart stemna inn på vegne av hushaldet, til dømes når det gjaldt motstand mot øvrigheita. Ein skulle vidare tru far eller husbond også tok seg av saker som gjaldt unge kvinner, men Antun viser at dei i stor grad var involverte sjølve.³⁷ Den ugifte kvinna var ikkje medlem av hushaldet på same vis som andre, og ein møtte henne ofte personleg på tinget.

Sivil status såg ut til å vere avgjerande med tanke på kvinner si deltaking og rolle på bygdetinget i Nordhordland på midten av 1600- talet. Kven ein var og kva posisjon ein hadde i lokalsamfunnet spelte inn på utfallet av ei sak. Kjønn var underordna. Særleg enkjene sin posisjon illustrerte ifølgje Antun at kjønn var ein underordna faktor i høve til kva stilling ein hadde på tinget. Kva posisjon ein hadde i hushaldet spela ei langt viktigare rolle.³⁸

Familien eller hushaldet var den institusjonen som i størst grad la rammene for korleis europeiske kvinner kunne utfalda seg.³⁹ Mannen var overhovudet i hushaldet, men han og kona var gjensidig avhengige av kvarandre. Når han fall frå, vart sjuk, var på fiske, i tømmerskogen eller på pliktarbeid måtte kvinna gjere mannsarbeid og ta ansvar for

³⁴ Antun, 1999: 71

³⁵ Antun, 1999: 70

³⁶ Antun, 1999: 71

³⁷ Antun, 1999: 70

³⁸ Antun, 1999: 114

³⁹ Her må det nemnast at eit hushald og ein familie ikkje var heilt det same. Ifølgje Ståle Dyrvik vart ein familie rekna som to eller fleire menneske som var knytt saman i formelt ekteskap, eller foreldre- barn - forhold. Det vil seie det ein i moderne språkbruk kallar kjernefamilien. Hushaldet er eit vidare omgrep og innbefattar alle som delte bustad og kosthald. Slekt, tenestefolk og andre som budde i hushaldet vart altså rekna med. Dyrvik, 1983: 184

hushaldet.⁴⁰ Var mannen heime steig ho naturleg til side, og han fekk tilbake ansvaret. Husfarens fundamentale plikter var å forsørgje kone og barn, beskytte husstanden og styre over familie og tenarar. Dette skulle gjerast med ei fast men rettferdig hand.⁴¹ Familien var avhengig av begge to sin arbeidsinnsats, og hushaldet verka som eit økonomisk partnerskap. Mann og kvinne utførte det arbeidet som lettast kunne kombinerast med deira hovudansvar. Ho hadde ansvar for familien og hushaldet, og han styrte økonomi og kontakt med offentlege instansar.

Ifølgje Christian den femtes Norske Lov av 1687 kunne husbond tukte barna eller tenestefolka sine med kjepp eller hand.⁴² Han kunne likevel ikkje gå så langt han ynskte i avstraffinga. Om han forårsaka sår eller andre fysiske skader blei han straffa like hardt som om ein utanforståande hadde tydd til vald. Lovens bokstav seier vidare at også hustrua kunne tukte barna eller tenestefolka sine.⁴³ Det ho ikkje kunne gjere var å slå mannen sin. Om ho gjorde det, ville ho bli straffa som ein framand.⁴⁴ Å handla ukristeleg mot ektemannen ville føre til straffarbeid på eit spinnehus.⁴⁵ Men heller ikkje mannen kunne oppføre seg ukristeleg eller tyrannisk overfor kona.⁴⁶ Slik oppførsel ville resultere i straffarbeid eller anna høg straff som blei målt etter kva stand og vilkår han levde under. Var husbond og hustru like skuldige i *ond Forligelse* og *forargeligt Levnet* seg imellom blei begge straffa. Lova av 1687 regulerte slik sett eit hushald sine interne høve.

⁴⁰ Sandvik, 2002: 20

⁴¹ Sogner i Blom, Rosenbeck, Sogner, 2005: 42

⁴² Kong Christian den femtes Norske Lov av 1687: 6-5-5

⁴³ Kong Christian den femtes Norske Lov av 1687: 6-5-6

⁴⁴ Kong Christian den femtes Norske Lov av 1687: 6-5-4

⁴⁵ Kong Christian den femtes Norske Lov av 1687: 6-5-8

⁴⁶ Kong Christian den femtes Norske Lov av 1687: 6-5-7

1.2 Problemstilling

Utgangspunktet for denne oppgåva er å undersøke korleis tingbøker frå Nordhordland kan belyse kvinns oppførsel og handlingsrom i lokalsamfunnet på 1600- 1700- talet. Eg kjem på den bakgrunn til å arbeide ut i frå følgjande problemstillingar:

Kva konflikthar var 1600- 1700- talets bygdekvinne i Nordhordland involverte i? Kor stort handlingsrom hadde ho?

- Prøvde ho i første rekkje å verne om den seksuelle æra si, eller kunne æra hennar også bli trua på andre måtar? Korleis reagerte dei ærekrenkte kvinnene, og kva type åtak retta dei mot andre? Gjekk dei verbalt til angrep på andre, eller hadde dei også andre måtar å uttrykka seg på?
- Kva konflikthar rekna kvinna og/ eller deira menn for så viktige at dei ville gjere ein sak ut av dei på tinget? I neste omgang vil eg sjå om desse sakene seier noko om korleis kvinna si rolle vart oppfatta i dette samfunnet.
- For å sjå om kvinns framtrede og posisjon har endra karakter frå 1600 til 1700- talet, vil eg undersøke ein periode på 1600-talet og ein på 1700- talet.

Ifølge Hilde Sandvik kan tingbøker bli brukt som kjelde til oppfatningar om kjønn, og korleis det vart skapt, vedlikehelde og endra.⁴⁷ Det er dette eg vil prøve på. På grunnlag av saksmaterialet frå Nordhordland, vil eg prøve å danne meg eit bilete av 1600- 1700- talets bygdekvinne. Eg søkjer å finne ut kva normer som regulerte åtferda hennar. Desse normene vil kunne seie noko om kva som var rekna for å vere akseptabel oppførsel. Dei indikerer kor langt ho kunne gå før ho braut med den rådande samfunnsordenen, og lokalsamfunnet reagerte. Normene og den åtferda bygdefolket forventet av ei kvinne var slik sett med på å leggje rammevilkåra for kva handlingsrom ho hadde.

Gjennom å samanlikne funn frå to hundreår vil eg vidare kunne sjå om kvinna sin væremåte har endra seg over tid. For å få eit mest mogleg heilskapleg syn på kvinna kjem eg til å sjå hennar posisjon i lys av kva tilhøve ho hadde til andre kvinner, men også korleis ho stod i høve til menn. Her må det skytast inn at mine undersøkingar ikkje vil kunne gi noko fullstendig bilete av 1600- 1700- talets kvinne. Mange var lovlydige og hamna aldri på tinget. Dei retta seg etter tida sine normer, og har etterlate seg få eller ingen spor i kjeldene.

⁴⁷ Sandvik, 2002: 16

Tingbøkene gir likevel verdfull informasjon om kva saker kvinner såg på som viktige nok til å bli trekt for tinget, og vil dermed kunne reflektere vesentlege sider ved deira væremåte og posisjon. Rettssakene gjer det mogleg å komme tett inn på kvinners liv og erfaringar i fortida.

1.3 Tingboka som kjelde

På 1600- 1700- talet var tinget den viktigaste møteplassen både for folk seg i mellom, og mellom statens representantar i bygd og by.⁴⁸ Referata frå tingsamlingane opnar dermed for å komme tett innpå namngjevne personar, og å få eit innblikk i deira oppfatningar, haldningar og mellommenneskelege relasjonar. Ei innvending er at ikkje alle lokale konflikhtar kom opp som sak på tinget. Vanlegvis prøvde folk å ordne opp seg imellom først.⁴⁹ Tingboka vil dermed ikkje kunne gi eit fullstendig bilete av kvinna si stilling og handlingsrom i dette samfunnet, men den er likevel den einaste kjelde som eit stykke på veg gjer oss i stand til å observera haldningar og rollemønster i lokalsamfunnet.

Svakheita med tingbøkene som kjelde til allmogens mentalitet og sosiale liv, er at dei er skrivne av ein tredjeperson, sorenskrivaren.⁵⁰ Sorenskrivaren var vanlegvis dansk, og han kunne ha problem med å forstå bygdefolkets dialekt, lokale skikkar og framferd. Dette gjaldt da særleg den første tida han var i embetsdistriktet. Han kom stort sett frå eit høgre sosialt lag enn allmogen, og kunne difor ha andre normer og haldningar enn dei. Dette kunne igjen prege hans oppfatning og tolking av saker som kom opp, og dermed også korleis dei vart refererte.⁵¹ Sorenskrivaren skulle skrive ned alt som blei sagt samstundes med at folk snakka. Truleg rakk han ikkje å få med alt. Han kan også ha gått glipp av, eller vald bort viktige detaljar.

Eit anna moment som kan rokke ved truverdet til tingboka er at sorenskrivarens formelle kvalifikasjonar, både dei juridiske og dei språklege, var nokså varierende, og ikkje alltid imponerende.⁵² Frå sorenskrivarembetet vart oppretta i 1591 til 1736 blei det ikkje stilt formelle kompetansekrav til sorenskrivaren. Einaste kravet var at han var lese- og skrivekunnig. Først i 1736 blei det stilt krav om juridisk embetseksamen.

⁴⁸ Sogner, 1996: 48

⁴⁹ Sogner, 1996: 49

⁵⁰ Dobbe, 1995: 23

⁵¹ Dobbe, 1995: 23

⁵² Hobbestad, 1997: 57

Trass i overnemnte argument er det mykje som talar for at tingbøkene gir eit relativt korrekt og nyansert bilete av sakane som kom opp på bygdetinget. Tingboka vart nemlig nedskriven ved tingbordet medan forhandlingane føregjekk. Ein hadde også ein ekstra kontrollfunksjon i at lagrettemennene verka som rettsvitne, garantistar for at alt gjekk rett føre seg.⁵³ Dei hadde sin sjølvssagde posisjon i retten, ofte på bakgrunn av mange års erfaring. Lagrettemennene var dessutan medansvarlege for dommar overfor ein høgare rett, og måtte difor forvisse seg om at tingreferata gav ein korrekt gjengjeving av opplysningar som var relevante for saksforholdet. Den samtidige kontrollen av tingbøkene gjer at dei blir rekna for å vere ei god og truverdig kjelde til det som føregjekk på bygdetinget. Tingbøkene er ifølge tidlegare statsarkivar Alf Kiil, blant dei rikaste kjeldene me har til dagleglivet i Noreg på 1600- 1700- talet.⁵⁴

Eg kjem til å bruka ein digitalisert versjon av tingbøkene for Nordhordland på 1600- og 1700- talet. Ei mogleg feilkjelde sett i forhold til å bruke ein digitalisert versjon, er at det kan forekomme avskrivingsfeil. Øyvind Hobberstad har i så måte teke kontroller av materialet frå Nordhordland 1664- 1707, og funne ut at avskrivingsarbeidet er svært påliteleg utført.⁵⁵ Ettersom Håkon Aasheim har skrive av alle tingbøkene frå Nordhordland er det rimeleg å rekna med at også dei Hobberstad ikkje har kontrollert er av god kvalitet.

1.4 Avgrensing i tid og rom

Nordhordland sorenskrivardøme utgjere den geografiske ramma for arbeidet mitt. Dette området er slik eg ser det stort nok til å kunne kaste lys over ulike sider ved kvinna sitt handlingsrom og stilling. I likskap med dei fleste andre bygdesamfunn langs kysten var jordbruk, med fiske som attåtning, vanleg levebrød i Nordhordland.

Midt på 1600- talet bestod sorenskrivardømet av eit område større enn dagens Nordhordland, og omfatta Gulen i Sogn og delar av det noverande Midthordland.⁵⁶ Grensene for Nordhordland gjekk heilt inn til dei gamle bygrensene, og Sandviken, Møhlenpris, Laksevåg og gardane rundt Store Lundegårdsvann høyrde til sorenskrivardømet.⁵⁷ Desse grensene heldt seg uforandra fram til 1773. Nordhordland var på denne tida sett saman av 11 skipreier som utgjorde eigne tinglag.

⁵³ Sogner, 1996: 51

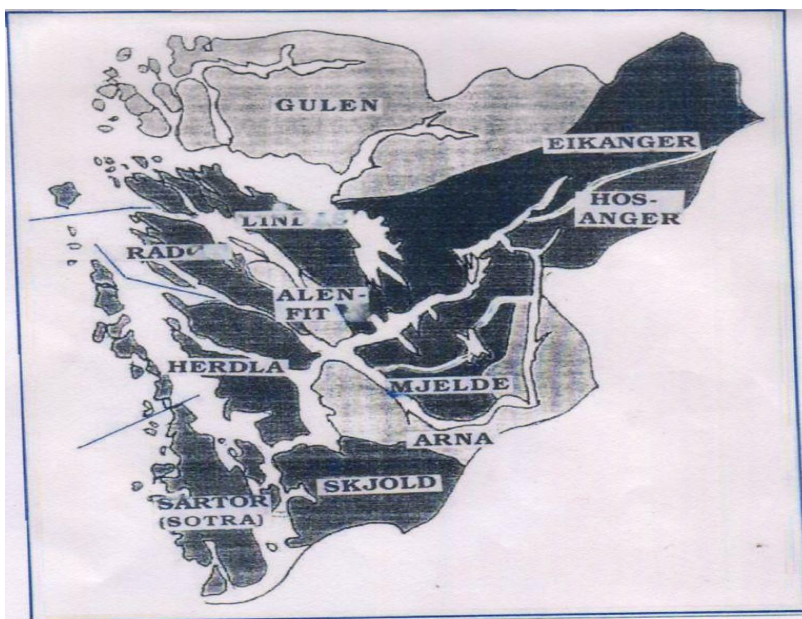
⁵⁴ Kiil, 1987: 77- 78

⁵⁵ Hobberstad, 1997: 14

⁵⁶ Dobbe, 1995:17

⁵⁷ Hobberstad, 1997: 7

Skipsreieinndelinga i Nordhordland sorenskrivardøme

Kartet byggjer på skattematrikkelen i 1647. Etter Brekke, 1993/ Dobbe, 1995/ Hobberstad, 1997 : 106

Grunnen til at eg valde Nordhordland sorenskrivardøme er at den digitaliserte tingbokserien frå dette området strekk seg over eit langt tidsrom (1642- 1802). Dette opnar for å samanlikne funn frå 1600- og 1700- talet.

Eg vil ta for meg to periodar 1642- 1671 og 1742- 1771. Det er naturleg å starte på 1642, då dette er den første tingboka frå Nordhordland sorenskrivardøme. Sluttpunktet for den fyrste perioden er 1671. Då får eg to 30 års bolkar med ca 100 års mellomrom. Innfor dei to hundreåra eg skal ta for meg er det to lakuner, begge i den første perioden, den eine frå 1656 til 1663 og den andre i 1669.

Ein må merke seg at det kom ei ny landslov i 1687, Christian den femtes Norske Lov, midt mellom dei to valde periodane.⁵⁸ Lovendringane ser likevel ikkje ut til å påverke undersøkingane mine i stor grad, med to unntak. Lovens sjette bok om misgjerningar inneheld to kapittel som vil gjere seg gjeldande i høve til materialet mitt. Tredje kapittel om *helligbrøde* gjer retningslinjer om at folk må halde søndagen og heilagdagane heilage, og at ein blant anna ikkje kan arbeide og drikke på desse dagane.⁵⁹ Ein kunne heller ikkje drive eit

⁵⁸ Kong Christian den femtes Norske Lov av 1687.
<http://www.hf.uio.no/PNH/chr5web/chr5home.html> (23.03.2006)

⁵⁹ Kong Christian den femtes Norske Lov av 1687: 6-3-1 og 6-3-8

lettferdig og forargelig leven rundt juletider, fastelavn eller andre liknande høgtider.⁶⁰

Lovartiklane regulerte slik sett hushaldet sitt daglegliv sterkare enn tidlegare. Også femte kapittel om *barn, foreldre, husbond og hustru* vil kunne spele inn i forhold til kva kvinner blei stemna inn for, eller kva dei stemna inn andre for. Artiklane i dette kapitelet omhandlar korleis husbond, hustru, barn og tenestefolk kunne oppføre seg mot kvarandre.⁶¹ Desse to kapitla vil kunne gje seg utslag i at saker som blei famna av desse lovtekstane kom hyppigare på tinget på 1700- talet enn på 1600- talet. Eg har ikkje funne tilsvarende lovtekstar i lova frå 1604. Mest sannsynleg vil lova likevel ikkje føre til så veldig store skilnadar. Hushaldet og heilagdagsholding var område øvrigheit prøvde å regulere også før 1687.

Lova av 1687 hadde mykje å seie for kven som dømde i saker. Frå gammalt av var det lagretten som avsa dom på tinget, men ved ein kongeleg forordning av 1591 blei sorenskrivarembetet oppretta. Sorenskrivaren var ein lese- og skrivekunnig person som skulle bistå lagrettemennene med å forstå og tolke gammal rett. Gjennom ein glidande overgang skifta embetet hans form: i 1634 blei han meddommar og etter lova av 1687 fungerte han som einedommar, unntatt i æres- livs og odelssaker.⁶² Den nye lova påla altså sorenskrivaren fleire oppgåver, og han fekk meir makt på kostnad av lagrettemennene. Mykje tydar likevel på at lagrettemennene framleis hadde innverknad, ettersom dei ved tingsamlingar tilbrakte mange dagar i lag med sorenskrivaren. Dei hadde utanfor møta full anledning til å drøfte sakene med han.⁶³ Det interessante for meg er likevel at lagrettemennene, også etter 1687, hadde innverknad på dommar i æressaker. Æressakene vil stå sentralt i undersøkingane mine.

Så kven var egentleg desse lagrettemennene? Undersøkingar **John Ragnar Myking** har gjort av lagrettemenn i Nordhordland frå 1650 – 1750 viser at lagrettemennene både før og etter 1687 kunne knytast til ein bygdeelite.⁶⁴ Desse mennene hausta stor respekt i bygdesamfunnet, og folk hørde på dei. Bygdeeliten sine avgjerder ville difor langt på veg kunne reflektere lokalmiljøet sine haldningar. Grunna dette tette bandet mellom lagrettemennene og allmogen var det truleg i futen og sorenskrivaren si interesse å oppretthalde eit godt samarbeid, der også lagrettemennene fekk komma til orde. Det bygdeeliten gjekk god for ville også andre lettare

⁶⁰ Kong Christian den femtes Norske Lov av 1687: **6-3-11**

⁶¹ Eg har skrive meir utførleg om artiklane i kapittel fem under 1.1.3 om kvinners rettslege stilling.

Kong Christian den femtes Norske Lov av 1687: **6-5**

⁶² Sogner, 1996: 51

⁶³ Sogner, 1996: 51

⁶⁴ Denne eliten skilde seg frå andre ved at dei hadde noko høgare formuer enn gjennomsnittet i skipsreiet, men også slektsband, giftermålsalliansar og offentlege ombod spela inn. Myking, 1996: 183

kunne godta.⁶⁵ Det ser likevel ut til at lagrettemennene sin innverknad på dommane på bygdetinget gradvis vart svakare utover på 1600- talet, parallelt med at statsmakta vart styrka, blant anna gjennom at sorenskrivarane vart meir profesjonelle og erfarne. Ifølgje Myking førte NL 1687 ikkje med seg så store skilnadar som lovteksta skulle tilseie. Styresmaktene sette seg over føresegnene når dei fann dette nødvendig.⁶⁶ Lagrettemennene sitt verkefelt vart innsnevra med den nye lova, men det som ledd i ein praksis som hadde starta tidlegare.

1.5 Utval av saker

Med omsyn til saker har eg teke med dei som kan gi informasjon om kvinna si stilling i bygdesamfunnet på denne tida. Det vil meir konkret seie at eg går inn på tilfelle der kvinner var involvert, enten som offer for ein mann eller ei anna kvinne sitt lovbrøt, eller som handlande aktørar. Eg tek altså føre meg saker der kvinner stod mot kvinner, der menn stod mot kvinner og der kvinner stod mot menn. Samla sett vil desse sakstypene kunne gje eit bilete av korleis tidleg moderne tids bygdekvinne eigentleg var. I tillegg til at dei vil syne kvinner sin relasjon til menn. Og omvendt, menn sin relasjon til kvinner. Situasjonar der kvinna var skuldig, medskuldig eller offer vil difor alle kunne kaste lys over det eg ynskjer å finne ut av. Her må det nemnast at det i mange tilfelle var menn som stemna på kona/dotter/mor eller svigermor sine vegne. Det var likevel kvinna som var offer eller den som utsette andre for noko. At menn stemna inn saker på vegne av kvinner var som ein formalitet å rekne. Menna var i mange høve verjene deira.

Saker der kvinner overhøyrt to menn krangle, eller var vitne til andre situasjonar der berre menn opptredde, blir ikkje tatt med her. Kvinna var i slike høve verken medskuldig eller aktør til det som skjedde. Ho var berre eit tilfeldig vitne. Desse situasjonane kunne sjølv sagt gitt litt informasjon om kvinna sine haldningar og reaksjonsmønster, men svært avgrensa då det er mannens handlingar og rolle som står i sentrum.

Kva type saker kan så kaste lys over det eg ynskjer å finne ut av? Eg kjem i all hovudsak til å basere undersøkingane mine på sakstypene *skuldingar, utskjelling, vald, tjuveri, bygdesladder og ektepar/ forlova som var usamde*. Eg vil i utgangspunktet ikkje kome inn på

⁶⁵ Myking, 1996: 185

⁶⁶ Myking, 1996: 187

standardiserte saker som gjeld leiermålsbøter⁶⁷ og eigedomssakar. Leiermålssakene vart stort sett trekte for retten av påtalemakta, og ikkje via personlig stemning frå sivile. Dei vil dermed ikkje få fram kva for saker kvinnene i Nordhordland i tidleg moderne tid på eige eller mannen sitt initiativ trakk for retten. Sakførselen var i tillegg enkel og formalisert, og vil berre gi avgrensa informasjon om kvinna si rolle og handlingsrom. Eit døme på dette finn me i ei sak frå 1743.⁶⁸ Sørvren Saxe kalla på den avdøde futen sine vegne Mons Hansen og Siri Hansdatter for leiermål. Leiermålsskulda flest møtte sjeldan opp på tinget, og det gjorde heller ikkje desse. (Unntak i så måte var horsakar og leiarmål i forbodne ledd.) Stemnevitna brukte så stå fram og sei at begge var kalla inn med 14 dagars varsel, før saka blei utsett til neste ting. Noko som også skjedde i dette tilfellet. Seinare kom saka opp att, men heller ikkje då møtte Mons og Siri. Enda på visa var at dei begge måtte bøte etter lova;

- *Da Leyermaals begiengerne Mons Hansen og Siri Hansdatter efter Lovlig indstevning til nestleeden Vaarting imedens de begge paa Gastgiever Stædet udi Alvestrøm/m/en opholdt sig ey har mødet, ey heller efter Laugdags forelæggelse og dessens Lovlige forkyndelse til dette Ting indfinder sig, og saaledis ved deres modvillige Udeblivelse gjør sig aldeelis skyldige udi Søgemaallet, tildøm/m/es begge i Anleedning af Deres Maj/este/ts Lovs 6te bogs 13 Cap: 1 art: for saadan deres øvede Løstgighed, nemlig Mands Persohnen bem/el/te Mons Hansen at betale 24 lod sølv og Qvinde Men/n/isket Siri Hansdatter 12 lod sølv, og stande begge Aabenbare Skrifte og i dessens Mangel at straffes paa Kroppen, hvilcket alt inden 15 dage efter den/n/e Doms Lovlige forkyndelse bør fuldbyrdes og efterkom/m/es.*⁶⁹

Så og sei alle saker der leiermålsbøter var involverte fylgjer dette same mønsteret. Det vil sei både vanlege leiarmålssaker, horsaker og blodskamsaker. Dei vart kalla inn av offentleg påtalemakt, og dømde etter lova. Involverte i horsaker fekk dobbelte leiarmålsbøter, og skuldige i leiermål i forbodne ledd måtte bøte med livet. Skriftemål i kyrkja var obligatorisk i dei vanlege leiarmålssakane.

Også eigedomssakene er ganske formaliserte. Dei fortel mest om det konkrete saksforholdet, som til dømes verdien av ein bustad eller gjenstand. Sakene ber ofte preg av oppramsing av fysiske ting, og gjer ikkje like mykje informasjon om relasjonar mellom kjønna eller kvinna si

⁶⁷ Saker som kvalifiserte for leiermålsbøter var: Vanleg leiermål; samleie mellom ugifte, Hor; seksuelle forhold der den eine eller begge partane var gifte med ein annan. Leiermål i forbodne ledd: samleie mellom personar som var i slekt, det vil sei blodskam eller forhold mellom søskenbarn eller tremenningar. Telste, 1993: 53

⁶⁸ Tingbok 41a, 1743: 13b og 31b

⁶⁹ Tingbok 41a, 1743: 31b

rolle og posisjon. Informasjonen desse sakane gjer om det eg ynskjer å finne ut av er såpass avpassa at det ikkje forsvarar å ta dei med. Utover på 1700- talet inneheld tingbøkene mange skiftebrev og bygslar der også kvinner var involverte, men dei var som reine formalitetar å rekne.

Eg tar ikkje med prosessar der store omstreifargrupper vart dregne for retten. Desse vart gjerne dømde for tjuveri og liknande, og også kvinner var involverte. Sakene er likevel for lange og kompliserte til at dei lar seg analysere innfor rammene av denne oppgåva. Dei vil dessutan seie lite om bygdekvinna generelt, då denne gruppa ikkje var bufaste. Det var ofte menn som leia an i følgja, og kvinna sine ugjerningar vart gjerne dregne for retten som ei følgje av at ho reiste i saman med dei. Eg har likevel funne dømer på kvinnelege lausgjengarar som ikkje tilhørte omstreifande grupper. Tre kvinner til saman, kor to reiste i lag og ei aleine. Desse sakene vil eg gå nærmare inn på i det vidare arbeidet.

1.5.1 Sakstypar- arbeidsmetode og omfang

I arbeidet med denne oppgåva har eg gått inn i tingbøkene og registrert saker som går på *skuldingar, utskjelling, vald, tjuveri, bygdesladder og usemje blant ektepar/ forlova*, og kor kvinner er involverte. For å finne sakene har eg lest gjennom alle tingbøkene innfor tidsavgrensinga mi, og registrert dei sakene som er aktuelle. Eg går i tillegg inn i tingbøkene og søker på personnamn for å sjekke om saker har vore oppe meir enn ein gong. Dette gjer eg som ein ekstra kontroll på at eg ikkje har utelete noko.

Nedanfor har eg prøvd å lage ei oversikt over kor hyppig dei ulike sakstypane kom opp i dei to utvalde tidsperiodane, 1642- 1671 og 1742- 1771. Ein nøyaktig registrering lar seg vanskeleg gjere, ettersom ein god del av sakstilfella kunne passa inn under fleire av kategoriane. Ei og same sak kan til dømes gå både på utskjelling og vald, da desse to sakskategoriane ofte heng saman. I ein oppheta situasjon var det ikkje langt mellom ukvemsord og ein ørefik. Skuldingar og utskjelling resulterte i ein del tilfelle i valdshandlingar, og av den grunn er det ikkje alltid like lett og kategorisere dei enkelte sakene som det eine eller det andre. I slike samanhenger har eg registrert saken der den etter mine vurderingar passar best inn. Kategoriinndelinga eg opererer med er slik sett subjektiv.

Skuldingar og bygdesladder viser ikkje tilbake på ei konkret hending, slik til dømes tjuverisakane gjer. Ein kunne verte skulda både for å vere ein tjuv, ei hore eller for å servere

dårleg mat. Skuldingssakene kunne ha ulik karakter, og kan dermed ikkje sidestilles med dei andre sakene. Ting tyder på at dei fleste hendingar kvinner vart stemna inn for starta med skuldingar før dei utvikla seg vidare til noko meir. Det å ha ein eigen kategori for vald kan dermed vere problematisk, då det ofte var hendinga forut for det fysiske angrepet som rokka mest ved dei involverte kvinnene si ære. Ettersom det var valden dei stemna kvarandre inn for, synes eg likevel det forsvarer å ha denne kategorien.

Vidare vil det vere skilnad på tjuverisaker og tjuveriskuldingssaker. I tjuverisakene møter me på personar som skal ha teke eller stole noko, medan det i tjuveriskuldingssakene er tale om meir eller mindre grunnlause skuldingar om tjuveri. Skuldingane kunne då bli brukt som skjellsord, gjerne for å ramme andre i ein konflikt. Målet var å ærekrenkje andre.

Trass i desse innvendingane har eg vald å oppretthalde kategoriane mine, då inndelingane gjer ein oversikt og systematiserer sakane på ein grei måte. Ein må berre ha i minne at ein del av kategoriane på naturleg måte overlappar kvarandre. Skuldingar og utskjelling blir i mitt arbeid systematisert under ein og same kategori. Det er sjølvstundt ein nyanseskilnad mellom desse sakstypene, i og med at utskjellinga kunne vere meir høglutt. Sakene har likevel lik karakter, og det er ikkje hensiktsmessig å skilje mellom dei. Det var også naturleg å plassere forlova og ektepar som var ueinige i ein kategori.

Tabell 1: Utvalde sakstyper i tingbøkene fra Nordhordland der kvinner er involverte

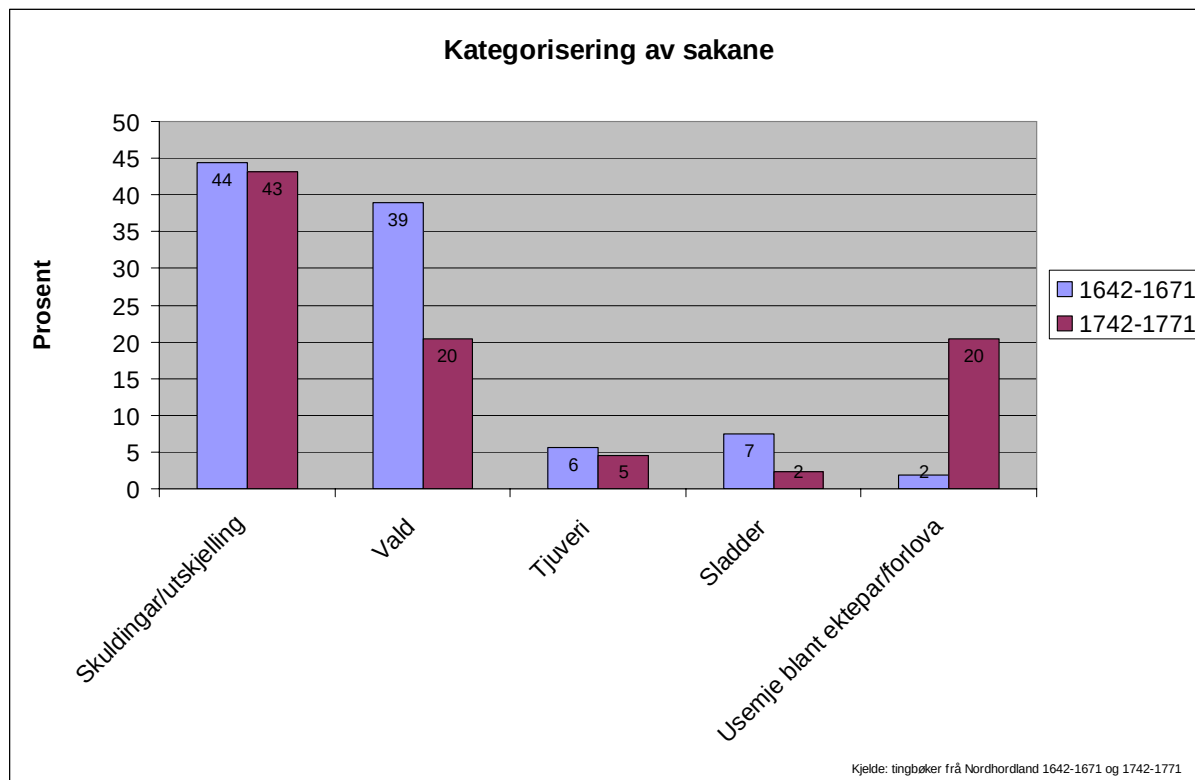
<i>Kategori</i>	<i>Antall</i>	<i>Prosent</i>	<i>Kategori</i>	<i>Antall</i>	<i>Prosent</i>
Skuldingar/utskjelling	24	44	Skuldingar/utskjelling	19	43
Vald	21	39	Vald	9	20
Tjuveri	3	6	Tjuveri	2	5
Sladder	4	7	Sladder	1	2
Usemje blant ektepar/forlova	1	2	Usemje blant ektepar/forlova	9	20
Anna	1	2	Anna	4	9
SUM	54	100	SUM	44	100
<i>Kategori</i>	<i>Antall</i>	<i>1642-1671</i>	<i>Kategori</i>	<i>Antall</i>	<i>1742-1771</i>

Kjelde: Tingbøker frå Nordhordland 1642- 1671 og 1742- 1771

Som tabellen viser rommar materialet mitt 54 saker frå 1600 talet og 44 saker frå 1700- talet. Det kan tyde på at kvinner på 1600- talet brukte tinget meir aktivt enn på 1700- talet, særleg om me tek omsyn til at perioden på 1600- talet inneheld lakuner på tilsamen ni år. Her er det verdt å merke seg at sakene i perioden 1742- 1771 gjerne kjem opp både to og tre gonger før

det fell dom. I slike tilfelle har eg valt å registrere saka berre ein gong. På 1600- talet ser det ut til at dei fleste sakene vart avsagde med dom på staden, eller dei forblei uløyste.

Figur 2: Utvalde sakstyper i tingbøkene fra Nordhordland der kvinner er involverte

Etter å ha omgjort sakene til prosent ser ein tydeleg at kvinner både på 1600- og 1700- talet i første rekkje var involverte i saker som gjekk på utskjelling og skuldingar. Denne kategorien utgjer 44% på 1600- talet og 43% på 1700- talet. Vidare ser det ut til at 1600- talets kvinne var langt meir valdeleg enn ho på 1700- talet. 39% av sakene på 1600- talet gjekk på vald, mot 20% i perioden frå 1700- talet. Tek ein omsyn til at førstnemde periode inneheld lakuner, er skilnaden i realiteten større. Grunnen til den store nedgangen i vald kan vere at det gjekk føre seg ein formalisering av rettssystemet på 1700- talet. Saksgangen på tinget vart gjort meir skrifteleg, og prokuratorar kom for alvor på banen. Formaliseringa kan ha ført til ein høgere terskel med omsyn til å stemne denne type saker inn for tinget. Også bygdesladder ser ut til å ha vore hyppigare på 1600- talet, sjølv om talet på saker samla sett må seiast å vere overraskande lågt. Ulinka Rublacks undersøkingar av kvinneleg kriminalitet i tidleg moderne tids Tyskland viste at sladder var eit fenomen som gjorde seg sterkt gjeldande, og det

rimelege ville vere å anta liknande tendensar i Nordhordland.⁷⁰ Med tanke på ektepar/ forlova som levde i usemje, er det ein overvekt av desse sakane på 1700- talet. Heile 20 % sett opp mot 2 % på 1600- talet. Tjuveri utgjorde som venta ein liten del av materialet mitt. Tjuveri var i dette samfunnet som tabu å rekne.⁷¹ To vart stemna på 1600- talet, og tre på 1700- talet.

Desse skilnadane er verdt å bite seg merke i, men det å foreta ei kvantitativ analyse vil ikkje vere eit mål med oppgåva. Avhandlinga mi vil i all hovudsak dreie seg om kvalitative tolkingar av tingbokmaterialet.

1.5.2 Skilnad på framstilling i tingbøker frå 1600 - og 1700- talet

Innføringa av eineveldet i 1660 førte rettsleg sett med seg ein rekke nye initiativ frå statsmakta si side. Styringsapparatet blei stadig meir omfattande, finmaska og profesjonelt, og makta ovanifrå blei i større grad enn tidlegare ein del av folk sitt liv.⁷² Kongen ynskte eit fastare grep om folk og administrasjon. Skifte som skjedde gir seg blant anna til kjenne ved at kongen sine kunngjeringar etter 1660, vart lesne opp og ført inn i tingbøkene. Omveltinga stilte høgare krav til sorensskrivaren som referent, og tingbøkene blei stadig meir utfyllande og grundige. Dei gav til dømes fyldigare informasjon om omstendene rundt at folk stemna kvarandre. Utover på 1700- talet skjedde det dessutan ein formalisering av tingbøkene, og kontraktar, eigedomsoverdragingar, kunngjeringar og pengemangel i odelssaker blei tinglyst og ført inn i rettsprotokollane. I tillegg gjorde stadig fleire prokuratorar sitt inntog på tinget, og dei la gjerne fram skriftlege innlegg for retten. Alt peika i retning av at ein i større grad enn før framstilte sakene sine skrifteleg, og at kjeldene dermed blei meir rikhaldige.

Formaliseringa førte i neste omgang til at dei sakene eg skal ta for meg er litt ulikt framstilt i dei to hundreåra. På 1600- talet får ein vite relativt lite om hendingsforløpet i ei sak, og vitne er sjeldan synlege i tingbøkene. Dette står i sterk kontrast til på 1700- talet, der ein får detaljerte framstillingar av hendingane. I tillegg til at det stort sett vart stemna inn ein del vitne som kasta lys over saken. 1600- talets referat er prega av ein god del standardfraser, og nedskrivingane gjer generelt mindre informasjon enn dei i hundreåret etter. Vidare var sakene meir einsforma enn på 1700- talet, noko som truleg hadde samanheng med at refererata var

⁷⁰ Rublack har undersøkt byane Württemberg, Memmingen, Esslingen, Schwäbisch Hall og Constance i Tyskland, og det er selvfølgelig ikkje heilt samanliknbart å setje desse byane opp mot eit egalitært bygdesamfunn. Rublack, 1999: 16- 42

⁷¹ Sandmo, 1999: 120

⁷² Moseng (m.fl), 2003: 148

annleis. Eit anna moment som skil dei to hundreåra er at det ut i frå sorenskrivarens nedteikningar på 1600- talet er vanskeleg å sjå kva sivilstand kvinner hadde, sett opp mot 1700- talet kor dette kom betre til syne i rettsreferata. Trass i desse skilnadane gjer både 1600- og 1700- talets tingbøker eit godt innblikk i kvinna sitt liv i Nordhordland.

På grunnlag av overnemnte skilnadar kjem eg i det vidare arbeidet til å behandle 1700- talet først, for deretter å ta føre meg 1600- talet. Tingbøkene mellom 1742 og 1771 gjer meir utfyllande opplysningar enn dei frå 1642- 1671, og det blir av den grunn mest hensiktsmessig å samanlikne og setje hundreåra opp mot kvarandre med utgangspunkt i 1700- talet. Det å bevege seg utfor den kronologiske sfæren er kanskje uvanleg i historisk skriving, men likevel eit grep eg brukar for å få ting klårare fram.

2. SKULDINGAR OG UTSKJELLING

Å setje fram skuldingar mot andre vart i tidleg moderne tid sett på som ei særskild ærekrenkjande handling. Skuldingar og utskjelling rokka ved folk si ære, og det var difor viktig å fri seg frå dei. Skuldingar og utskjelling var ofte ein og same sak, då skuldinga oftast tok form som ei utskjelling. Det er difor ikkje hensiktsmessig å skilje mellom desse to.

I følge **Sølvi Sogner** var det fortrinnsvis kvinner som vart utlagt for å ha ei giftig tunge, vere sladrekjerring, kjeftesmelle eller ryktespreiar.⁷³ Skuldingar kunne nøre opp under ryktedanningar, og dei var difor potensielt farlege. Kvinner som kjefta vart ikkje sett på med blide auge. Slik oppførsel gjekk på tvers av det ein forventa. Kvinner skulle vere smålåtne, stille, lydige og dydige, både i heimen og ute i samfunnet.⁷⁴ Det gjekk mot mannleg autoritet og ordning i huset om kvinner var stygge i munnen og tok til motmæle.

Kari Telste har synt for oss at 1600- 1700- talets kvinne si ære var knytt til hennar seksuelle vandel.⁷⁵ Samfunnet heldt kvinnene på plass gjennom sterk kontroll av deira seksualitet.⁷⁶ Men kvinner blei også skulda for tjuveri, for å ha dårlig mat eller for å vere ei trollkjerring.⁷⁷ Uriktige skuldingar oppstod i mange tilfelle på bakgrunn av konflikhtar mellom naboar. Gifte koner vart som regel krenkja av andre kvinner, medan ugifte kvinner stort sett blei ærekrenkja av menn. Kvinner tok ofte eige initiativ til å reise ærekrenkingssaker, då desse var avgjerande for deira gode namn og rykte.⁷⁸ Sakene enda stort sett med bot, eller at dei krenkjande orda vart trekt tilbake.

Jorunn Dobbe har i si hovudfagoppgåve frå Nordhordland funne ut at skuldinga om å vere tjuv var den desidert vanlegaste krenkinga blant menn og kvinner i Nordhordland mellom 1642- 1655.⁷⁹ Ein slik påstand vart ofte brukt som skjellsord og retta seg direkte mot den fornærma sin sosiale posisjon. Det gjekk på æra laus for den som vart fornærma.⁸⁰ Orda

⁷³ Sogner i Blom, Rosenbeck, Sogner, 2005: 56

⁷⁴ Sogner i Blom, Rosenbeck, Sogner, 2005: 56

⁷⁵ Telste, 1993: 134

⁷⁶ Sogner i Blom, Rosenbeck, Sogner, 2005: 57

⁷⁷ Telste, 1993: 179

⁷⁸ Blom, Rosenbeck, Sogner, 2005: 56

⁷⁹ Dobbe, 1995: 90

⁸⁰ Sandmo, 1999: 122

rakkar og *sultenhund* vart også brukt for å krenkje andre.⁸¹ Den nest vanlegaste krenkinga på tinget i Nordhordland gjekk på utskjelling som gjaldt seksualliv. Kvinner blei kalla horer og begge kjønn vart skulda for leiermål og hor.⁸²

Dobbe skil ikkje mellom kjønna. Kva viser så vårt materiale når me berre ser på kvinnene? Vart dei skulda for anna enn det som gjekk den seksuelle æra deira nær?

For å komme nærmare inn på skuldings/utskjellingssakene har eg vald å dela dei inn i fem kategoriar; skuldingar som rettar seg mot *seksuell ære*, *tjuveri*, *trolldom*, *nabobråk* eller *anna*. Her må det nemnast at sakene til tider overlappar ein annan, og at det kan vere vage grenser mellom kategoriane eg undersøker. Materialet mitt inneheld til dømes kvinner som vart kalla både hore og tjuv. I dei fleste tilfelle var det likevel dei seksuelt relaterte skuldingane som førte til at dei trekk saka for tinget, og i slike høve har eg plassert saka under seksuell ære. Ein må likevel ha i bakhovudet at kategoriane ikkje alltid er eintydige, og at kategorisering tidvis kan vere problematisk. Trass i desse innvendingane, tykkjer eg kategoriane eg opererer med famnar materialet på ein god måte. Dei gjer det mogleg å få noko ut av sakene.

Nabobråk er definert som eigen kategori, sjølv om også dei andre formene for skuldingar kunne karakteriserast som bråk med naboar. I tidleg moderne tid var ein dagleg i kontakt med naboar, og det var stort sett dei ein skulda for tjuveri, trolldom eller for eit slett seksualliv. Eg har trass i dette vald å ha bråk mellom naboar som eigen kategori, då dei andre sakene ikkje såg ut til å irritera lokalbefolkninga på same måte. Her var det ikkje ærekrenkjande ord eller skuldingar av eit spesielt slag som stod i sentrum, men heller å lage kvalm for ein eller fleire naboar. Konflikane var meir djuptgåande, og føregjekk ofte over ein lengre periode. Den som vart stemna inn hadde gjerne vore eit uromoment i nabolaget over lengre tid, og i nokon tilfelle hadde presten vore involvert for å prøve stagge dei. Det var heller ikkje uvanleg at den som laga bråket tidlegare hadde vore straffa for liknande forhold.

Alle skuldingssakene let seg ikkje fanga opp av denne kategoriinndelinga, og det blei nødvendig å opprette ein *restkategori*. I denne kategorien blir ei sak frå 1700- talet, og tre saker frå 1600- talet behandla.

⁸¹ Rakkaren var bøddelen sin hjelpemann og vart rekna for å vere uærleg, då han utførte oppgåver som ingen andre ville gjere. Renovasjonsarbeid og å fjerne åtsler var nokre av desse. Dobbe, 1995: 91

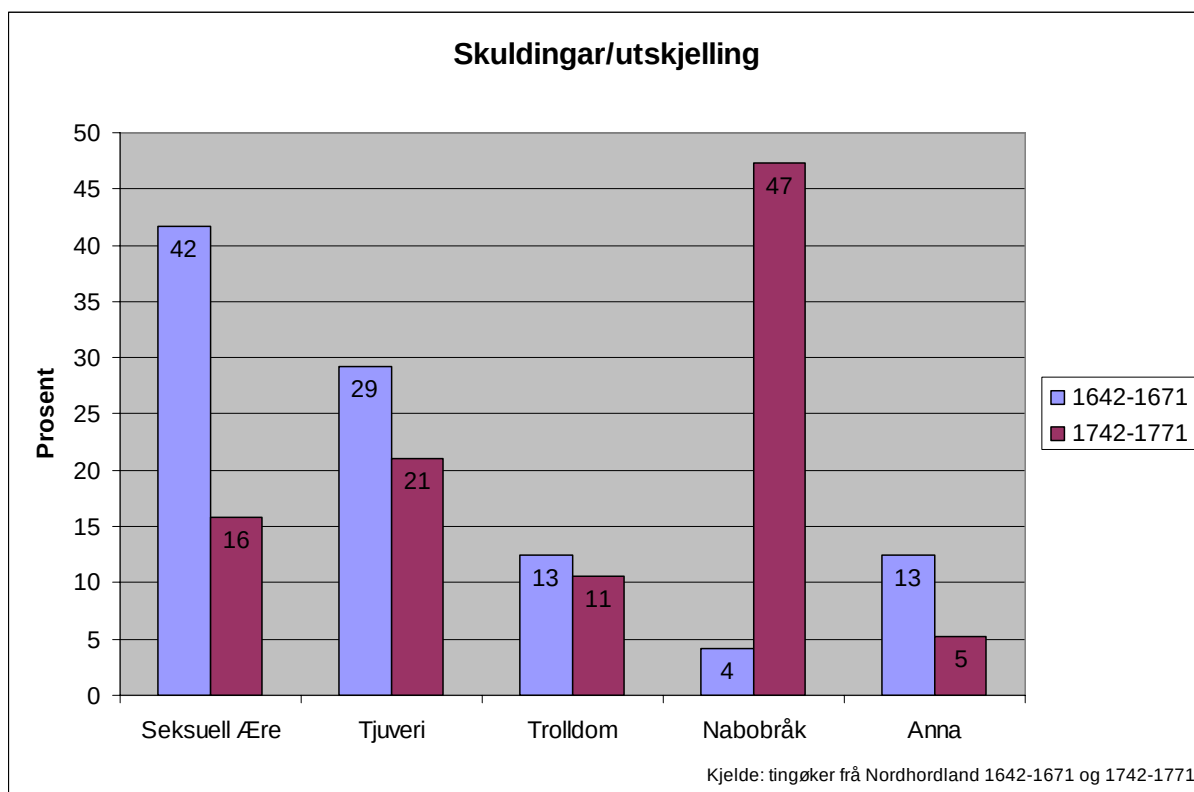
⁸² Dobbe, 1995: 92

Tabell 2: Skuldingar og utskjellingssakar i tingbøkene frå Nordhordland der kvinner er involverte.

1642-1671			1742-1771		
Skuldingar/utskjelling:	Antall	Prosent	Antall	Prosent	
Seksuell Ære	10	42	3	16	
Tjuveri	7	29	4	21	
Trolldom	3	13	2	11	
Nabobråk	1	4	9	47	
Anna	3	13	1	5	
	24	100	19	100	

Kjelde: Tingbøker frå Nordhordland 1642- 1671 og 1742- 1771

Figur 2: Skuldingar og utskjellingssakar i tingbøkene frå Nordhordland der kvinner er involverte.

Tabellen og søylediagrammet synleggjer at den vanlegaste skuldinga kvinner fekk retta mot seg mellom 1642 og 1671 gjaldt seksuell ære - 42% . Tett etterfølgje av skuldingar om å vere tjuv, som utgjorde 29%. Situasjonen endra seg drastisk når ein kom over på 1700- talet. Dette hundreåret gjekk berre 16% av skuldingane på seksuell ære. Det kan tyde på at ein ikkje på same måte og i same omfang som før kontrollerte andre si seksuelle ære Eller kanskje ein ikkje lengre såg seg tente med å trekkje slike saker for tinget. Det er i og for seg naturleg at dei seksualrelaterte skuldingane var hyppige på midten av 1600- talet. Mange nye lover og

forordningar som tok sikte på å kontrollere den kvinnelege seksualiteten, kom til i dette hundreåret.⁸³ Det er vanskelegare å forklare endringane på 1700- talet.

På 1700- talet var det nabobråk som dominerte. 47% av skuldingssakene som involverte kvinner gjekk på bråk mellom naboar, mot berre 4% på 1600- talet. Talet på tjuveriskuldingssaker gjekk litt ned frå 1600- til 1700- talet, og trolldomsskuldingane heldt seg låge i heile perioden. Det ser ut til å ha vært litt vanlegare å setje fram skuldingar og å skjelle ut folk på 1600- talet enn på 1700- talet, og 24 saker kom opp på 1600- talet mot 19 på 1700- talet. Formaliseringa av rettssystemet på 1700- talet kan ha ført til at det ikkje lenger var like formålsteneleg å trekkje denne type sak for tinget. Skilnaden mellom dei to periodane er reelt sett høgare, om ein tenkjer på at det i løpet av 1600- talet er lakuner på i alt ni år, 1656 – 1663 og 1669. Men dette kan også komma av at det var vanlegare å leggje fram den type saker for tinget på 1600- talet.

2.1 1700- talet

2.1.1 Skuldingar – seksuell ære

”... een ægteskabs indleder til det onde”

I ei av tre saker som går på seksuell ære frå 1700- talet møter me den gifte kvinna Gunelle Rasmusdatter som skuldar ei enkje for å vere ”...een ægteskabs indleder til det onde.”⁸⁴ To vitne hadde fem veker i førevegen vore i same båt som Gunelle. Dei høyrde henne seia at ho mislika at mannen hennar var såpass mykje hjå enkja Lisbeth Pedersdatter Schalalevignæsset. På grunn av dette var han sjeldan heime, og ho ynskja difor at Lisbeth skulle stå til kaken.⁸⁵ Lisbeth stemna henne for tinget på grunn av desse skuldingane. Gunelle hadde satt spørsmålsteikn ved den seksuelle æra hennar.

Her blei altså ei enkje si ære satt på prøve. Det mest oppsiktsvekkjande ved saka var likevel at Gunelle også sette spørsmålsteikn ved det seksuelle ryktet til sin eigen ektemann. Ei kone ville normalt sett stille seg bak ektemannen, då dei utgjorde ei eining. Ærerørige skuldingar mot mannen ville vere ein trussel mot heile hushaldet. Kan hende Gunelle skulda Lisbeth av di ho var sjalu og hadde eit ynskje om å sverte rykte hennar framføre naboane. Ettersom ho

⁸³ Ifølge Kari Telste blei det frå reformasjonen og fram til 1660- åra vedtatt fleire lovføresegn mot utenomekteskapeleg seksualitet enn mot nokon annan kriminalisert handling. Telste, 1993: 59 Også etter 1660, og fram mot 1800- talet, blei det innført ein rekke nye forordningar og lover av slik karakter.

⁸⁴ Tingbok 45 DEL 2, 1769: 127- 127b

⁸⁵ Å stå til kaken vil seie å verte piska av bøddelen medan ein stod bunde til ein pæl (kaken) som var plassert på ein offentlig stad som torget eller futens gard. Også kalla kakstryking. Imsen, Winge, 1999: 429

ikkje konfronterte Lisbeth direkte kan det vera at ho berre ville så tvil om æra hennar, utan å gjere meir ut av saka. Kan hende var det også andre konflikhtar dei imellom som var uløyste, og at desse låg bak når Gunelle prøvde å ramme Lisbeth sin seksuelle vandel. Uansett kva som måtte liggje bak, kunne ikkje slike saker henge i lause lufta. Dei måtte løysast. Lisbeth måtte ty til tinget for å verne om den seksuelle æra si. Saka vart utsett til neste ting, men kom så vidt eg kunne sjå ikkje opp att. Det var truleg ikkje poeng i at den enda i domfelling,

Ugifte jenter

Ifølgje Kari Telste var det vanleg at ugifte kvinner vart ærekrenkja av menn.⁸⁶ Ei sak som kom for tinget i 1744 gjekk på tvers av dette. Ei ugift jente skjelte ei anna jente for ei *Taske*.⁸⁷ Kari Svenddatter kalla inn Brithe Michelsdatter ”....fordi hun avvigte høst haver skieldet hænde for en Taske og at hun havde Vel forskyldt at hændes hals skulle omvries.”⁸⁸ Saka blei avvist då vitna ikkje vart stemna på rett måte, men den synleggjer at også ugifte jenter prøvde ramme andre jenter si seksuelle ære. Den forulempa parten tok krenkinga såpass alvorleg at skuldinga vart sak for tinget. På ein måte er det forståeleg at ugifte jenter gjekk laus på andre ugifte jenter si ære, dei var i same livssituasjon og kunne krenkje kvarandre utan at det gjekk utover ektemann og hushald. Dei hadde ikkje ein mann til å forsvare seg, og stilte som konkurrentar på ekteskapsmarknaden. Samfunnet såg truleg på desse disputtane som relativt harmlause. Det ville vere langt meir problematisk om dei krenkte ei gift kvinne. Ho ville ha ektemannen å støtte seg til.

Guri Roskone- ei kvinne som talte menn midt imot

Overfor har me sett at kvinner krenkja kvarandre og sat spørsmålsteikn ved kvarandre sin seksuelle vandel. Det blir då naturleg å spørje om dei også prøvde å tilleggje menn skuldingar av same slag.

Ei sak frå 1745 kan peika i den retning. Guri Roskone vart då stemna inn for retten etter at ho skulda Christian Halseenset for ”....at have med Lutzie Knudsdatter havt ublue Omgienngelse.”⁸⁹ To vitne kom for retten. Dei hadde nokre veker i førevegen høyrte Christian spørre Guri om ho ville tilstå og ta tilbake noko ho hadde skulda han for. Guri meinte det hadde skjedd usømmelege ting mellom Christian og Lutzie i eit bryllaup, og gjekk ikkje

⁸⁶ Telste, 1993: 180

⁸⁷ Tingbok 41b, 1744: 66

⁸⁸ Tingbok 41b, 1744: 66

⁸⁹ Tingbok 41c, 1745: 151- 152

tilbake på det ho hadde sagt. I retten vart det lagt fram bevis på at Christian var uskyldig, og vitne hadde konfrontert henne med dette. Trass i dei nye prova hadde ho gjentatt og stadfesta skuldingane sine, noko vitna gjorde klårt på tinget. Det vart aldri avsagt dom i denne saka, men hendingane og prosessen undervegs gjer likevel nyttig informasjon om kvinner sin væremåte på 1700- talet.

Guri skulda Christian for usømmeleg åtferd, og han måtte ty til tinget for å oppretthalde æra si. Æra til Lutzie Knudsdatter stod også på spel, men ho ser ut til å vere ein biperson i saka. Det blei på hennar vegne lagt fram bevis på at Christian ikkje var far til barnet ho venta, og ho var med det ute av saka. For meg er saka interessant då den gjev eit innblikk i Guris høve til å handle på sjølvstendig grunnlag i lokalsamfunnet. Som ei gift kvinne hadde det naturlege vore at ho handla i tråd med ektemannens ynskjer, og at han stilte seg bak henne på tinget. Det gjer han ikkje, Guri talar på eigne vegne. Ho var ei sta kvinne med ei sterk overbevising, og ho stod fast ved det ho trudde på. Dette blir understreka ved at ho var urokkeleg sjølv når Christian Halsteensen gav henne høve til å trekkje tilbake skuldingane sine. Ho endra heller ikkje innstilling når ho fekk førelagt prov på at Christian ikkje var skuldig.

Christian tok Guri sine skuldingar svært alvorleg, noko som kom klart til uttrykk ved at han ikkje berre trakk saka for tinget, men også hyrte ein prokurator (Bleginberg). Mykje tydar på at det var viktig for han at saka kom for tinget, men at det ikkje var noko poeng i seg sjølve at den skulle ende med domfelling. Guri og Lutzie møtte ikkje opp, og trass i at dei vart pålagt å møte til neste ting kom ikkje saka oppatt.

2.1.2 Skuldingar – tjuveri

Gifta kvinner og daglegdagse gjere mål

Materialet mitt frå 1742- 1771 inneheld fire kvinner skulda for tjuveri. Samtlege var gifte, noko som indikerer at gifte kvinner si ære i likskap med ektemannens blei krenkja om dei ikkje tok fatt i saker av slik karakter. Tjuveriskuldingane måtte avsannast. I tre tilfelle var det gifte kvinner som forulempa kvarandre på denne måten, sjønt ho eine handla i lag med ektemannen. I tillegg sat ein mann fram tjuveriskuldingar mot ei gift kvinne. Eg fann ingen kvinner som skulda menn for tjuveri.

Saka som følgjer viser at det å bli skjelt for ein tjuv vart sett på som ein djup fornærming for involverte kvinner på 1700- talet. Her møter me Johannes Rasmus Tøsøen som på kona

Metthe Jacobsdatter sine vegne kalla inn Brithe Thomasdatter (Niels Olsen Tøsøens kone).⁹⁰ Grunnen til stemninga var at Brithe like over påske hadde kome til huset deira og skjelt Metthe for ein tjuv. Ho hadde skulda henne for å ha stole ein gimmer frå henne.⁹¹ Fleire vitne hadde vore tilstades og høyrte at Brithe sette fram desse skuldingane mot Metthe. Dei hadde og merka seg at ho var sint. Eit vitne fortalde at ho fire år tidlegare hadde sett eit lam med ein svart flekk på høgreflanken gå blant Metthe sine sauer. Gimmera Brithe hadde tillagt henne å ha stole var derimot heilt kvitt. Saka vart ikkje teken opp til doms, men dette vitnemålet var truleg nok til at Metthe var nøgd.

Eit anna tilfelle frå 1766 viser at slike konflikter lett kunne oppstå når kvinner arbeidde saman om daglegdagse oppgåver.⁹² Irritasjon over den andres handling der og då, kunne framprovosere krenkjande ord. Brithe Christiansdatter og Marthe Monsdatter er eit døme i så måte. Dei krangla i høyonna:

*...i høst da de sloeg Haae hørte Vidnet at der var trette imellem Citantens Hustrue og indstevnte Brithe Christiansdatter, da den siste sagde du slaaer haae fra mig, hvortil Marthe svarede jeg slaaer ey videre end min formand, hvorpaa hun svarede den Onde slaae baade den første og den siste som sloeg, 2. du stæler, 3. du farer til Helvede og all din Æt siigende desuden jeg skal være endnu værre*⁹³

Brithe hadde i denne samanheng kalla Metthe ein tjuv som hadde stole heile sommaren. Truleg var desse skuldingane berre eit uttrykk for at Brithe vart sint når Metthe slo høyet hennar då dei arbeida saman på jordet.

”I Mindelighed mellem dem indbyrdes at være forligt”

Det som er sams for desse fire tjuverisakane er at ingen kom til doms. I to av tilfella vart innstemna og saksøkjær forlikte, og to kom aldri opp att. Dette tydar på at ektemenn og involverte kvinner så langt som råd var ordna opp seg imellom. Øvrigheita ser heller ikkje ut til å ha vore særlig opptekne av at det falt dom i slike tilfelle. Hovudsaka var truleg at den fornærma kvinna vart høyrte, og at ho fekk avsanna skuldingane på tinget. Det var ikkje noko poeng i at saka skulle ende med bot eller anna straff.

⁹⁰ Tingbok 42 e, 1752: 233- 233b

⁹¹ Ein gimmer er ein ung hosau (i sitt andre leveår) som ennå ikkje har hatt lam. Imsen, Winge, 2004: 139

⁹² Tingbok 44 g, 1766, 339b, Tingbok 44h, 1767: 363b

⁹³ Tingbok 44 g, 1766, 339b

2.1.3 Skuldingar – trolldom

Ulykke på andre sine krøtter

Eg fann to kvinner som vart skulda for trolldom på 1700- talet. Begge var gifte. Dei vart skulda for å ha ført ulukke over andre sine kyr eller krøtter. Dei to tok krenkinga opp for tinget, men det enda ikkje med dom i nokon av tilfella. Noko som indikerer at det i likskap med i dei andre skuldingssakene eg har vore innom var viktigast å motsetje seg innhaldet i det ein vart klaga for. Så lenge den krenkja kvinna blei høyrte ser det ikkje ut til å ha vore så viktig med ein dom. Slikt kunne tvert imot hatt gjort ting verre, då naboforhold ville kunne lide under det.

I ei sak frå 1761 vart Johannes Gregoriusen og Gertrud Larsdatter kalla inn for å ha loge og tala ille om Aase Olsdatter.⁹⁴ Dei hadde skulda henne for å vere årsak til ulukka dei hadde med kyrne sine. Ekteparet hadde troffe på Aase medan ho batt ei geit, og då kome med dei ærekrenkjande orda. Det fanst såleis framleis folk som skulda andre for trolldom og hekseri. Hadde dette vore hundre år tidlegare hadde denne krenkinga vore for farleg å rekne. Då kunne kvinna blitt dømt for å vere heks. Framleis fanst det folk som trudde at rappkjefta kvinner hadde krefter til å forbanne og å gjere kyr sjuke, men øvrigheita tok dei ikkje lenger på alvor. Dei som kom med slike skuldingar fekk ikkje medhald.

Niels Hansen Østreim kalla i 1766 inn nabokona Brithe Christiansdatter Østreim for å ha kalla og skjelt kona hans Marithe for ein mordar: ” ...og tillige ladet saadanne skammelige Ord falde, at hun har suet hendes Kiørr.”⁹⁵ Eit vitne hadde fått med seg det heile, i tillegg til at ho i løpet av hausten hadde høyrte Brithe kalle Marithe for ei trollheks. Dei to skjellsorda var generelle og gjekk på Marithe si ære, medan skuldinga var meir spesifikke og underbygde påstandane.

2.1.4 Nabobråk

Gifte kvinner som irriterte naboane sine

Av alle skuldingane som kom for tinget på 1700- talet var det skuldingar mot naboar som vart tekne mest alvorleg. Desse skapte uro i lokalsamfunnet, og det var tydeleg at alle partar såg seg tent med å ordne opp i slike tilfelle raskast mogleg. Det var berre gifte kvinner som vart stemna inn for skuldingar og utskjelling mot naboar i dei åra eg undersøker. Ni saker vart

⁹⁴ Tingbok 44b, 1761: 73b- 74, Tingbok 44c, 1762: 120b

⁹⁵ Tingbok 44 g, 1766: 320- 320b

dregne for tinget, mange fleire enn kva eg registrerte i dei andre kategoriane. At ein del av desse enda med bot eller anna straff, tydar på at bygdefolket og øvrigheita ville slik oppførsel til livs. Som me har sett brukte ikkje skuldingar som gjaldt seksualitet, tjuveri og trolldom å ende med domfelling.

Ei sak frå 1769 tydeleggjer at ein ynskte å ordne opp i saker av denne karakteren snarast mogleg. Mons Pedersen Kielstad stemna inn Mons Halsteensen Myching, fordi kona hans, Marithe, skulle ha tillagt kona hans ærerørige skuldingar.⁹⁶ Kva desse skuldingane gjekk ut på, får me likevel ikkje vite. Mons møtte og sa han hadde ei aning om at hustrua hans var skuldig, og han ville tilbakekalle alt ho skulle ha sagt. Han angra og var *fortryda* over dei usannferdige orda kona hadde sagt, og han bad om unnskyldning. Han og kona visste ikkje anna enn at Kielstads hustru var ei ærleg dannekone. På grunn av dei urettmessige skuldingane ville han aleine betale prosessomkostningane, i tillegg til at han ville bøte fire mark til soknets fattige. Mons håpa naboane ville verte fornøgde med dette, og at dei ville tilgje kona hans for misferda hennar, ”...*hvorimod hand forsikrer aldrigmeere for eftertiden enten selv eller Hustrue at tale eller udrette noged enten til citanten eller hans Hustrues fornemmelse.*”⁹⁷ Saksøkaren Mons Kieldstad såg seg nøgd med dette. Tilfellet viser at ein ynskte gode naboforhold. Mons la seg heilt flat, og gjorde kva han kunne for å vise at han tok saka på alvor. Han ville gjere opp. Det enda med at nabofreden vart oppretthalde og at begge partar bevarte æra si.

Den utskjelte mann

I fem av ni saker var det menn som fekk gjennomgå. Dei gifte kvinnene skjelte på menn i nabolaget, noko som kunne ha vore ei av årsakene til at desse hendingane vart teke meir alvorleg enn andre typar skuldingar, der stort sett kvinner vart skjelte på. Mannen var hushaldsoverhovudet. Slo ein ned på æra hans, slo ein ned på heile hushaldet. Då hushaldet var den bærande eininga i dette samfunnet måtte all oppførsel som kunne true denne institusjonen hindrast. Ein må likevel ikkje gløyme at også ærerørige skuldingar mot gifte koner, eller hustruer som oppførte seg ille mot andre også gjekk på hushaldets tiltru. Mannen brukte difor stille seg bak kona si om slikt oppstod, slik dømet overfor illustrerer.

⁹⁶ Tingbok 45 DEL2, 1769: 136- 136b

⁹⁷ Tingbok 45 DEL2, 1769: 136b

Malene Monsdatter

Malene Monsdatter Søre Jellestad var ei obsternasig kvinne som vart trekt for tinget av naboar heile tre gonger i den undersøkte perioden. Første gong me treffer på henne er i 1753. Seinare dukkar ho opp att i rettsprotokollane frå 1756 og 1757. Dette var altså ei kvinne som ergra naboane over lengre tid. Ho var eit uroelement i lokalsamfunnet, og vart difor trekt for tinget mang ein gong.

Rundt juletider i 1753 skulle Malene ha skjelt ut naboen Ellev Jacobsen Søre Jellestad.⁹⁸ Malene, ektemann hennar, Ellev og nokre vitne hadde delt båt på veg frå kyrkja. Ellev og nokre av menna hadde ivrig diskutert presten si preike. Presten hadde tala om kva straff dei som slo eller banna til foreldra sine skulle få. Ut av det blå hadde Malene reist seg opp og slått knyttneven i sida på båten; ”...spørgende Citanten hvorleedis hand skiltes med sine Forældre da hand reyste fra Sundmør, og saa kand du passe paa dine horer og Tasker som du har havt hvilcket Malene Monsdatter sagde til Ellev at skulle beviise, saa og skal du faae at viide for dine børns Arv du har opædt,”⁹⁹ Ho var svært sint, trass i at Ellev ikkje hadde gitt henne noko påskot for utbrotet. Han svara henne heller ikkje, og kunne dermed ikkje lastas for det som hadde skjedd.

Året er 1756, og Malene møter nok ein gong opp på tinget i Nordhordland. Denne gongen hadde ho skulda Magne Hansen Søre Jellestad for å ha flytta merkesteinar. Ho skulle også ha bite han i høgre armen.¹⁰⁰ Dagen etter desse hendingane skulle ho nok ein gong ha truga han. Ellev Jacobsen, som sjølv var i klammeri med Malene i 1753, stilte nå som vitne. Han hadde høyrte skuldingane, og sett Magne komme gråtande ut av huset hennar med synlege tannmerke like over handletet. Dagen etter hadde han spurt Malene kvifor ho hadde gjort dette. Ho hadde då svara at ho ikkje ville ha handla på denne måten om mannen hennar, Baar, hadde kome for å hindra henne frå å hemne seg. Ho la all skuld på ektemannen som ikkje hadde skilt henne frå Magne på eit tidlegare tidspunkt.

Eit anna vitne (Erich) hadde den angjevne dagen høyrte Malene skjelle Magne for ein *indbegravne Skielm* som hadde flytta på merkesteinar.¹⁰¹ Vidare hadde ho halde knyttneven sin like framføre ansiktet hans og prøvd å provosere han til å slå henne. Magne let seg likevel

⁹⁸ Tingbok 42f, 1753: 284b- 285 og 313b -314

⁹⁹ Tingbok 42f, 1753: 284b

¹⁰⁰ Tingbok 43c, 1756: 117- 118, Tingbok 43d, 1757: 140b, 141- 141b

¹⁰¹ Ein skielm var det same som ein uærleg eller upåliteleg person. Sandmo, 1992: 63

ikkje provosere og gjekk derifrå. Han gjekk ut av huset sitt og bort mot Malene og Baar sitt hus som låg like ved. Då han gjekk derifrå ropte Malene etter han at han var ein tjuv. Magne svarte med å rope at Malene sin mann Baar måtte halde huset sitt i styr, elles blei han nøydd til å hente fleire folk. Like etter hadde Malene gått til åtak på han. Baar innrømme i retten at han måtte skilje Malene frå Magne, og at ho hadde halde Magne i håret. Han såg ikkje om ho på same tid beit han, men han hørte at Magne skreik og klagde seg over dette. Også ifølge presten sin attest hadde Malene levd i *uforligelse* med naboane sine, og ikkje teke omsyn til gode formaningar og åtvaringar. Malene fekk ei relativt stor bot for denne oppførselen. I tillegg måtte ho betale Magne sine prosessomkostnader og bøte til soknets fattige.

Men Malene gav seg ikkje med dette. I 1757 var det Erich Iversen Nore Jellestad som fekk unngjelde.¹⁰² Han stemna henne ”...for utilladelige beskyldninger at have lagt i med anden Mands Kone samt kaldet ham en Strage.”¹⁰³ Ho skulle blant anna ha nemnt desse skuldingane for ei nabokone.

Malene var ei kvinne som forarga naboane sine til det ytterste. Ho fornærma ein mannen etter den andre, og ektemann hennar såg ikkje ut til å vere i stand til å stagge henne. Likevel var det han ho la skulda på når ho gjekk for langt. At Baar ikkje hadde heilt kontrollen over kona kom også til uttrykk ved at naboen Magne ropte at han måtte halde huset sitt i skikk. Tilfellet Malene Monsdatter viser oss at det i 1700- talets bygdesamfunn fantes stae, obsternasige kvinner som ikkje let seg styre av hushaldsoverhovudet.

Å tøyne strikken for langt

Skuldingar og vald hang i mange tilfelle tett saman. Skjellsord vart ofte etterfølgt av ein øyrefik eller liknande. Likevel var det ofte dei usanne og krenkjande orda som trua folk si ære mest, og som var grunnen til at dei såg seg nøydde til å trekkje saka for tinget. Dei fleste saker som gjeld fysiske konfrontasjonar vil eg komme tilbake til i kapittelet om vald. Her vil eg likevel gå inn på ei sak som eskalerte til handgemen, men kor skuldinga og naborelasjonar stod i fokus. Med tanke på nabokonfliktar hendte det nemleg at kvinner framprovoserte til vald ved å tøyne strikken for langt.

¹⁰² Tingbok 43d, 1757: 140b- 141

¹⁰³ Tingbok 43d, 1757: 140b

Jacob Monsen vart i 1766 stemna for å ha slått Sylvi Jons i ansiktet, og trekt henne ned til sjøen etter trøya.¹⁰⁴ Han nekta ikkje for å ha slått henne, men det var ein reaksjon på at ho hadde skjelt han ut. Han hadde dessutan ikkje gått lengre ned i sjøkanten enn at skoa hans vart våte, og han hadde lova å sleppe henne om ho slutta å tale vondt om han og alle menneske. Dette hadde ho samtykka i.

Sylvi hadde også plaga andre grannar, og ho hadde blitt slegen av mange personar. Ho var kjent for å bruke ein skammeleg munn i nabolaget, og ho hadde blant anna kome med skjellsord og skuldingar mot Ole Johannessen. Han var såpass irritert på oppførselen at han hadde slått henne med ein liten tauende då ho var i huset hans. Ei nabokone som også var tilstades hadde samstundes slått henne med flat hand. Kvelden etter skulle Sylvi ha teke hemn ved å slå ut vindauga til Ole. Dei som var stemna inn sa at hennar stygge munn og slette forhold fekk dei til å gå fysisk til åtak på henne. Det var ei kjennsgjerning at ho to gonger tidlegare hadde vore innsett på *Bergen Manufactuur Huus* for framferda si. Ho hadde i tillegg måtta gå med *Kraven* eller den *Spandske Kappe* i byen.¹⁰⁵ Sjølv i retten oppførte ho seg uforskamma og kalla Ole ein *skielm*, altså ein uærleg eller upåliteleg person. Vidare sa ho at alle menneske var klar over at han var uærleg. Futen var spesielt interessert i å få ført desse orda i rettsreferata, og det var også han som hadde stemna saka for tinget. Sylvi sine gjerningar hadde gått for langt. Difor burde, ”..... Sylvi Jonsdatter som en ond Qvinde, der frem tuurer i Onskab at overfalde og skielde Folck med Ærrørige Ord, andre ligesindede til Afsky, hendøm/m/es til Arbeyde i Bergens Tugthuus 3de Aar”¹⁰⁶

Maktkamp

I ei av sakene som dukka opp var to nabofamiliar inne i ein reel maktkamp seg imellom. Skuldingar og utskjelling ser ut til å ha vore eit av midla som blei brukte i kampens hete. Guri Andersdatter og Malene Pedersdatter krangla om kva familie som fekk behalde tenestejenta Anne.¹⁰⁷ Malene sin familie hadde gitt henne opphald og undervisning frå ho var åtte år, fram til nå som ho hadde runda 16. Dei ville ikkje gje henne frå seg utan kamp. Guri hadde på si side hatt Anne i teneste i fem dagar, og etter desse dagane hadde jenta gått frå henne og attende til Malene sin familie. Nå var ho kommen for å ta Anne med seg tilbake, og ho

¹⁰⁴ Tingbok 44g, 1766: 324- 326b

¹⁰⁵ *Den spanske kappe* var eit gammalt straffereiskap som bestod av ei tønne med hol i begge endar. Denne tønna blei tredd over hovudet på den dømte, og den dømte måtte bære tønna gjennom byens gater til skam og advarsel. Avstraffingsmetoden vart avskaffa mot slutten av 1700- talet. *Hele Norges leksikon*, Bind 13, 1996: 331

¹⁰⁶ Tingbok 44g, 1766: 326b

¹⁰⁷ Tingbok 44b, 1761: 23b- 24

tilbydde mange pengar for å lokke henne med. Trass i dette ynskja ikkje Anne å følgje med henne.

Malene var på si side sint for at Guri prøvde å få tenarane til å dra frå henne, og likte ikkje at ho lokka Anne, som ennå var eit barn, med høgare hyrepengar enn ein vaksen person hadde eller burde ha. I kjølvatnet av denne ueinigheita og dragkampen følgde det ein del ukvemsord og skuldingar frå begge partar. Då saka kom for retten hadde dei likevel blitt einige, og skulle for ettertida leve som vener. Twistane skulle ikkje komme nokre av dei til skade. Naboforholdet kom først, i tråd med lokalsamfunnet og øvrigheita sine forventningar.

2.1.5 Anna

På 1700- talet dukka det opp ei sak som ikkje kunne plasserast under noka overskrift. Anders Ingebrichtsens Nedre Fyllingen kalla inn Brithe Johannesdatter, fordi ho hadde skulda han for å ha slått faren og mora si.¹⁰⁸ Christopher Nielsen hadde ein tre til fire veker i førevegen møtt på Brithe i byen, der ho fortalte at ho hadde; *”tiltalt Citanten Anders saadanne Ord, du har giort saa pass tilforn, du har slaget baade Far og Moer, du kunde sagte slaae den raadne Sauv ihjel som hørte mig til.”*¹⁰⁹ Ifølge han hadde ikkje vitnet sagt noko meir, og han hadde verken før eller sidan høyrte slik tale frå henne. Det hadde heller ikkje vore fleire vitne til hendinga. Ved eit anna høve hadde likevel Anne Olsdatter høyrte Brithe tilstå å ha skjelt på Anders. Dette skulle ha skjedd ein gong dei slo følgje ned til byen. Saka fekk trass i bevis ingen følgjer for Brithe. Partane blei forlikte.

2.2 1600- talet

2.2.1 Skuldingar – seksuell ære

”Horer, Tascher og Vdyder”

I Nordhordland ser det ut som om kvinner si seksuelle ære i perioden 1642- 1671 først og fremst vart krenkja ved at menn kalla dei ei *Hore, Tasche eller Vdyd*. Dette i overinstemming med Erling Sandmo sine funn som viser at 1600- talets kvinner stort sett fekk opplagte, direkte fornærmingar som *”skøgge, hoere och andet usømmelig”* retta mot seg.¹¹⁰ Det kom opp ti saker vedrørande skuldingar som gjekk på seksualitet, og i åtte av dei var det menn som krenkja kvinner. Både ugifte jenter og gifte hustruer vart skulda for å vere horer. Me finn også

¹⁰⁸ Tingbok 44f, 1765: 290b – 291, Tingbok, 44g, 1766: 308- 308b og 336b

¹⁰⁹ Tingbok 44f, 1765: 290b – 291

¹¹⁰ Sandmo, 1999: 128

eit døme på ein mann som kalla søster si for ei hore og ein tjuv, for å ramma henne i ein søskenkonflikt.¹¹¹ Sakene var temmeleg standardiserte; mannen møtte på tinget og sa at han ikkje visste anna enn det som godt var om den kvinna han hadde ærekrenkja. Deretter fekk han ei lita bot for åtferda si. I visse tilfelle vart kvinna i tillegg til hore også kalla tjuv. Det hendte også at ektemannen til den krenkja kvinna vart kalla ein tjuv.

Utlagt for å ha fødd eit barn

Eit av sakstilfella skil seg litt i frå dei andre ved at ei ung jente blei skulda for å ha fødd eit barn. Skuldinga viste tilbake på ei spesiell hending, i motsetnad til sakene overfor som var av meir generell karakter. Her var skuldinga meir spesifikk, og jenta sin far kalla inn klagaren Johans Reffuem.¹¹² Han hadde tillagt Gutorm si dotter å ha føde eit barn, og desse skuldingane hadde han kome med i godt folks nærvær. På bakgrunn av desse skuldingane vart jenta teken i forvaring av futen og undersøkt av fire jordmødre. Ingen av dei fant noko teikn på at ho hadde vært med barn. Johans sa han hadde høyrte at jenta var gravid av ein annan mann, men denne mannen nekta for å ha sagt noko slik. Han hadde berre merka seg med at ho i ein til tre dagars tid hadde vore noko svak, og at ho ikkje var like sterk i arbeidet sitt som tidlegare. Ho hadde dessutan blitt litt tjukk. Han og kona hadde konfrontert henne med dette, og då fått i svar at tilstanden hennar skuldast sjukdommen jenter pleier ha kvar månad. Etter tre dagar var ho god igjen. Ekteparet hadde slått seg til ro med dette, og ikkje tenkt meir på saka.

Trass i denne mannen sitt prov sendte Johans eit handskrive skrift til retten. Han skreiv at ingen kvinne kunne ha ein slik sjukdom utan å ha vore med menn, og han ville ha henne sikta. Då ingen prov støtta saka hans, vart han likevel idømt ei bot for desse uriktige skuldingane. Tilfellet viser at ein gjekk grundig til verks ved skuldingar av denne typen, og at ein blant anna trakk inn jordmødre for å finne sanninga. Grunnen til at øvrigheita tok desse orda så alvorleg var truleg at det kunne ha vore snakk om fødsel i dølgsmaal, om Johans hadde hatt rett i skuldingane sine.¹¹³

¹¹¹ Tingbok 1, 1642- 1648: 38a

¹¹² Tingbok 1, 1642- 1648: 9b- 10a

¹¹³ Fødsel i dølgsmaal var når ugifte kvinner prøvde å skjule svangerskap og fødsel for å ta livet av barnet. Telste, 1993: 198

Skulding som veg til ekteskap

Magne Olufsen skulda i 1671 Inger Olsdatter Røe for å ha hatt seksuell omgang med han.¹¹⁴ Han påstod at dei hadde hatt legemleg omgang med kvarandre sju gonger, og at han kunne påvise kvar dei hadde vore saman. Bevis hadde han likevel ikkje, men han heldt fast ved skuldingane sine. Eit vitne hadde fått med seg at Inger si syster Marite våren før hadde skjelt Magne for ein *hoerjager*, men vitnet visste ikkje om Marite og Magne hadde hatt seksuell omgang.

Inger sa ho var uskuldig, og etter kvart innrømme Magne at han hadde kome med skuldingane for å få gifte seg med henne. Dei hadde aldri vore saman på denne måten, og han visste berre ærleg om henne. Han bad om forlating og lova at han aldri skulle tillegge henne skuldingar igjen. Saka har ein litt annan karakter enn dei andre som involverer seksuell ære. Her prøver ein mann å bruke skuldinga som maktmiddel for å tvinge gjennom eit giftemål. Magne hadde truleg liten sjanse på å få Inger til ektefelle, og prøvde seg på denne måten. Hadde tinget trudd på han måtte ho kanskje ha vurdert å gifte seg med han for å oppretthalde den seksuelle æra si. Då han ikkje fekk gjennomslag for skuldingane sine blei det likevel han som tapte saka, og han måtte trekkje dei ærekrenkjande skuldingane tilbake.

2.2.2 Skuldingar – tjuveri

Menn mot kvinner og kvinner mot menn

Eg fann sju saker som gjekk på skuldingar om tjuveri. Det ser ut til å vere nokolunde lik fordeling mellom menn som skulda gifte kvinner for eit tjuveri, og gifte kvinner som skulda menn for det same. Det var også ei enkje som klaga på ein mann, og ei gift kvinne som klaga ei anna gift kvinne. I motsetnad til skuldingane som gjekk på seksuell ære fall det sjeldan nokon dom i dei tjuverirelaterte sakene. Svært ofte møtte ikkje dei som det vart klaga på, og dei vart dermed dømde til å bøte stemnefall. Seinare kom ikkje saka opp att. At det ikkje falt skikkeleg dom i nokon av desse sju sakene, tyder på at øvrigheit og lokalsamfunnet ikkje var opptekne av å straffe skuldingar av denne karakter. Det var nok at den skuldige vart stemna for tinget, slik at den krenkja fekk oppretthalde æra si.

¹¹⁴ Tingbok 12, 1671: 33b- 34

Bortkomne sauer og geiter

Fire kvinner vart skulda for å vere tjuvar. Alle vart tillagde å ha stole ein sau, eit lam eller ei geit. Dei vart altså ikkje skulda for å vere tjuvar på generelt grunnlag, innstemningane deira var knytt til eit spesifikt brotsverk. Ser ein på dei tjuveriskulda mennene blei alle, med unntak av ein, klagt for å vere tjuvar, utan at det viste tilbake på ei spesiell ugjerning. Det kan på den bakgrunn sjå ut som om tjuveriskuldingane retta mot menn og kvinner hadde ulik karakter. Menn vart kalla tjuvar, utan at ein trengte gje grunn for skuldinga. ”Tjuv” kan her ha vorte brukt som skjellsord. Det var den sosiale posisjonen deira ein var ute etter og prøvde å ramme med dei ærekrenkjande orda. Kvinner vart derimot skulda for å ha teke konkrete husdyr. Klagemålet var retta mot ei hending og ikkje i like stor grad mot kvinna som person.

Sorenskrivaren si korte og konsise framstilling

Dei fleste tjuveriskuldingssakene blir kort og konsist refererte i tingbøkene, og dei gjer dermed avgrensa informasjon om kvinna og mannen sine væremåtar. Hendingsforløp og vitneobservasjonar vart på denne tida svært sjeldan skrivne inn i rettsprotokollane, noko som gjer at me ikkje veit så mykje om kva som hadde hendt før stemningane. Ei sak frå 1640- talet kan stå som eit godt døme på dette: *”Joen Røsselands Koene, Charj var steffnet, for hun haffde scheldet Nielss Mielstad for en tiff och hun iche møtte bleff tilKient at bøde steffnfald - 1 (m) S.”*¹¹⁵ Det einaste me får vite er at den gifte kvinna Charj skulda Nielss Mielstad for å vere ein tjuv. Vidare får me kjennskap til at ho ikkje møtte i retten, og at ho måtte bøte stemnefall for dette. Anna informasjon er det vanskeleg å trekkje ut av dette referatet.

Usekje om ei ku

I ei sak som skil seg litt frå dei andre kalla enkja Gurj Brand Anger inn Jan Dich for å ha teke ei ku som ikkje var hans.¹¹⁶ Dette skulle ha skjedd då skiftet etter mannen hennar tok stad. Her vart den innstemna mannen skulda for eit konkret brotsverk, i likskap med i dei tilfella der kvinner blei skulda for tjuveri. *”Jan Møtte och frembuiste Dannemends schrifftlig forretning, at hamb paa schiffet er tillagt 4 Kiør i hans betaling for 21 Slettedaler, och hand iche fleere Kiør hoes hende faait haffuer.”*¹¹⁷ Jan blei frikjent, ettersom han hadde gjort opp for dei kyrne han hadde teke med seg.

¹¹⁵ Tingbok 1, 1642- 1648: 30b

¹¹⁶ Tingbok 7, 1665: 24b

¹¹⁷ Tingbok 7, 1665: 24b

2.2.3 Skuldingar – trolldom

Tre kvinner vart skulda for trolldom mellom 1642 og 1671. To av dei vart skjelt ut av menn, og dei vart kalla *Trollkone* og *Trold Dieffuel*. Ho siste vart skulda for trolldom av halvbror og halvsøster si.¹¹⁸ Halvsøskena unnskyldte seg. Dei hadde kome med slike skuldingar på bakgrunn av ein krangel, der Biritte, som søster deira heitte, hadde vore stygg i munnen. I den samanheng hadde dei lete eit ubetenkt ord falle. Skuldinga var del i ein søskenkrangel, og hadde ikkje rot i røyndomen.

Eit gjennomgåande trekk ved desse sakene var at allmogen vart spurte om dei visste om den innkalla kvinna hadde trolldomsstyrke, eller om dei hadde noko anna uærleg å skulde henne for. Retten sjekka om det var hold i menna sine skuldingar. I dei tilfella som kom opp her visste allmogen berre det som ærleg var om frammøtte kvinne.

2.2.4 Nabobråk

I perioden på 1600- talet fann eg berre ei sak som gjekk på nabokonfliktar, mot ni på 1700- talet. Dette kan tyde på at folk prøvde å ordne opp på eiga hand. Den eine saka på 1600- talet vart i likskap med dei på 1700- talet teken særst alvorleg. Konfliktar mellom naboar måtte opphøyrast. Tilfellet frå 1650- talet viser at Hoffuer Berge og Peder Berge fekk strenge åtvaringar frå retten då kvinnene deira levde med hat og utskjelling, utan at me eigentleg får vite kva dei var ueinige om.¹¹⁹ Kom dei ikkje betre overens etter denne åtvaringa måtte dei bøte 20 riksdalar til soknets fattige. Noko som etter tidas normer var ein stor sum. Vidare skulle jordpartane deira verta skilte frå kvarandre, dette for fysisk å skilje dei to partane.

2.2.5 Anna

På 1600- talet dukka det opp tre saker som kunne plasserast i restkategorien. I ei av sakene vart Mogens Raadmands kone stemna inn for skuldingar mot futen sin tenar og lensmannen då dei skulle hente bøter hos Mogens.¹²⁰ Ho hadde nekta å betale det ektemannen skulda, noko som kan sjåast som ein form for øvrigheitsmotstand.

Mogens, som hadde vore borte då desse to kom, unnskyldte kona sin oppførsel med at ho hadde vore i *barnenaud*. Ho hadde kome i barselseng på tysdagen, og dei to hadde kome same

¹¹⁸ Tingbok 1, 1642- 1648: 18- 18b

¹¹⁹ Tingbok 5, 1654- 1655:76b

¹²⁰ Tingbok 7, 1665: 7b- 8, 29b- 30a

dagen. Ho hadde hatt ein svært vanskeleg fødsel, og hadde ikkje vorte forløyst med barnet før tre dagar seinare. Kona måtte trass i forklaringane hans bøte til futen. Tilfelle viser oss at enkelte kvinner sat seg til motverje mot øvrigheita, og at ektefellen som hushaldsoverhovudet måtte forklare og unnskylde handlinga hennar. Det var då også grove ord denne kona hadde brukt mot lensmannen; ho hadde sagt at djevelen skulle fare i han som ein uærleg eller upåliteleg person. Saka viser på same tid kor lite omsyn futen sin tenar og lensmannen hadde teke til den vanskelege situasjonen Mogen si fødande kone var i.

Ei anna sak under denne kategorien seier oss lite. Her vart Agate Nielsdatter stemna inn av Rasmus Landraa for utskjelling, men ein får ingen nærmare forklaring på kva ho skjelte han for.¹²¹ Mannen hennar møtte og fortalde at Agate ikkje hadde tillagt Rasmus noko utilbørig. Det var heller ingen vitnesbyrd i saka. Tredje saka var ganske lik denne.

2.3 Samanfatning

Materialet mitt vitnar om at kvinner hyppigare var part i skuldingssaker på 1600- talet enn på 1700- talet. Eg fann 24 saker som gjekk på skuldingar og utskjelling på 1600- talet, mot 19 på 1700- talet. Nedgangen er likevel ikkje veldig stor, og det er liten grunn til å anta at ein skjelte kvarandre mindre ut på 1700- talet enn på 1600- talet. Skilnaden kan då komme av at det var vanlegare å legge fram denne type sak for tinget på 1600- talet enn på 1700- talet.

Formaliseringa av rettssystemet på 1700 – talet kan ha ført til at det ikkje lenger var like formålsteneleg å trekkje saker av denne karakter for tinget.

Kva type skuldings/ utskjellingssaker som kom for tinget i dei to hundreåra har likevel forandra seg mykje. På 1600- talet var kvinner hyppigast involverte i saker som retta seg mot seksuell ære, og 10 av skuldingssakene retta seg mot denne. Hundreåret etter var berre tre kvinner involverte i slike saker. På 1700- talet var det bråk mellom naboar som dominerte, og ni av sakene gjekk på denne type konfliktrar. På 1600- talet dukka berre ei slik sak opp. Tjuveriskuldingane gjekk litt ned frå 1600- talet til 1700- talet, men endringane var ikkje markante. Trolldomsskuldingane heldt seg lave i begge periodane.

Generelt sett var det altså dei seksuelt relaterte skuldingane som prega 1600- talet, og dei enda tidvis med bot. Dei andre skuldingssakene såg ikkje ut til å irritere like mykje, og enda stort sett ikkje med domfelling. Over på 1700- talet var det bråk mellom naboar som regjerte, og

¹²¹ Tingbok 12, 1671: 14b

urostiftarane fekk vanlegvis bot. Ingen av dei andre skuldingssakene enda med domfelling, og det var tydleg at ein i første rekke ynskja dei djuptgåande nabokonfliktane til livs.

Kva kan då desse endringane skuldast? Kan hende allmoge og styresmakter endra syn på kva dei ville til livs, og at dei seksuelle skuldingane vart tekne på alvor på 1600- talet og nabobråk hundreåret etter. Denne årsaksforklaringa er ikkje særleg sannsynleg, ettersom begge sakstypene truleg skapa stor misnøye i begge hundreåra. Tilfella som vart trekt for retten peika i den retning. Kanskje endringane i lovverk har spelt inn? Heller ikkje det verkar som ei rimeleg forklaring. Eg har ikkje funne skilnadar mellom NL 1604 og NL 1687 som kan forklara endringane i innstemningspraksis på dette området. Det er spesielt vanskeleg å finne ei årsak til at skuldingar som retta seg mot seksuell ære gjekk ned frå 1600 til 1700- talet. Utover på 1600- og 1700- talet kom det stadig nye lovar og forordningar som søkte å regulere folk sin seksualitet, og det rimelege ville vere å anta at talet på denne sakstypen heldt seg høge gjennom begge hundreåra. Då er det kanskje meir sannsynleg at formaliseringa utover på 1700- talet har spelt inn i høve til kva saker som kom for tinget. Kanskje blei prosessgangen såpass omstendeleg og profesjonell at det ikkje lenger lønna seg å trekkje alle sakstilfelle for retten. Det lar seg vanskeleg gjere å gi eit endeleg svar på dette med utgangspunkt i materialet mitt. Til det er materialet for lite. Endringane i kva saker som kom for tinget kan slik sett også skuldast tilfeldige utslag, grunna eit lite materiale.

3. VALD

I tidleg moderne tids Nordhordland ser det ut som om ein tok valdelige handlingar særskild alvorleg. Undersøkingar **Jorunn Dobbe** gjorde av tingbøker og sakefallslistar 1642- 1655 viser at den folkelige oppfatninga av kva straff valdsmenn skulle ha var strengare enn lova fastsette.¹²² Dette hadde truleg samanheng med at slagsmål og valdsbruk som oftast skjedde i samband med ærekrenkingar. Fysiske konfrontasjonar gjekk difor på æra laus.

Ifølgje **Erling Sandmo** insisterte medlemmene av lokalsamfunnet på 1600- talet på at det som skulle vege tyngst i ei vurdering av konflikter og lovbrøt ikkje var handlingane i seg sjølve, men tilhøvet mellom dei menneska som var direkte involverte.¹²³ Ved valdshandlingar retta omgjenvadens sut seg ikkje mot den som slo eller valden i seg sjølv, men heller mot konflikten eller uvennskapen som rådde. Det ein bekymra seg for og greip inn i forhold til var altså uroa som oppstod mellom dei involverte partane. Slik uro var farleg, då den rokka ved lokal fred og harmoni. Det var difor viktig at konflikter vart løyste, og at forlik vart gjort offentlege.

Sandmo peikar på at rettsvesenet i dei første tiåra av 1600- talet var sterkt prega av lokale tenkjemåtar.¹²⁴ Retten orienterte seg i stor grad ut i frå dei forteljingane som vart presenterte på det lokale tinget, og godtok ofte dei meiningane som allmogen tilla hendingane som hadde funne stad. Retten beskytta lokalsamfunnet som heilskap, og stimulerte til lokalt samhald og forsoning.

Sandmo sine undersøkingar av tingbøker og sorenskrivarprotokollar frå Solør og Østerdalen og Jæren og Dalane mellom 1613 og 1660, viser at talet på valdsaker gjekk jamt og trutt nedover på 1600- talet.¹²⁵ Valdsfrekvensen hadde eit toppunkt rundt 1620 – 1630 talet, og sank etter det. Dei same tendensane ser ut til å ha gjort seg gjeldande i Agder. **Margit Løyland** avdekka at vald var det dominerande lovbrøtet i sakefallslistene frå Agder på 1600- 1700- talet, og at valdsfrekvensen sank utover på 1600- talet. I åra mellom 1601 og 1615 utgjorde valdslovbrota 48 prosent av alle brot, i tida 1646- 1660, 38 prosent og i perioden mellom 1681 og 1690, 33 prosent.¹²⁶ Trass i at den samla valden gjekk tilbake, opplevde

¹²² Dobbe, 1995: 118

¹²³ Sandmo, 1999: 244

¹²⁴ Sandmo, 1999: 271

¹²⁵ Sandmo, 1999: 46

¹²⁶ Løyland, 1992: 58

Agder ein auke i vald knytt til ærekrenkingssaker i løpet av 1600- talet.¹²⁷ Samstundes med at valdsaker sett under eitt gjekk ned, endra valdsbruken sin karakter seg over tid. Knivstikk og øksehogg dominerte i byrjinga av hundreåret. Mot slutten var det dei jamne slagsmåla som rangerte høgast.¹²⁸ Gjenstandar som var lette å gripe til blei stort sett brukte som våpen. Dette kunne vere lysestakar, økser, knivar eller bare nevene.¹²⁹ Sinte naboar med konflikhtar seg i mellom var blant dei som tidvis tydde til valdelege handlingar. Det var menn som heldt talet på valdslovbrot oppe. Kvinner hadde stort sett andre måtar å understreke meiningane sine på. Dei brukte i større grad ord enn kniv.¹³⁰

Monika Antun fann liknande tendensar i Nordhordland mellom 1642- 1668. Ifølgje henne angreip menn fysisk, medan kvinner heller gjekk til åtak verbalt.¹³¹ Munnhoggeri og ærekrenkingar var vanlege på tinget, og noko meir utbreidd blant kvinner enn menn. Spisse tunger såg ut til å ha vore eit hardtslåande våpen for kvinner, og dei fornærma kvarandre med snakk eller ryktespreiing. Antun legg vidare vekt på at kvinnevalden arta seg annleis enn vald der menn var involverte. Den tok gjerne form av lugging, eit slag eller liknande.¹³² Det var rimeleg å anta at den fornærma ikkje reiste sak på bakgrunn av den fysiske overlasta ho blei utsett for, men heller fordi det var audmjukande å bli slått av eit anna vakse menneske.

Erling Sandmo har også prøvd å avdekke korleis valden som fenomen arta seg på 1700- talet, ved å undersøke rettssakene i Rendalen mellom 1763 og 1797. Han fann då at aktørane i all hovudsak var menn, og at kvinner sjeldan gjorde seg skuldig i valdslovbrot i dette hundreåret.¹³³ Kvardagsvalden ein møtte i dette materialet var gjennomgåande enkel og lite utspekulert. Den oppstod spontant og blei utøvd med dei middel ein hadde til rådighet i augneblinken, det vil i all hovudsak seie tørre nevar.¹³⁴ Den valden tinget såg mest alvorleg på var den som var synleg i form av fysiske spor.¹³⁵ Det var audmjukande nok å bli utsett for fysiske overgrep, men det var spesielt audmjukande om ein fekk sår eller merker som stadfesta det som hadde skjedd. Såra synte vanæra for omverda.

¹²⁷ Løyland, 1992: 59

¹²⁸ Løyland, 1992: 59

¹²⁹ Løyland, 1992: 55

¹³⁰ Løyland, 1992: 133

¹³¹ Antun, 1999: 74

¹³² Antun, 1999: 74

¹³³ Sandmo, 1992: 78

¹³⁴ Sandmo, 1992: 80

¹³⁵ Sandmo, 1992: 83

Slagsmålet var ei sterk angrepsform, då den var nært knytt til ære og sosial status.¹³⁶ Det rådde likevel ulike syn på kva overlaster den fornærma part i eit slagsmål eigentleg hadde lidd. Var det den forulempa si ære eller kropp som var blitt krenkja? Slagsmålet ville ut i frå begge ståstader reknast som vald, men øvrigheita sine representantar knytte valdsaspektet til den reint fysiske sida ved opptrinnet, medan lokale aktørar var opptekne av kva sinnelag som hadde ligge bak det heile.¹³⁷ For dei var ikkje den fysiske maktbruken valdelig i seg sjølve.

Både Løyland og Sandmo viser at det var menn som heldt talet på valdslovbrot oppe på 1600 og 1700- talet. I Sandmo sitt materiale frå 1700- talet dukka det eksempelvis berre opp ei kvinne i denne type lovbrøt. Det blir på den bakgrunn interessant å konsentrere seg om kvinna si rolle, og å gå inn på valdsaker der kvinna var involvert. Eg ynskjer å finne ut om desse sakene skil seg frå dei der berre menn deltar, eller om menn og kvinner sin vald arta seg likt. Eg kjem til å ta føre meg saker der kvinner angrip menn, menn angrip kvinner og der kvinner sloss mot kvinner.

3.1 1700- talet

Mellom 1742 og 1771 ser det ut som om kvinner stort sett vart utsett for valdelege handlingar frå menn. I seks av ni saker var det menn som gjekk fysisk til verks, i tillegg til at dei i ytterlegare to saker forulempa andre saman med kona si. I dei to sakene der dei angrep saman med kona var det menn som fekk unngjelde. Berre ei gift kvinne angrep ei anna gift kvinne.

Menn var valdelege både mot enkjer, gifte kvinner, unge ugifte jenter og fattige ugifte kvinnemenneske. Dei kunne altså krenkja kvinner i dei fleste sosiale posisjonar. Kvinnens åtferdsmønster var litt innskrenka i høve til dette. Dei gjekk vanlegvis berre inn i fysiske konfrontasjonar med andre gifte kvinner og med menn. Det ser vidare ut som om det berre var dei gifte kvinnene som utøvde vald mot andre, med unntak av ei enkje som angjeveleg skulle ha trekt ein ung gut i håret. Enkjene stilte i ein annan sosial kategori enn gifte kvinner, då dei hadde husbondretten. Det kan slik sett verke som om gifte kvinner heldt seg innfor sin sosiale arena, nemleg dei gifte og etablerte. Dei ugifte jentene ser ikkje ut til å ha vore valdelege mot andre.

¹³⁶ Sandmo, 1992: 90

¹³⁷ Sandmo, 1992: 128- 129

3.1.1 Fysiske konfrontasjonar med utgangspunkt i daglegdagse konflikhtar

Det ser ut som om fysiske konfrontasjonar og valdshandlingar på 1700- talet stort sett oppstod på bakgrunn av daglegdagse konflikhtar mellom lokalsamfunnet sine medlemmer. Dei fleste valssakene som kom for tinget på 1700- talet hadde utgangspunkt i slik usemje. Det var ikkje til å unngå at det oppstod konflikhtar i eit såpass gjennomsliktig samfunn. Folk arbeidde tett opp til kvarandre, og ein ville frå tid til annan komme på kant med andre. Det kunne eksempelvis oppstå konflikhtar på bakgrunn av gjerder som ikkje var satt opp som avtalt, at dyr åt av eller øydela naboens høy eller at ein brukte andre si bryggje utan lov. Valdshandlingane som skjedde i kjølvatnet av slike konflikhtar ser ikkje ut til å ha vore avhengig av kjønn. Vart ein dårleg eller urettferdig behandla i det daglege livet måtte ein setje seg til motverje og reagere på det. Om det var ein mann eller ei kvinne ein ville stadfeste rettane sine i høve til var underordna. Det var den urettmessige behandlinga ein ville til livs. Konfrontasjonane skjedde stort sett mellom naboar, men av og til var folk som budde lengre borte innblanda. Det kunne også oppstå daglegdagse konflikhtar som resulterte i vald innfor eit og same hushald.

Hoppa som åt av naboens sitt høy

I eit tilfelle som kom for tinget i 1750 oppstod det ein konflikt mellom to naboar då hoppa til Kari sleit seg laus frå tauet sitt og åt på høyet til Lars. Dette førte til ein fysisk konfrontasjon, og Anders Magnesen Ulvatten stemna inn Lars Pedersen Ulvatten for å ha skubba eller slått kona hans, Kari, til blods.¹³⁸

Lars Pedersen var i teneste hos mor si, og dei hadde felles høylåve med Anders Magnesen og kona. Den angjevne dagen hadde Anders og Kari si hoppe stått fastbunden i løa, og den hadde klart å slite seg laus. Hoppa hadde så sett seg til å ete og forderve Lars og mora sitt høy. Seinare på dagen hadde Lars treft på Kari, og då sagt ifrå om at ho og Anders burde straffast for at hoppa deira åt og forderva foret. Kari svara han då på ein usømmeleg måte og ba han kysse hoppa på ein viss stad, men ho lova å betale for skaden om det var så at hoppa hadde kome seg inn i løa. Då sa Lars at hoppa så visst hadde vore inne i løa, og han ville ha Kari til å inspisere skadane. Kari nekta å bli med, men Lars prøvde likevel å trekkje henne med seg. Han tok tak i begge akslane hennar og skauv henne baklengs bortover løegolviet. Ho greip då fatt i håret hans. Han reagerte med å skyve henne frå seg, og ho fall til jorda. Ettersom ho

¹³⁸ Tingbok 42c, 1750: 108- 109, 110

heldt så hardt fast i håret hans, fall han oppå henne. Lars innrømme at det var mogleg ho hadde byrja å blø gjennom nase og munn etter fallet, men slått henne hadde han ikkje. Kari meinte på si side at det hadde dotte ei vedstang over ansiktet hennar, og at den var grunnen til at ho begynte å blø. Like etter skulle ho ha ropt på hjelp. Ingen hadde vore vitne til opptrinnet deira, men nokre naboar hadde sett det blodige ansiktet hennar seinare på dagen.

Begge måtte bøte ein riksdalar til dei fattige i soknet for denne hendinga. Kari fekk ikkje medhald i valdsskuldingane sine, då dei begge innrømme å ha vore i trette og klammeri med kvarandre. Partane vart åtvare mot fleire slike tretter, det ville føre til fleire bøter. Øvrigheit og lokalsamfunn såg på dette som ei vanleg trette mellom to parter, og ikkje som ei slagsmålsak.

Ektepar i harnisk

I ein episode frå 1745 fekk Hans Pedersen gjennomgå etter at han brukte bryggja til Ole Ørjansen Jordholmen. I etterkant stemna han inn Ole og kona Anne, for å ha overfalle han med hårtrekking, hogg og slag, og uanstendige ord.¹³⁹

Det var ein del vitne til denne hendinga, Ole Knudsen Søbøe var ein av dei. Han hadde vore ute og fiska på Jordholmen, og då han kom til lands forlangte Hans å få kjøpe nokre vårsild av han. Det fekk han, og Ole gjekk til båten for å hente fisken. Ikkje lenge etter kom Anne som budde like ved ned til bryggja og kalla Hans ”...en Smosk og en Kieltring en Røckerknægt som farer baade Vinter og Som/m/er og kjøber her.”¹⁴⁰ Ho skjelte han også for ein brødtjuv som tok brødet frå munn hennar og ein *Canalie*.¹⁴¹ Etter dette utbrotet gjekk ho tilbake til huset sitt.

Like etter kom mann hennar, Ole, heim frå linene sine, og Anne ropte han inn til seg. Etter å ha konferert litt med kona kom Ole ut att. Han ropte at Hans skulle komme opp til han om han var ein ærleg mann. Hans følgde oppmodinga, og tok av seg skinntrøya og skinnhatten sin før han saman med kameraten, Simen, gjekk bort til Ole. Anne hadde i mellomtida kome ut, og ho slo til Hans i hovudet med ein halv tønnebotn. Ho brukte også tønnebotnen til å slå han to til tre gonger mellom skuldra, samstundes med at ho prøvde å dra kameraten hans i håret.

¹³⁹ Tingbok 41c, 1745: 140b- 142b, 161b- 163, Tingbok 41d, 1746: 200- 201

¹⁴⁰ Tingbok 41c, 1745: 141

¹⁴¹ Ein canalie eller kana`lje kjem av det latinske ordet canis, som betyr hund. Det var einsbetydande med hundepakk eller ein slubbert. Schieldrup, 1933: 338

Hans spurde så kva Ole ville han, og Ole svara; ”...*jeg skal lære dig at kom/m/e paa min brygge.*”¹⁴² Ole skulle også ha ropt at nokre av dei tilstadeverande skulle ta å løyse festa på Hans sin båt, men ingen av vitna gjorde som han sa. I likskap med kona agerte også Ole fysisk. Han gav Hans eit slag under øyra. I tillegg trakk han Hans i håret.

Hans tok i mot denne verbale og fysiske mishandlinga utan å gå til motangrep. Ved å ikkje ta att styrka han saken sin. Dei mange tilskodarane som var tilstades ville kunne vitne på at han ikkje la opp til situasjonen. Anne og Ole var å skulde for heile åtaket. Han hadde sitt på det reine, og ville mest sannsynleg vinne ei eventuell rettssak. For saka måtte komme for tinget. Anne hadde skulda Hans både for ein *brødtjuv*, ein *Smosk* og ein *Canalie*. Orda retta seg direkte mot æra hans. Han kunne ikkje miste ansikt i lokalsamfunnet, og sambygdingane forventa sikkert at han skulle gripe inn.

Ole og Anne måtte betale ni riksdalar kvar i slagsmålsbøter for oppførselen sin. Prokuratoren deira prøvde å få det til slik at dei berre trong betale *ei* slagsmålsbot, då det var naturleg at Anne kom ektemannen til assistanse. Koner hjelppte vanlegvis den dei var gifte med. Trass i dette fekk begge bot, truleg sidan dei begge var såpass aktive både verbalt og fysisk. Det at dei fekk kvar sine bøter viser at retten meinte Anne på eige initiativ utøvde vald mot Hans, og at ho ikkje var styrt av ektemannen. Det var då også ho som starta tretta denne dagen, og ho trakk ektemannen med seg.

Mannen som blei kasta på sjøen

I 1767 finn me ei sak som liknar denne. Også her blir ein mann utsett for vald frå eit ektepar, men også ein annan mann var med på ugjerningane. Daniel Anders stemna inn Niels Iversen og Niels Erichsen med hustru for valdelege handlingar mot han.¹⁴³ Bakgrunnen for konflikten var at Daniel forbaud desse tre å setje båtane sine på jorda han hadde bygsla, og han skauv båtane deira på sjøen. Reaksjonen deira var å kaste Daniel på sjøen med hovudet først. Då han kom seg opp att kasta dei han på sjøen på ny. Seinare gjekk Daniel opp til hagen sin, der Niels Iversen stod og venta på han. Daniel kalla han då ein *tjuv* og ein *skielm*, altså ein uærleg og upåliteleg person. Då svara Niels han; ”...*veed Du hvad en Tyv og en Skielm betyder.*”¹⁴⁴ Like etter slo han Daniel under høgre øyra. Niels Erichsens kone Karen skulle like før ha slått,

¹⁴² Tingbok 41c, 1745: 141b

¹⁴³ Tingbok 44h, 1767: 378b- 380, 414, 417b- 418

¹⁴⁴ Tingbok 44h, 1767: 379b

klort og kasta steinar på Daniel medan ektemann hennar heldt han fast. Også Daniel og Karen hadde skulda kvarandre for tjuv og liknande. Orda hadde hagla mellom dei. Begge Nielsane fekk slagsmålsbøter på ni riksdalar kvar. I motsetnad til i førre saka slapp Karen å bøte sjølv. Dette truleg fordi retten rekna henne for å vere ektemannen sin medhjelpar. Saka viser då også at ho og ektemannen utøvde vald mot Daniel i fellesskap, Niels heldt han fast medan ho slo.

Den ugifte jenta som blei slått til blods

Tingboka frå 1763 viser at daglegdagse konflikhtar også fann stad innad i eit hushald. Jenta Hendriche Berentzdatter blei nemleg slege til blods av svogeren sin, Endre Ingebrichtsens.¹⁴⁵ Endre kom ein kveld småfull heim frå byen, og han forlanga at kona si søster, Hendriche, skulle lage varmt øl med kavringar i til han. Ho laga til dette, og sette i tillegg fram flatbrød og smør. Endre ville at kona skulle setje seg å ete ilag med han, men ho hadde allereie ete og låg til senga. Han gav seg likevel ikkje og sette maten på ein stol like ved senga hennar. Då ho framleis unnskyldte seg frå å ete med han, vart han sint. Han viste fram den tillaga maten til vitne som var tilstades i stova, og sa at denne maten ikkje var noko for ein reisande mann.¹⁴⁶ Vidare påstod han at han ikkje kunne ha tenarar, sidan Hendriche ikkje gav dei nok mat. Hendriche svara han då med nokre ord vitna ikkje høyrte. Like etter tok Endre ei tom treskål opp frå bordet og slo henne i panna med den. Han slo såpass hardt at ho begynte å blø. Etter å ha slått sa han til henne; ”....skyld nu til Vidne det den Onde faer i dig.”¹⁴⁷ Då ein av mennene som var tilstades ville skapa fred mellom dei fekk han følgjande svar av Endre; ”....tag du min Kone og hendes søster og fød dem, Vor Herre Vil ikke have dem og den Onde vil ikke tage dem.”¹⁴⁸

Endre var svært full når dette hendte. Han hadde drukke både i byen og heime, og alkoholpåverknaden kan ha vore ein medverkande årsak til oppførselen hans. Frustrasjonen hans gjekk som ein ser ut over Hendriche, sjølv om ho laga mat og gjorde som han sa. Han blei svært sint då kona ikkje ville ete med han, og det var Hendriche som fekk unngjelde. Sjølv om Endre var hushaldsoverhovudet ser ein at mennene som var tilstades prøvde å få han frå å behandle Hendriche dårleg. Det var altså forventa at han skulle behandle dei andre i hushaldet på ein sømmeleg måte. Samstundes kan det verke som om det ikkje var fullt så

¹⁴⁵ Tingbok 44d, 1763: 173- 174, 196b, Tingbok 44e, 1764: 228b

¹⁴⁶ Vitna var nokre menn som hadde vært i byen, og som gjekk opp til Endre sitt hus for å få seg noko å drikke.

¹⁴⁷ Tingbok 44d, 1763: 173b

¹⁴⁸ Tingbok 44d, 1763: 173b

viktig å ordne opp i slike saker på tinget, då det i motsetnad til i sakene overfor ikkje falt nokon dom. Når unge ugifte jenter vart slått av husbonden kan det verke som om folk og øvrigheit i første rekkje ynskte at dei skulle ordne opp innfor husets fire vegger. Det var kanskje ikkje like maktpåliggande at det fall dom i ei slik sak, som i ei sak mellom naboar. Hushaldet var ei eining. Seinare skal me likevel få eit døme på at ei tenestejenta som vart slått av husbonden fekk medhald i klagane sine, og at han blei dømt med bot. Saken stilte seg likevel annleis i det tilfellet. Tenestejenta hadde slutta, og ho var nå medlem av eit anna hushald. Den nye husbonden stilte seg dessutan bak henne.

3.1.2 Dei giftige tungene

Ein annan fellesnemnar ved valdssakene som kom for tinget på 1700- talet, var at dei involverte kvinnene stort sett alltid provoserte med ord og skuldingar av ulike slag. Dette uavhengig av om dei utførte vald mot andre, eller om dei vert utsett for vald sjølve. Kvinner som gjekk fysisk til åtak på andre starta som oftast med ein verbal krangel. Dei som vart forulempa hadde i mange tilfelle framprovosert hendinga med giftige ord eller skuldingar.

Gut som slår munnrapp enkje

Eit døme på dette finn me i ei sak frå 1759 der Anders Andersen på svigermora Synnøve Andersdatter sine vegne stemnar inn ungguten Ole Johan Olsen.¹⁴⁹ Ole Johan skulle ha gitt enkja Synnøve ein øyrefik og skyve henne over eit gjerde. Ifølgje han var det Synnøve som hadde starta det heile ved å trekke han i håret og å skjelle han for ein *hund* og ein *kvelp*. Mora til Ole Johan var kalla inn som vitne, og ho kunne bekrefte historia hans. Det var ikkje fleire vitne til hendinga. Saka enda med at Ole Johan blei dømt for å ha oppført seg usømmelig mot ei gammal kone. Han måtte gjere opp for seg med bot.

Begge partar skal angjeveleg ha angripe fysisk. Det var likevel enkja Synnøve som hadde størst tiltru i retten, og ho fekk medhald trass i at ho ikkje hadde sterke vitneutsegn på si side. Ting tyda også på at det var ho som starta og la opp til denne konfrontasjonen. Utfallet viser at enkjene vart relativt høgt akta i 1700- talets bondesamfunn. Det at Synnøve med største sjølvfølgje kunne gå fysisk til åtak og skjelle ut ein gut som var yngre og høgst sannsynleg også sterkare enn henne, viser at ho stod høgare på rangstigen enn han. At Synnøve fekk medhald kan både ha hatt med hennar alder og enkjestatus å gjere. Det var truleg ikkje

¹⁴⁹ Tingbok 43f, 1759: 284b- 285b, Tingbok 43g, 1760: 350b- 351

akseptabelt at ein ung gut gjekk fysisk til åtak på ei eldre kvinne, uavhengig av om ho hadde framprovosert det heile eller ikkje.

Enkja som fekk medhald

Enkja Marie Hansdatter er også eit døme på ei kvinne som kunne snakke for seg.¹⁵⁰ Ho kom dagen før pinse inn i Ole Olsen Rebnor si stove, og spurte om han hadde befalt drengen sin å slå son hennar. Ole nekta for å ha gjort det. Han hadde ikkje eingong vore heime på det angjevne tidspunktet. Men Marie sto fast på sitt, trass i at Ole sa han ikkje visste om saka. Då svara Marie han; ”....du er saa god som din dreng, du vil have fordel i alle ting, du bruger haven.”¹⁵¹ Ho var dessutan snurt for eit gjerde Ole ikkje hadde sett opp, slik dei andre naboane hadde gjort. Ole sa at han skulle hjelpa til om ho skaffa han det nødvendige utstyret. Men Maries tiradar stoppa ikkje med dette, ho kalla også Ole for ein *bedragar*. Ole spurte då kven han skulle ha bedrage, og forlanga at ho ikkje skulle bruke slik ein fæl munn. Like etter skulle han ifølge Marie ha slått henne, noko han sjølve nekta for.

Ole si kone, Elsebe Erichsdatter, Elsebe si stemor og drengen deira, Ingebricht, hadde alle vore tilstades i stova då dette fann stad, men dei hadde ikkje sett nokon fysisk vald. Einaste var drengen. Han hadde sett Ole kaste eit bordstykke etter Marie, men utan å treffe. Etter at ukvemsorda hadde falle skulle Marie ha gått ut av stova. Ole hadde følgd etter, og lukka stovedøra og ytterdøra bak seg. Ingen av dei som var tilstades i stova hadde sett Ole røre enkja, men dei hadde høyrte henne gråte utanfor. Ikkje lenge etter hadde Elsebe funne blod på steinane like utfor huset deira, og ho hadde straks kosta dei vekk med ein sopelime. Ei nabokone hadde vore vitne til dette.

Marie fortalte retten at Ole hadde slått henne då ho gjekk ut ytterdøra hans, og at ho hadde falle i svime. Ho visste ikkje kor lenge ho hadde lege slik, men då ho kom til seg sjølve gjekk ho til Lars Joensen Rebnor og kona og viste kva tilstand ho var i. Dei to kunne fortelje at ho hadde ropt på dei, og at ho hadde vore blodig i ansiktet og på brystet. Då dei spurte hadde ho fortalt at det var Ole som hadde gjort dette mot henne. Ein halv time før hadde Lars si kone sett mjølkebøtta til Marie utanfor Ole sitt hus, så dei var sikre på at ho hadde vore der.

¹⁵⁰ Tingbok 42f, 1753: 315b- 317, Tingbok 43a: 13- 14, 39

¹⁵¹ Tingbok 42f, 1753: 316

Saka kom opp ved to høve. Marie kunne fortelje at Ole like før saka kom for tinget andre gongen hadde tilbydd henne to riksdalar i forlik om ho gjekk tilbake på skuldingane sine. Han ville ha henne til å seie at ho hadde falle å slått seg, eller på annan måte kome til skade. Han hadde også foreslått at ho skulle leggje seg sjuk rundt dei tider tinget skulle haldast. Desse forslaga sa ho nei til, og ho oppretthaldt valdsskuldingane mot han i retten. Det var ingen som hadde sett sjølv slaget, men Ole fekk likevel såpass mykje som 15 riksdalar i bot. I tillegg måtte han betale Marie sine skader, reiser og møye med fire riksdalar.

Her var det altså Marie som la opp til åtaket med dei giftige orda sine, men det var åtakaren som måtte bøte for handlingane sine. Når enkjer vart utsett for vald ser det ut til at øvrigheit og lokalsamfunn ynskte å ordne opp i det, sjølv om det var ho som hadde lagt opp til hendinga. Denne saka var litt spesiell sidan Ole prøvde å bestikka Marie for å komme ut av knipa. Noko som tydar på at han visste at folk og øvrigheit ville halda med Marie, og at han mest sannsynleg kom til å tape. Folk tok ikkje lett på det om menn krenkja enkjer på denne måten. Det kom kanskje av at enkjene var hushaldsoverhovud i eige hushald, og derav hadde ein sterk posisjon i samfunnet. I liknande saker der ugifte jenter eller gifte kvinner var involverte, var det nemlig ikkje ei sjølvfølgje at kvinna fekk medhald. I slike saker enda det stort sett med forlik, eller at saka aldri kom opp att.

3.1.3 Gifte koner - underordna hushaldet

Ei sak frå 1754 kan stå som døme på at gifte kvinner ikkje automatisk fekk medhald om dei vart krenkja. Her møter me på Kristi Nielsdatter som kalla inn Hellebor Monsdatter for å ha slege henne.¹⁵² Eit vitne med namn Peder Hansen Fosse kunne i retten fortelje at Kristi sin 13 år gamle son seks veker i førevegen hadde komme springande til han medan han arbeida i slåttan. Han ville at Peder skulle gå frå arbeidet sitt og komme å hjelpe mor hans. Hellebor og ektemannen Ole prøvde nemleg å drepe henne. Trettenåringen sin far og bror var ikkje heime, og han måtte difor ty til Peder for hjelp. Då Peder kom til Kristi sitt hus sat ho utfor ytterdøra si og grein, samstundes med at Hellebor og Ole kom gåande ut av stova hennar. Før Hellebor gjekk la ho Kristi si linlue på hovudet hennar og sa; ”....*det Var tilpas du fick noget det skal du have fordi du løy paa mig.*”¹⁵³

¹⁵² Tingbok 43a, 1754: 40b- 41b, Tingbok 43b, 1755: 63

¹⁵³ Tingbok 43a, 1754: 41

Då vitne seinare spurte kva som hadde skjedd, fortalte Kristi at Hellebor hadde slått henne helselaus. Fleire naboar hadde sett henne liggje å grine på golvet i stova si, og ho hadde vore heilt raud i ansiktet. Eit av vitna hadde sett sjølve slaget, og ho kunne fortelje at Hellebor var svært sint då ho slo. Hadde ho hatt ei øks eller ein kniv for handa, kunne ho ha gjort skikkeleg skade. Ei anna nabokone som såg Kristi i denne dårlege forfatninga gjekk for å tala med Hellebor. Ho spurte Hellebor om ho visste kva som feila Kristi, men Hellebor svara at det visste dei nok. Hellerbor sa ikkje meir, men då vitnet returnerte til Kristi si stove følgde Hellebor og ektemannen med. Då dei kom dit, hørde vitne Hellebor seie til Kristi; ”...*havde eg ey gaaet klæd som eg gaaer nemlig lavet til barsel, havde du Kristi Væred Værd at eg skulle dengt dig meer.*”¹⁵⁴

Sjølv om Kristi tilsynelatande fekk hardare medfart enn enkja Marie i tilfellet over, vart ikkje Hellebor straffa. Saka blei utsett og partane forlikte seg. Dei lova å leve som gode naboar heretter. Slik kan det sjå ut til at det var ønskeleg og forventat at hushald skulle ordna opp seg imellom for å bevare nabofreden. Målet var ikkje å finne den skuldige, men å slutte fred mellom partane og dermed mellom dei hushalda dei tilhørde. Ingen ynskte uro, og det var opp til hushaldsoverhovudet å opprette ro og orden ved å bli einige med grannane. Desse to gifte kvinnene stod ikkje på same måte som enkjene på eigne bein. Dei var underordna familien og hushaldet. Kona sine gjerningar gjekk også utover ektemannen sitt rykte og ære. Difor var menn så langt det let seg gjere opptekne av å ordne opp i slike konflikter utan dom. Ingen var tente med at det fall dom over dei eller naboane.

3.1.4 Maktkamp eller misbruk av makt

Nokre gonger demonstrerer hushaldsoverhovudet maktstillinga si ved å gå fysiske til åtak på tenestefolka. Om tenestejenta eller drengen ikkje gjorde det dei fekk beskjed om eller oppførte seg på ein uønska måte kan det sjå ut som om den som hadde husbondretten såg det som sin fulle rett å setje dei på plass med fysisk makt. Dette gjaldt både for husbondar og enkjer.

¹⁵⁴ Tingbok 43a, 1754: 41b

Husbonden som slo tenestejenta

Me finn eit døme på dette i tingboka frå 1747 der Anne Monsdatter Lerøen stemna inn Peder Alver som hadde slege henne då ho tente der året før.¹⁵⁵ Ho gjorde dette med løyve og råd frå den nåverande husbonden sin, Marcus Lax.

Niels Alver, søskenbarnet til Peder Alver si kone, hadde fått med seg litt av det som skjedde. Han hadde den aktuelle dagen vore tidleg ute og kjørt møk, då han hørte eit høgt rop. Rundt den tida han hørte ropet såg han Peder komme kjørande med møk frå fjøset sitt. Niels spurde han kva som hadde skjedd, og Peder sa at tenestejenta hadde slått seg. Utan meir forklaring køyrde han vidare. Då Peder skulle gå derifrå hørde han tenestejenta Anne rope på han, og han gjekk for å finne henne. Han fann henne liggjande på fjøsgolvet med blodig ansikt, og han spurte kva som hadde skjedd. Anne kunne fortelje at Peder hadde slått henne to gonger mellom skuldrene og ein gong i ansiktet. Like etter kom det til to jenter som hjalp henne bort.

Ei av desse var Ingebor Halversdatter som tente heime hjå mor si på Alver. Ho hadde høyrte det høge ropet frå Anne, og kom for å sjekka kva som stod på. Også ho trefte på Peder då han kjørte ut møk, og han fortalte at tenestejenta hadde slått seg. Ingebor sa då til han at Anne måtte ha knekt ei hand eller ein fot sidan ho skreik så fælt. Peder kjørte vidare med lasset utan å kommentere dette. Ingebor og ei anna jente gjekk så til fjøset, der dei fann Anne liggjande på golvet. I likskap med Niels såg også desse to at ho blødde, og dei fekk same forklaring på kva som hadde skjedd.

Peder møtte i retten og hevda han var uskuldig. Han meldte også motstemning mot Anne. Ho hadde vore ulydig mot han og matmora si då ho var i deira teneste. Ho skulle blant anna ha nekta å gjere det arbeidet han sette henne til å gjere. Vinteren før hadde ho dessutan skaka han opp då han kom frå sjøen. Ho hadde sagt han måtte skunde seg heim fordi; ”...*dit barn gjør Mord paa sig.*”¹⁵⁶ Barnet var då berre eitt år gammalt. Anne skulle på toppen av det heile vore frekk då han bad henne skikke seg vel i tenesta si. Til dette hadde ho svara; ”...*Ney de vil tage Livet af mig.*”¹⁵⁷

¹⁵⁵ Tingbok 41 e, 1747; 271- 272b, 272b- 273, 273b- 274

¹⁵⁶ Tingbok 41e, 1747: 271

¹⁵⁷ Tingbok 41e, 1747: 271

Anne sin nye husbond, Marcus Lax, støtta henne likefullt, og han skreiv innlegg til retten på hennar vegne. Av brevet gjekk det fram at Peder under eid burde svare på om han hadde slått henne, då alle vitnemål peika mot dette. Peder nekta likevel å vitne under eid. Saka enda med at han måtte bøte for den harde medfarta av tenestejenta si. Her vart altså den forulempa tenestejenta trudd på tinget. Grunnen kan ha vore sterke vitnemål, men også at den nye husbonden hennar stilte seg bak henne. Hadde ho stått aleine er det ikkje sikkert saka hadde fått slikt utfall.

Saka er eit døme på at hushaldsoverhovudet kunne ty til vald om tenestejentene deira ikkje oppførte seg på ønskeleg måte. Dette i tråd med Christian den femtes Norske Lov av 1687 som tillet husbonden å tukte tenestefolka sine.¹⁵⁸ Denne husbonden gjekk likevel for langt. Påførte ein barn eller tenestefolka sine sår eller andre fysiske spor etter refsinga, skulle den med hushaldsretten straffast like hardt som ein utanforståande. Mykje av årsaka til at Anne fekk medhald var dermed blodet. Åtaket frå husbonden gav henne ytre og synlege skader.

3.2 1600- talet

Mellom 1642 og 1671 var det i likskap med i perioden på 1700- talet ei lita overvekt av menn som utførte valdelege handlingar mot kvinner. I 12 av 21 tilfelle gjekk menn fysisk til åtak på kvinner. I likskap med på 1700- talet utøvde dei vald både mot gifte og ugifte kvinner. Gifte kvinner gjekk berre til angrep på andre gifte kvinner eller på menn, også dette i tråd med hundreåret etter. Einaste unntak var ei stemor som slo stedotter si, men stedottera var truleg ei vaksen, gift kvinne.

Av dei valdelege gifte kvinnene gjekk fem til åtak på menn, tre gjekk til åtak på andre gifte kvinner og ei slo stedotter si. Av dette kan ein slutta at gifte kvinner sjeldan angreip ugifte jenter. Det ser vidare ut til at berre gifte kvinner og enkjer hadde stort nok handlingsrom til å angripe andre. Ugifte jenter vart aldri stemna for å ha utøvd vald mot andre. Noko som truleg var i tråd med den rådande samfunnsordenen. Då er det meir oppsiktsvekkande at gifte kvinner på 1600- og 1700- talet sjeldan eller aldri gjekk fysisk til åtak på ugifte jenter. Kan hende slike tilfelle ikkje kom for tinget. Det er likevel meir sannsynleg at mannen som hushaldsoverhovudet gjekk inn i fysiske konfrontasjonar om han ynskte å straffa ulydige

¹⁵⁸ I kong Christian den femtes Norske lov av 1687: **6-5-5** *Husbond maa refse sine Børn og Tyende med Kæp, eller Vond, og ej med Vaaben; Men gjør hand dem Saar, med Aad, eller Æg, eller slaar dem Lemmer sønder, eller skader dem paa deris Helbred, da straffis hand saa som hand en fremmet hafde giort Skade.*

tenestejenter eller andre for deira ord eller gjerningar. Enkjene stilte nok her på lik linje med menn. På 1600- talet opptre berre ei enkje i valdssaker. Det var i samband med ein nabokonflikt som hadde føregått over lengre tid.

3.2.1 Fysiske konfrontasjonar med utgangspunkt i daglegdagse konflikhtar

I likskap med 1700- talet ser det ut som om dei aller fleste valdssaker der kvinner var involverte sprang ut av daglegdagse gjeremål. Til dømes vart Eleff si dotter i 1640- åra slått til blods av ein mann med namn Noch, då ho gjekk for å hente vatn i brønnen.¹⁵⁹ Nokre år seinare finn me eit liknande tilfelle der Rasmus Ascheland si kone greip tak i fatet til ei nabokone, og ville kaste henne i brønnen.¹⁶⁰ Begge desse konfliktane hadde truleg rot i usemje angående daglege gjeremål. Ein får likevel ikkje vite noko om hendingsgangen, då tingbøkene frå 1600- talet stort sett berre forklarar kven som har gått fysisk til åtak på kven. Rettsreferata fortel litt om korleis angrep arta seg, men det er sjeldan dei gjer oss den eigentlege grunnen til åtaket.

Det kan verke som om retten la vekt på dei formelle sidene ved ein fysisk konfrontasjon, og at dei var meir opptekne av ytre sår og skader enn kva sinnelag som låg bak. Dette i motstrid til Erling Sandmo sine tingbokundersøkingar frå 1600- talet, som viste at det var uroa og konflikten bak eit angrep som betydde noko.¹⁶¹ I undersøkingar frå 1700- talet fann Sandmo likevel at øvrigheita var opptekne av dei fysiske sidene ved eit åtak, medan dei lokale aktørane på tinget var mest opptekne av sinnelaget som låg bak.¹⁶² Dei meinte det var den forulempa si ære og sosiale identitet som vart truga. Kan hende desse momenta også gjorde seg gjeldande i 1600- talets Nordhordland; nemleg at retten såg på det fysiske åtaket og skadane det forårsaka, medan dei lokale aktørar var meir opptekne av forholdet mellom dei involverte partane. Det er her verdt å merke seg at Sandmo skreiv om alle sakene, medan eg berre ser på tilfeller der kvinner var part.

Frå 1666 fann eg ei sak som hadde rot i daglegdagse konflikhtar, men der sorenskrivaren gjer oss fleire opplysingar om dei underliggjande årsakene som førte til åtaket. Anders Angeltuet opplyste futen om at naboen Ole Angeltuet skulle ha slått kona hans Berette.¹⁶³ Ole kunne

¹⁵⁹ Tingbok 1, 1642- 1648: 42b

¹⁶⁰ Tingbok 2, 1648- 1651: 26b

¹⁶¹ Sandmo, 1999: 244

¹⁶² Sandmo, 1992: 128- 129

¹⁶³ Tingbok 8, 1666: 23

fortelje at Berette kvar dag slapp sauer og geiter ut på marka hans, og at dette var til stor erging for han. Han hadde difor i all vennlegheit bedd henne halde dei vekke frå marka hans. Reaksjonen hennar var å overskjelle han med ukvemsord og å spytte han i ansiktet. Då ho gjorde dette skubba Ole henne frå seg, men utan at ho vart skada. Berette påstod på si side at han hadde slått henne, og ho hadde stemna inn to vitne som skulle ha sett slagsmålet. Begge nekta for å ha sett noko, og ingen av dei syntes å vite om ho hadde blitt skada eller ikkje. Utan vitnemål på Berettes side kunne ikkje Ole få bøter, og Anders og Berette blei pålagt å halde sauene sine frå Ole si eng og mark.

Slo med det ein hadde for handa

Valdshandlingane på 1600- talet ser sjeldan ut å ha vore planlagde, og angriparen brukte i samsvar med Margit Løyland sine undersøkingar frå Agder stort sett det han eller ho hadde for handa i åtaket.¹⁶⁴ Dette kunne vere steinar eller årer. Det vanlegaste var likevel å bruke hendene når ein angreip, slik som han som prøvde å skubbe nabokona i brønnen. Stort sett kom den fysiske forulempinga på grunn av usemje, som enten oppstod der og då eller som hadde lege og skurra lenge. Ofte låg ærekrenkjande ord og skuldingar til grunn for valden.

3.2.2 Dei giftige tungene

At giftige tunger ofte låg til grunn for valdelege handlingar, er ei sak frå 1665 eit godt døme på. Her stemna Hans Røe inn Dorete Birchenes for å ha overfalle kona hans i hans eige hus.¹⁶⁵ Dorete møtte og sa at ho ikkje hadde slege kona hans på annan måte enn at ho hadde skubba henne overende i ei barnevogge. Dette hadde ho gjort då kona hans skulda henne for å vere ein tjuv som hadde teke 10 skilling frå henne. Hans nekta for at kona hadde skulda Dorete for tjuveri, *men berre allment spurt etter 10 sh som var blitt borte*.¹⁶⁶

Britte Floresdatter vitna at ho hadde stått i ein båt ved sjøen, då dette skulle ha skjedd. Ho hadde høyrte Hans si kone rope og sei til Dorete; ”...Schamb faa du, for du slaar mig i mit eget Huus.”¹⁶⁷ Gurj Jansdatter hadde likeeins høyrte henne sei; ”...Schamb faa du, slaaendis och schuffuendis i mit eget Huus.” Dorete fekk ein halv mark sølv i bot for å ha skubba kona til Hans i hennar eige hus, og dette sjølv om hustrua hans hadde starta det heile ved å skulde Dorete for tjuveri.

¹⁶⁴ Løyland, 1992: 55

¹⁶⁵ Tingbok 7, 1665: 24b-25

¹⁶⁶ Tingbok 7, 1665: 24b

¹⁶⁷ Tingbok 7, 1665: 25

Likeeins var Berette som me møtte på overfor ute med den giftige tunga si.¹⁶⁸ Ho overskjelte og spytta på Ole Angeltuett då han bad henne halde sauene sine frå marka si.¹⁶⁹ Det ser stort sett ut til at det var kvinner som forarga med dei giftige tungene sine. Dei sette fram skuldingar og talte vonde ord som fekk andre kvinner eller menn til å reagere. Menn ser ikkje ut til å ha vore lause i munnen i valdssaker der kvinner på ein eller annan måte var involverte. Som me såg i kapittelet om skuldingar sette dei meir enn gjerne fram skuldingar og klager mot kvinner, men utan at dette førte til fysiske konfrontasjonar. Både på 1600- talet og 1700- talet ser det såleis ut som om det stort sett var kvinner som yppa til vald med den lause munn sin. Dette i tråd med Margit Løyland og Monika Antun.¹⁷⁰

3.2.3 Maktkamp

Stedotter versus stemor

Agatte Førland stemna i 1667 stemora si, Ingeborg Førland, for å ha slått henne tre gonger. Ho hadde slege henne til ho begynte å blø.¹⁷¹ „*Ingeborg tilstoed at hun slog hende Trej slag med hendis Haand, formedelst at hun Imoed hende har brugt en Ond Wnyttig Mund. Derfor blef Ingeborg tilKient at bøede til Ko/nglig Ma/yestet ½ March Sølf.*”¹⁷²

Denne saka indikerar at det føregjekk ein slags maktkamp mellom desse to. Ingeborg kunne ikkje tillate at stedottera brukte vond munn mot henne. Difor slo ho. Konflikten viser vidare at det var av verdi å stemne inn denne type ærekrenkingar, sjølv om den fann stad mellom stemor og stedotter. Kan henda Agatte stemna inn Ingeborg nettopp for di ho var stemora hennar, og at det gjekk ut over ærekjensla hennar når ho tydde til vald. Utfallet av saka ville kunne variere etter alderen på stedottera. Om stedottera var ei gift kvinne er det meir sannsynleg at ho fekk retten på si side, enn om ho hadde vore ei ungjente. Ei ung ugift jente ville ikkje ha så mykje å stille opp med overfor ei stemor. Ho var priggitt å bu under taket hennar, og måtte dermed følgje viljen og oppsedingsmetodane hennar. Det at Ingeborg fekk bot for den valdelege handlinga si, tydar på at Agatte var ei vaksen og gift kvinne som styrte i sitt eige hushald. Dei var så å seie som likeverdige partar å rekne.

¹⁶⁸ Under 2.2.1 Fysiske konfrontasjonar

¹⁶⁹ Tingbok 8, 1666: 23

¹⁷⁰ Løyland, 1992: 133, Antun, 1999: 74

¹⁷¹ Tingbok 9, 1667: 27

¹⁷² Tingbok 9, 1667: 27

Arvestrid

Tørris Gullicksøn stemna i 1652 inn Guri HuogAas som var søster til kona hans.¹⁷³ Guri meinte ho ikkje var blitt rettferdig behandla i skifte etter mor si, og ho hadde ikkje ville halda det skifte som skjedde mellom henne, Tørris og fleire av deira medarvingar. Ho hadde blant anna teke med seg eigedelar som ikkje tilfalt henne. Dette er eigentleg ei eigedomssak, men eg har likevel vald å ta den med då den skil seg vesentleg frå dei andre sakene av denne typen. Det kjem spesielt til uttrykk ved at Guri reagerte på ein sær valdeleg måte.

Guri skal ha overfalle Tørris med hogg og slag, i tillegg til å ha skjelt og banna på han. Ho slo han blant anna under øyra og sa at ”...*dieffuelen schulde tage hannom.*”¹⁷⁴ Då han etter desse slaga og orda sat seg på *kornborren* sin tok ho tak i beina hans og drog han ned derifrå.¹⁷⁵ Like etter at Tørris fall ned frå *kornBorren* slo Guri sin son han tre gonger under øyra, og tok kvelartak på han. Hadde ikkje folk komme til hadde han truleg stroke med, vart det hevda. Etter dette skal Guri ha sagt at han hadde hatt fjorten nyrer og sju hjerter i ei gryte. Det var berre denne siste utskjellinga Guri fekk bot for, og som ho måtte unnskylde. Kan hende det var fordi orda hennar peika i retning av trolldom. Ho fekk derimot inga bot for valden. Om det nå var trolldom ho prøvde å klage Tørris for med skuldingane sine, var saka i så fall spesiell. Det var slett ikkje vanleg at menn vart skulda for slike ting. Når eg undersøkte skuldingssakene fann eg berre kvinner som vart skjelt eller skulda for trolldom.

Guri stod fast ved sitt og meinte at skiftet ikkje hadde skjedd rettmessig, sjølv om ho ikkje kunne bevisse noko. Tørris og dei andre medarvingane meinte at dei ikkje hadde gjort henne noko urett, og svorne menn sa at alle partane hadde vore nøgde med sin part. Det vart avsaagt i retten at Guri skulle få sin del, om ho ikkje allereie hadde fått den.

Her førte altså usemje om eit skifte til at ei gift kone slo svogeren sin. Det heile gjekk så langt at son hennar prøvde å kvele han. Likevel måtte Guri berre stå til rette for ukvemsorda. Det kan sjå ut som om hovudsaka var skiftet og dei ærekrenkjande orda hennar, og at valden ikkje vart teke så alvorleg. Det er likevel vanskeleg å trekke nokon fast slutning her, då dette var den einaste saken i sitt slag.

¹⁷³ Tingbok 3, 1652- 1653: 3-4, 63b- 64b

¹⁷⁴ Tingbok 3, 1652- 1653: 3b

¹⁷⁵ ”Kornborren” er ein slags kornbeholdar.

3.2.4 Nabokonflikt

Enkja Inger Rød stemna i 1670 inn Niels Rød fordi kona hans hadde teke ei rive ifrå henne og slått henne med den.¹⁷⁶ Niels møtte og tilstod at kona hans hadde skubba til Inger. Også to vitne kunne prove at Inger hadde vær blodig på den angjevne dagen. Niels vart tilkjent å bøte ein halv mark sølv til kongen på kona sine vegne.

Men det var ikkje slutt på ufreda på Rød med dette. Niels Rød, naboen Nils og enkja Inger var dagleg i krangel med kvarandre. Det var ikkje berre trette innbyrdes mellom dei, men også barna og folket deira vart dregne inn i vondskapen. Dei fekk ei klar åtvaring i retten om at dersom dei ikkje forlikte seg, ville dei bli straffa på hardaste måte, til skrekk og åtvaring for andre som ikkje kunne forlikast. Nabokonflikten var altså den eigentlege kjernen i saka, og slaget kona til Niels Rød gav enkja Inger var berre ei fysisk ytringsform som stadfesta dei vonde kjenslene dei imellom. Slik ufred vart sett svært alvorleg på av lokalsamfunn og øvrigheit.

3.3 Samanfatning

Innleiingsvis såg me at menn sin valdsbruk gjekk tilbake utover 1600- og 1700- talet. Dei same tendensane ser ut til å gjere seg gjeldande i valdssaker der kvinner var involverte. 21 saker kom opp på 1600- talet og ni på 1700- talet. På 1600- talet utgjorde valdssakene 39% av dei undersøkte sakene, mot 20% hundreåret etter. Tek ein omsyn til at det på 1600- talet var lakuner på ni år, vil det reelle avviket vere høgare. Menn og kvinner sin valdsbruk ser altså ut til å følge kvarandre, sjølv om me ikkje kan trekkje nokre absolutte konklusjonar. Til det er materialet for lite.

Funna mine peikar i retning av det helst var menn som utførte valdelege handlingar mot kvinner. På 1600- talet gjekk menn i 12 av 21 registrerte tilfelle til åtak på kvinner, og hundre år etter var mannen den valdelege part i seks av ni saker. I ytterlegare to av desse ni sakene, forulempa dei andre saman med kona si. Då var det menn som fekk unngjelde. På 1700- talet fann eg berre ei gift kvinne som angreip ei anna gift kvinne. På 1600- talet var biletet litt annleis; tre gifte kvinner gjekk til åtak på andre gifte kvinner, fem gifte kvinner gjekk til åtak på menn, og ei slo stedotter si. Denne stedottera var etter alt å dømme gift. Det at fleire

¹⁷⁶ Tingbok 11, 1670: 28, 28b, 29

kvinner tydde til vald på 1600- talet enn på 1700- talet, kan ha samanheng med at talet på valdssaker som kom for tinget generelt sett var større.

Ein fellesnemnar ved valdssakene på 1600- og 1700- talet, var at dei involverte kvinnene stort sett provoserte med ord eller skuldingar av ulike slag. Dette uavhengig av om dei angreip andre, eller om dei vart utsett for vald sjølve. Dei la ofte opp til samanstøyt med dei giftige tungene sine. Dette i likskap med Monika Antun som fann at spisse tunger var eit hardtslåande våpen som kvinner i Nordhordland nytta seg av.¹⁷⁷ Medan menn angreip fysisk gjekk kvinner heller til åtak verbalt. Dei same tendensane gjer seg gjeldande i mitt materiale, og det ser i all hovudsak ut til å ha vore kvinner som yppa til vald med verbale utsegnar. Det er likevel ingen tvil om at også kvinner i desse hundreåra var valdelege, og at dei kunne gå fysisk til verks om dei følte seg krenkja.

Reint formelt var det stor skilnad på korleis valdssakene på 1600- og på 1700- talet blei refererte. På 1600- talet får ein ikkje vite så mykje om hendingsgangen i det som skjer, då sorenkrivaren i all hovudsak fokuserer på kven som har gått fysisk til åtak på kven. Me får sjeldan vite den eigentlege grunnen til åtaket. Med auge for Erling Sandmo sine undersøkingar kan det hende øvrigheita var mest opptekne av dei fysiske sidene ved eit åtak, medan lokale aktørar var meir opptekne av sinnelaget bak.

¹⁷⁷ Antun, 1999: 74

4. TJUVERI

Tjuveri var eit lite utbreidd fenomen på 1600- 1700- talet, noko som kan skuldast at det var forbunde med strenge straffer og tap av ære.¹⁷⁸ Det å stele frå andre var som tabu å rekne, og tjuveria som vart trekt for retten var nesten utelukkande utført av marginalfigurar eller omstreifarar.¹⁷⁹

Låg tjuverifrekvens kan også skuldast at ein del tjuveri ikkje vart meldt frå om. Vart det likevel klagt inn for tinget, var det ofte ikkje som tjuveri, men heller som ulovleg tak. Det vil seie skjult tileigning av annan mann sin eigedom.¹⁸⁰ Ulovleg tak var nærmast som eit lån å rekne, og ved å stemne lovbrytaren inn for det var sjansen tilstades for å få sakene sine att. I tillegg slapp ein å saksøke naboen sin som ein forakta tjuv. Folk såg an kven dei stemna for tjuveribrot. Var vedkommande i det store og heile ein god nabo, såg ein gjerne gjennom fingrane med brotsverket. Vilråra var at ein fekk attande det tapte. Ved å stemne inn saka markerte ein at ein tok avstand frå gjerninga, og statuerte truleg eit eksempel som hindra utgliding og gjentaking.

Ifølge **Jorunn Dobbe** reagerte folk i 1600- talets Nordhordland sterkt når dei vart fråstole noko, og dei hadde klare reglar for korleis dei skulle opptre om slikt oppstod.¹⁸¹ Tjuvar skulle straffast. Einaste unntak i så måte var kvalifisert naud.¹⁸² Var tjuveriet ein konsekvens av dette, blei handlinga godteken. Dei fleste handlingar kor ein person hadde teke noko frå ein annan vart likevel ikkje rekna for tjuveri, men derimot ulovleg tak. Tingbøkene og sakefallslistene frå Nordhordland vitnar såleis om ein lav tjuverifrekvens i Nordhordland på midten av 1650- talet. Det kom ifølge Dobbe opp omtrent fem saker per år per 10 000 menneske som vart stemna på tinget eller registrert i sakefallslistene.¹⁸³

¹⁷⁸ Det å bli fråteke æra si tilsvarte å tape rettigheter som andre hadde. Ein vart gjort til mindre mann. I kong Christian den femtes Norske Lov av 1687 blei dette spesifisert til at ein ikkje kunne vere vitne, formynder, fadder, få borgarskap i ein by, takast opp som medlem av eit handverkslaug eller sjølv møte i retten som saksøkjær. Rian, 1995: 55

¹⁷⁹ Sandmo, 1999: 120

¹⁸⁰ Rian, 1995: 55

¹⁸¹ Dobbe, 1995: 121

¹⁸² Dobbe, 1995: 122

¹⁸³ Dobbe, 1995: 135

Undersøkingar **Øyvind Hobberstad** gjorde av Nordhordland mellom 1604 og 1707 viste at det ikkje kom an på kva ein gjorde, men på kven ein var.¹⁸⁴ Rettsapparatet gjorde skilnad på folk som hadde utført tilsynelatande identiske lovbrøt. Det som var avgjerande for utfallet i ei sak var om øvrigheit og lokalsamfunn ynskte å ta lovbrytaren opp i samfunnet att, eller om dei i motsett fall ynskte og stigmatisere og å støyta han eller henne ut. Dette forklarar langt på veg kvifor omstreifarar vart annleis behandla enn annan lokalbefolkning i tjuverirelaterte saker.¹⁸⁵

Ifølge Dobbe stal strilane i Nordhordland stort sett daglegdagse verdier som dyr, reiskapar, klede, mat, husgeråd og markens og havets grøde av kvarandre.¹⁸⁶ Dette var verdier alle hadde litt av, men som ingen hadde mykje av.

Ho peikar vidare på at dei som vart tiltalt på tinget i Nordhordland stort sett høyrte heime i lokalsamfunnet. Dei vart berre unntaksvis haldne i forvaring i arresten, men sat heime på bruket sitt frå dei fekk stemninga til rettssaken fann stad. Folk kjende kvarandre og den sosiale kontrollen var sterk. Tiltalte hadde sjeldan noko å tene på å rømme, då ein rømling utan skutsmål hadde liten moglegheit for å starte eit alminneleg, respektabelt tilvære i ei framand bygd.¹⁸⁷ Alternativet ville då vere eit liv på rømmen. Den erkjenninga gjorde at tjuveritiltalte heldt seg i ro. Det var ikkje nødvendig å bruke arresten. For omstreifande tjuvar var situasjonen ein annan. Dei hadde lite å tape på å stikke av, og måtte difor haldast i forvaring.

Bodil Chr. Erichsen fann gjennom å sjå på kriminalitet og rettsvesen i Kristiania at tjuveriprosessar som regel ville føre til store utgifter for saksøkjaren. Situasjonen var nemlig slik at saksøklar måtte betale prosess og straff om den som var stemna inn ikkje kunne dekkje omkostningane med eigne middel. Det økonomiske aspektet kunne dermed vere avgjerande for kor mange som stemna denne typen saker for tinget. Dei som stal var nesten alltid lutfattige, og av den grunn let både det offentlege og andre potensielle saksøklarar vere å gå til sak. I praksis blei det slik at berre betrestilte borgarar kunne verje seg mot tjuveri.¹⁸⁸ Mørketala blei dermed store, og tjuverifrekvensen som kan sporast i rettsprotokollar fiktiv.

¹⁸⁴ Hobberstad, 1997: 102

¹⁸⁵ Hobberstad, 1997: 102

¹⁸⁶ Dobbe, 1995: 121

¹⁸⁷ Dobbe, 1995: 135

¹⁸⁸ Erichsen, 1992: 232

Desse momenta ser ikkje ut til å ha gjort seg gjeldande i Nordhordland, då ein mest sannsynleg ikkje måtte betale noko ekstra for å trekkje sak for tinget.¹⁸⁹ Dersom det hadde kosta mykje å stemne inn saker, ville det ha gjenspeilt seg i verdien på tjuvegodset. På tinget i Nordhordland var det vanlig praksis og også stemne inn saker der tjuvegodsets verdi var svært liten. Ifølge Jorunn Dobbe var den låge tjuverifrekvensen heilt reel i sorenskrivardømet, noko som kunne forklarast med at Nordhordland bestod av små egalitære lokalsamfunn der folk kjende kvarandre.¹⁹⁰ Nær kontakt mellom naboar gjorde at ein hjalp kvarandre i trange tider. Denne hjelpa kunne førebygge tjuveri som følgje av naud. Dei fleste ville truleg tenkje seg godt om før dei stal av naboane sine. Dei moralske kvalane ville bli for store, i tillegg til at moglegheita for å bli oppdaga var stor.

4.1 1700- talet

Tenestejente til bry

I 1769 kom Siri Monsdatter for retten. Futen hadde på Sven Andersøns Nyhavn angjeving stemna henne for småtjuveri.¹⁹¹ Ifølge Sven hadde ho fire til fem veker etter sankthans stole ein del linklede frå han og Sr. Baltazar Smith. Desse skulle ha lege like ved elva på Nyhavn. Siri skulle også ha stole eit halstørkle i lerret frå han. På toppen av det heile hadde han og kona funne to tøyestykke som ikkje var Siri sine, eingong dei leita gjennom kista hennar.

Siri var ei 18- 19 år gammal jente som hadde budd heime på fødegarden i Radøy skipreide til ho blei 17 år gammal. Som 17 åring kom ho i teneste hos enkja Catharine Buchof i Store Sandviken, der ho var i 1 ½ år. Like etter blei ho konfirmert i Korskyrkja i Bergen, og ho blei med det delaktig i sakramentet. Etter konfirmasjonen kom ho i teneste hos Madam Gurine Holmann i Sandviken, der ho framleis var då Sven kom med skuldingane sine.

Siri, som fram til rettssaken tok stad hadde vore i arrest i Bergen, kom fram og fortalte at ho var uskuldig. Ho hadde eit godt og frelst samvete, og ho hadde verken stole frå Sven, Sr. Baltazar Smith eller nokon andre. Ho hadde verken teke linkleda eller dei andre tinga ho vart mistrudd å ha stole. Halstørkla og kleda hennar vart deretter viste fram i retten, og Sven vedkjente at ingen av dei tilhørte han.

¹⁸⁹ Dobbe, 1995: 137

¹⁹⁰ Dobbe, 1995: 137

¹⁹¹ Tingbok 45 DEL2, 1769: 83b- 86, 109- 109b, 112- 113, 113b- 114

Ifølge Siri sitt vitnemål skulle Sven ha kome til matmora hennar sitt hus like før fastelavnssundag, og der hadde han overfalle henne med truslar i nokre timar. Han hadde skulda henne for tjuveri, og støytt borti skuldrene hennar med handa si. Det var i forskrekking over at truslane hans varte så lenge at ho hadde loge på seg å ha stole desse kleda. Sven og kona hadde dessutan sett seg til å leita gjennom rommet og kista hennar, der dei hadde funne to tøyestykke som ikkje var hennar.

Sven nekta for å ha truga henne til å tilstå tjuveriet. Ho hadde frivillig tilstått i vitne sitt nærvær. Siri si matmor, Madam Gurine Holmann, hadde vore tilstades og fått med seg det som skjedde. Ifølge henne hadde Sven tre dagar etter kvarandre kome for å truga tenestejenta til ei sannferdig tilståing. Han hadde blant anna sagt at Siri skulle få straff om ho ikkje tilstod at ho hadde stole av han. Siri hadde då vedgått å ha stole ein halsduk frå han. Tjuveriet skulle ha skjedd når ho var i teneste hos enkja Catharine Bucholt. Seinare var ho likevel blitt fråteken denne halsduken, og ho hadde den ikkje lengre. Desse opplysningane var ukjente for Gurine. Ho hadde ikkje høyrte noko om at Siri var utrugen i den tidlegare tenesta.

Husmannskona Brithe Rasmussen, som også var vitne til opptrinnet i madamen sitt hus, hadde heller ikkje før denne dag høyrte at Siri hadde gjort seg skuldig i noko tjuveri.

Saka blei utsett, ettersom defensor på Siri sine vegne ville kalle inn til motstemning. Han ville stemne Sven for å ha tillagt Siri falske skuldingar. Aktor var einig i å utsette saka. Han ville då få høve til å kalle inn fleire vitne, deriblant Baltazar Smith. Saka skil seg betrakteleg frå andre saker på denne tida. Aktor og defensor var svært aktive, og dei kom godt tilsyne i rettsreferata. Det vart trekt mange vitne for retten, og saksgangen var formell og omstendeleg. Det måtte den truleg også vere når ein ser på dei alvorlige skuldingane mot Siri. At ho blei arrestert og fengsla vitnar om det. Det at tilfellet vart teke såpass alvorleg var truleg ein naturleg konsekvens av at lovbroten fann stad i eit velståande strøk i Sandviken. Siri var omgitt av rike madammer og menn som Sr. Baltazar Smith, og desse hadde sannsynligvis ein viss status i retten. Dei hadde dessutan pengar til å føre ei sak langt. Ein formell og profesjonell prosess var etter alt å dømme i tråd med kva dei forventa.

Når saka kom for tinget att, måtte Siri svare for korleis ho hadde fått tak i dei to tøyestykka som Sven og kona fann i kista hennar. Ho sa at ho sommaren før hadde kjøpt dei av ei seljekone ho ikkje kjende, og at ho gav henne 20 shilling for begge tøyestykka. Det eine hadde så blitt vekke for henne, og det andre tok Catharine Bucholt, som ho då tente for, frå henne.

Catharine leverte det til ei kone som vaska klede for Baltazar Smith, og han vedkjente seg å eige det.

Aktor ville at Siri skulle dømmast til å miste huda si i fengsel.¹⁹² Ho hadde, når alt kom til alt, tilstått til Sven og kona at ho hadde teke saker frå dei, og det med to vitne tilstades. Prokurator Steen meinte på si side at Siri hadde tilstått som ein direkte følge av truslar, og ynskja difor at arresten skulle opphevast og bli sett på som ulovleg. Etter hans meining måtte Sven som sakgivar sjølve ta på seg kostnadane ved saka og dekkje arrestasjonens kostnader. Han burde i tillegg gi Siri erstatning for det halvåret rettssaken hadde føregått, samt den tida ho hadde sete uskuldig fengsla. Denne erstatninga skulle vere på minst 30 riksdalar. Det var også naturleg at Sven som sakgivar betalte for rettargangsprosessen og prokurator sine reiser og gebyr.¹⁹³

Dei to sidene var djupt ueinige, og dommen såg ut til å hamne ein stad i midten. Retten såg ingenting som tyda på at Svens omgangsmåte hadde vore så røff at Siri skulle verta tvungen til å lyge. Det var dessutan ein kjennsgjerning at Sven og kona hadde kjent att to av tøyestykka i Siri si kiste, noko som peika i retning av at ho hadde stole. Når ho i tillegg hadde vaklande og skiftande forklaringar på kvar ho hadde fått desse tøyestykka i frå, kunne ho ikkje reknas som heilt uskuldig. Retten såg likevel på det å miste huda som ei for streng straff, spesielt om ein tok omsyn til at Siri allereie hadde vore fengsla over ein lengre periode. Det var dessutan liten verdi på det ho stal, og straffa blei utmålt til den arresten ho allereie hadde hatt. Vidare arrestasjon vart oppheva. Sven blei på si side frikjend frå å betale dei sakskostnadane prokurator Steen bad om.

Det kan synast svært strengt med fleire månadar i arrest for eit såpass lite tjuveri, men straffa hang truleg saman med at det var snakk om dokumentert tjuveri og ikkje ulovleg tak. Dei Siri hadde stole av var rike og innflytelsesrike, og øvrigheita ville ta saker desse trekte for tinget på alvor. Vidare var den sikta ei ugift jente som lokalsamfunnet truleg ikkje hadde hast med å ta opp att som ein fullverdig samfunnsmedlem. Saka hadde nok stilt seg annleis om ho var gift. Då ville folk kanskje ha vegra seg meir for å stemne henne for tjuveri, og gjerne valt å klage henne for ulovleg tak. Der gifte kvinner var involverte måtte folk handle på ein måte som ikkje svekka forholdet til naboar. Gifte kvinner hadde eit hushald i ryggen, og ein ynskte

¹⁹² Å miste huda si vil seie at ein blei piska; Imsen, Winge, 1999: 288

¹⁹³ Tingbok 45 DEL2, 1769: 113

ikkje dårleg relasjon til dei. Med ei einsleg jente utan slekt eller nettverk i ryggen stilte saken seg annleis.

Stemora som mjølka stedottera sine kyr

I 1750 stemna ein mann inn stemora til kona si for at ho sommaren før skulle ha mjølka to av kyrne hans. Mons Endresen Sletten ville ha ein riksdalar av svigermora Guri Børcheland som erstatning for mjølka.¹⁹⁴ Han hadde tidlegare kravd henne for desse pengane, men då hadde ho nekta å betala. Nå gjekk han difor drastisk til verks og trekte henne for tinget.

Guri var nå gift med Erich Børcheland, men sommaren før hadde ho vore enkja. Den avdøde mannen hennar etterlet seg ei dotter, Agotte Jensdatter. Ho var ugift då faren døydde og hadde fram til ho gifta seg med Mons inneverande sommar budd hos stemora si. Agotte hadde arva to kyr, og på den tida ho budde hos Guri hadde dei begge mjølka desse. Men kyrne var magre og det var lite mjølk å få av dei. Guri sette seg dermed imot å betale såpass mykje som ein riksdalar for denne mjølka. Då stedottera var i hennar hus og teneste hadde ho dessutan gjeve henne ein del ting, deriblant ein del klede. Desse tinga tilsvarte ein sum på to mark og åtte shilling, noko Guri meinte tala for at Mons skulle fråfalle søksmålet. Ho hadde ikkje lyst til å bli drege gjennom den prosessen som ei rettssak utgjorde.

Mons tilstod at kona hans, Agotte, hadde fått desse kleda av Guri, men han meinte dei var som ei gåve å rekne. Han ville uansett ha pengar for den mjølka Guri hadde drege nytte av i dei ni vekene Agotte budde der. Mons innrømme at dei to kyrne hadde vore halvmagre, men at Guri likevel hadde fått mjølk for ein riksdalar ut av dei.

Guri forlangte at saka skulle utsetjast, slik at stedottera kunne kallast inn. Ho ville ha stedottera til å klargjere at dei begge hadde mjølka og drege nytte av dei angjevne kyrne då dei budde i lag. Då partane ikkje vart forlikte utfor tinget kom saka opp att, og Agotte måtte vitne. Ho innrømte at også ho hadde mjølka dei to kyrne då ho budde hos stemor si. I tillegg hadde ho fått ein del klede som ikkje skulle vere noko vederlag for mjølka, men som var som eit kjærleg bevis frå Guri til stedottera å rekne.

¹⁹⁴ Tingbok 42 c, 1750: 156b- 157, Tingbok 42 d, 1751: 183- 183b

Retten meinte Mons burde sett seg nøgd med kona sitt samtykke til at stemora mjølka dei to kyrne over ein kort periode. Ho hadde då også hatt ein liten fordel sjølv. Dei meinte han la opp til tretta, og han måtte betale fem mark og fire shilling for åtferda si.¹⁹⁵

Som dommen antyda gjekk kjernen i saka truleg ikkje på det angjevelege taket eller tjuveriet. Det kan heller sjå ut som om Mons var misunneleg på det gode forholdet mellom kona og stemora. At han gjorde seg såpass vanskeleg med utgangspunkt i ei bagatellmessig sak, kan tyde på at han ynskte å danne splid mellom dei. Retten såg ikkje med blide auge på at han laga ei trette ut av denne saka, og oppførselen hans vart straffa med ei forholdsvis stor bot. Han ynskte ikkje å møte Guri på halvvegen, då ho sette fram eit ynskje om at han skulle fråfalle saka. Heller ikkje då saka vart utsett til eit anna ting ville Mons kome Guri i møte.

At Mons skulder Guri for å ha teke mjølk frå han viser litt av tidas tankegang. Kyrne var konas arv, og han var ikkje eingong gift med henne då mjølkinga tok stad. Kvinna sine eigedelar vart altså rekna som mannen sine når ho gifta seg. Dette gjaldt tydeligvis også ressursar ho rådde over før ho gifte seg.

4.2 1600- talet

Kvinnelege lovbrytarar og ulovleg tak

På 1600- talet dukkar det opp tre tjuverisaker på tinget i Nordhordland. I alle tre var det ein kvinneleg lovbrytar, sjølv om den eine i all hovudsak handlar om ein konflikt mellom naboar. Den kjem eg nærmare inn på seinare. Jorunn Dobbe sin påstand om at strilane stort sett stal daglegdagse verdiar frå kvarandre ser ut til å stemme.¹⁹⁶ Gure HukAas vart til dømes skulda for å ha teke ei vedeske ut av ein mann sitt hus.¹⁹⁷ Det ser ut som om saken handla om ulovleg tak. Mannen skulda henne for å ha teke vedeska, ikkje å ha stole den. Han ynskte truleg ikkje å få henne dømt, men var interessert i å få att det som hadde vorte borte. Dette oppnådde han ved å stemne henne for ulovleg tak. Det falt ingen dom i saka, og den kom heller ikkje opp att. Samstundes fekk han statuert eit eksempel, slik at liknande situasjonar ikkje oppstod i framtida. Ut av dette kan ein lese at Gure HukAas var eit samfunnsmedlem som bygdefolket ynskja å ta vare på.

¹⁹⁵ Tingbok 42 d, 1751: 183

¹⁹⁶ Dobbe, 1995: 121

¹⁹⁷ Tingbok 4, 1653- 1654: 7

Kvinna som tok sauene sine tilbake

Også i ei sak frå 1670 ser det ut som me har å gjere med ulovleg tak. Kona til borgarmeister Peter Troel, Anne Wibe, stemna inn Marta, som var tenestepike på Øfre Eide.¹⁹⁸ Anne hadde hatt to av Marta sine sauer til leige. Utan at avtalen var oppsagt til lovleg tid hadde Marta vore å henta dei tilbake. Anne stemna henne difor for å ha teke sauene utan løyve. Ein av sauene hadde dessutan døydd, og Marta hadde som erstatning funne seg ein ny frå Troel sin flokk. Marta var tilstades i retten, og tilstod å ha bytt den døde sauen med ein ny. Men nå hadde ho gitt borgarmeisterkona dei to sauene tilbake.

Gardsstyraren på Eidsvåg hadde fått auge på Marta i sauehuset, i det ho prøvde å ta sauene med seg. Han hadde då teke tak i håret hennar og følgt henne ut derifrå. Deretter hadde kona hans slått henne ein gong. Marta hevda på si side at ho hadde blitt slått to gonger. Gardstyraren vart då irritert, og sa at hadde det ikkje vore for at dei var i retten ville han ha slege henne på munnen for denne påstanden.

Marta blei tilkjent å bøte ein mark sølv til kongen for i uforstand å ha teke sauene sine tilbake. Ville ho ha sauene sine att, eller krevje leige for dei, måtte ho søkje om dette hjå Troel. Gardstyraren Ole måtte bøte ein mark sølv for å ha truga Marta i retten. I denne saka er det snarare tale om ulovleg tak enn tjuveri. På ei anna side kan ein kalle dette ei eigedomssak av eit eller anna slag, ettersom Marta vart tiltalt for å ha brote ein kontrakt. Ei interessant side ved saken er at Marta som tenestepike hadde moglegheit og middel til å låne ut to sauer, og at ho på sjølvstendig grunnlag kunne inngå leigekontraktar med borgarmeisteren. Det viser at kvinner på ein del områder stod relativt fritt til å handle uavhengig av menn.

Nabokonflikt

Ein gong på midten av 1600- talet kom Oluff Mikelsønn på Settere for retten og skulda Oluff Jffuersøn si kone, Herbore Oelsdatter, for å ha mjølka kyrne hans.¹⁹⁹ Dette hadde han sjølve vore vitne til fire gonger. Karen Oelsdatter prova at ho ved eit høve hadde lege på florslemmen og observert at Herbore mjølka Oluff Mikelsønn sine tre kyr. Ho hadde sett Herbore setje mjølka i frå seg i ein tom bås, før ho gjekk til naboen si løe etter høy. Ei kvinne med namn Christi Mogens Dotter hadde også vore tilstades i løa. Då Herbore fekk auge på hovudplagget hennar hadde ho gått derifrå, og mjølka vart ståande att. Karen hadde då gått ut

¹⁹⁸ Tingbok 11, 1670: 16b- 17

¹⁹⁹ Tingbok 2, 1648- 1651: 51- 52b

av fjøset for å snakke med Christi, og dei hadde saman gått til husmannen Oluff Andersøn Settre. Dei viste han mjølka som stod i fjøset, før alle tre gjekk heim kvar til seg.

Huskvinna Sire Jacobsdatter hadde også fått auge på mjølka som stod i båsen, og ho hadde gått heim og fortalt bestemora om observasjonane sine. Ho vart sporenstraks sendt tilbake for å hente den. I det ho kom tilbake var likevel mjølka borte, og ho setje seg til å leita. Medan ho leita, støtte ho på Herbore, og ho skulda henne for å ha teke mjølka ho søkte. Like etter skulle Sire ha sprunge ut av fjøset, og Karen Oelsdatter hadde sprunge med. Herbores ektemann, Oluff Jffuersøn, som hadde vore i løa like ved hadde kome springande etter dei. Han sa dei begge hadde oppført seg på ein skammeleg måte, og han ville sjå Karen sitt hjerteblod.²⁰⁰ Då saka kom for retten påstod Sire og Karen at mjølka umogleg kunne ha vore Oluff si. Han eigde berre ein halvår gammal kalv og ein eitt år gamal okse.

Oluff Jffuersøn og kona Herbore var tilstade i retten. Dei hadde ingen bevis på si uskuld, men nekta likevel for å ha gjort det dei var skulda for. Oluff Jffuersøn kunngjorde så for retten at heller ikkje Oluff Mikelsønn hadde sitt på det reine. Oluff hadde skjelt han for ein tjuv utfor soknepresten sitt hus, og blant anna skulda han for å ha stole korn. Oluff Mikelsønn nekta for det heile. Ettersom det ikkje fantes bevis frå nokre av sidene vart likevel begge menn dømt; ” ...for saadan Motwillig Gienstridig, hadefuld och Skam<m>elige Vbluelige Naboelig Vnd forligelsmaall, er dennem tilfunden at bøde huer till Kong. Ma. 8 ørtug. och - 13 mrk. Sølff.”²⁰¹

Saken, som i utgangspunktet handla om Herbore si ulovlige mjølking, stakk altså djupare enn som så. Me har med ein nabokonflikt å gjere, og mjølkinga var berre ein del av denne. Det var andre omstende som låg bak at saka vart trekt for retten, noko også dommen indikerer. Saksforholdet gjev likevel nyttig informasjon om 1600-talets kvinne. Kvinnene i dette bygdesamfunnet kontrollerte kvarandre, og som ein naturleg konsekvens av dette oppdaga dei tjuveri og liknande. At det var såpass mange vitne til denne mjølkinga, gjer oss eit døme på kor gjennomsiiktig samfunnet var. Dette i samsvar med Jorunn Dobbe sitt funn om at folk flest kjente kvarandre, og at den sosiale kontrollen derav var sterk.²⁰² Kvinner synes å ha oversyn over kva andre kvinner føretok seg, og det var truleg vanskeleg å stele utan at nokon merka

²⁰⁰ Tingbok nr.2 1648-51, 51 -. 52b

²⁰¹ Tingbok nr.2 1648-51, 51 -. 52b

²⁰² Dobbe, 1995: 136

det. Saka er eit godt døme på at kvinner ikkje berre kontrollerte kvarandre si seksuelle ære, men at dei også hadde eit vake auge med kva dei gjorde på andre område.

4.3 Samanfatning

Tjuverissaker kor kvinner var involverte var fåtallige både på 1600- og 1700- talet. I løpet av dei to hundreåra dukka det berre opp ei reel tjuverisak, og fire ulovleg tak saker. Noko som tydar på at lokalbefolkninga anten vegra seg for å stemne inn lovbrot av denne typen, eller at det ikkje tok stad så mange tjuveri.

På 1600- talet dukka det opp tre ulovleg tak saker på tinget i Nordhordland. I alle tre var lovbrytaren kvinne, sjølv om den eine i all hovudsak dreier seg om ein konflikt mellom naboar. Ved å stemne inn andre for ulovleg tak ville ein vanlegvis få att eigedelande sine, samstundes med at ein slapp å skape problem for lovbrytaren. Her bør det nemnast at folk kalla det ulovleg tak, om dei ynskja å innlemme lovbrytaren i samfunnet att. Viss ikkje, nølte ein ikkje med å kalle ting tjuveri. Det kom blant anna til uttrykk i ei av sakene frå 1700- talet, der ei ung tenestejente blei tjuveridømt etter å ha stole klede av liten verdi. Også omstreifarar, lausgjengarar og tiggarar ville høgst sannsynleg bli tjuveriltalt. Forutan dette dokumenterte tjuveriet kom det også opp ei ulovleg tak sak i perioden på 1700- talet.

5. BYGDESLADDER

Tidlig moderne tids menneske såg på sladder som eit farleg og urovekkande fenomen. Eit godt namn og rykte var dyrebart og måtte for einkvar pris vernast om. Rykte kunne vere anonyme, noko som førte til sterk usikkerheit. Det var difor maktpåliggande at den som vart ramma, handla for å stoppe dei. I motsett fall ville usikkerheita forvandlast til sikkerheit, og ryktet til sanning. **Erling Sandmo** fann i sine undersøkingar av Solør, Østerdalen og Jæren på 1600- talet ut at det i tingbøkene fantes to moglege strategiar for å avsanne tale utan sanning.²⁰³ Den eine gjekk ut på å identifisere opphavet til ryktet, og å klage den opphavlege ryktespreiararen for løgn. Den andre var å påvise vedkommande si manglande truverd. Ryktespreiarane ville vanlegvis få høve til å trekkje ryktet tilbake.

Ulinka Rublack viser i si avhandling om kriminalitet blant kvinner i tidleg moderne tid i Tyskland at nyheiter eller sladder vanlegvis ikkje vart kringkasta til ei heil gruppe av menneske.²⁰⁴ Sladder starta normalt i det små ved at to personar snakka konfidensielt om ei sak. Seinare ville begge desse fortelje nyheita vidare til ein eller to personar til, og på denne måten utvikla det seg. Ei nyheit vart eit rykte. Rykte vart sladder, og sladder var sanninga. Nyheiter og sladder spreidde seg slik sakte men sikkert.

I Tyskland tok sladder vanlegvis plass i stover, gater, framføre hus, eller andre plassar der folk snakka om daglege hendingar.²⁰⁵ Sladderaren måtte vere anonym. Det ville beskytta folk frå å bli skulda for å ha starta den. Nokre gonger var det då også umogleg å finne ut kven som var opphavet til sladderaren. Ifølgje Rublack var ikkje sladderaren kjønnsbestemt. Folk sladra ulikt etter rang, og kor godt dei kjente den dei prata med. Unge ugifte jenter si spontane sladring stod litt for seg sjølve, og sanningsinnhaldet i den vart sjekka. Ein gjekk ut ifrå at orda deira kunne vere misvisande.²⁰⁶

Sladder var med på å skjerpa observasjon av mistenkte personar. Observasjonen av dei som var utsette for rykte kunne finne stad over lengre tid. I første omgang utveksla folk det dei visste om mistenkeleg oppførsel, eller slikt som gjorde dei skeptiske til at skuldingane mot ein

²⁰³ Sandmo, 1999: 145

²⁰⁴ Rublack, 1999: 18

²⁰⁵ Rublack, 1999: 18

²⁰⁶ Rublack, 1999: 20

person kunne stemme.²⁰⁷ Sladder kan slik sett definerast som ein prosess på vegen mot å danne seg opp ei meining. Det var ein kollektiv prosess av samling og utveksling av informasjon.²⁰⁸ Berre førstehandskunnskap kunne ta sladder over i fase to, der rykta blei til sanning. Ei skulding var avhengig av klare bevis. Romleg og sosial nærleik gjorde at sladder ikkje var til å unngå. Samstundes førte nærleiken til at det vart sett på som mindre bra å stikke nasen i andre folk sine saker.²⁰⁹

5.1 1700- talet

Den uskikkelege jenta

Marthe Larsdatter stemna i 1764 Brithe Christiansdatter for retten.²¹⁰ Brithe trudde tre koner hadde mjølka kyrne hennar, og sa det var Marthe som hadde gjeve henne den ideen. Marthe nekta for det heile, og påstod det var Brithe som framføre vitne hadde skulda henne for å ha tillagt desse tre konene ulovleg mjølking. Skuldingane gjekk utover Marthe si ære, og ho prøvde å oppretthalde den ved å reise sak på tinget.

Brithe møtte og sa at ho hadde høyrte om mjølkinga av den 15 årige dottera si. Dottera Anne Jacobsdatter hadde namngjeve tre koner i bygda som skulle ha mjølka kyrne deira, og ho påstod å ha høyrte det av Marthe. Ifølgje Anne hadde Marthe bedd henne bringe denne informasjonen vidare til mora. Brithe hadde eigentleg ikkje villa tru på dette, men det var vanskeleg då det kom frå dotterars munn. Eit anna vitne, Anne Andersdatter, hadde to til tre gonger høyrte Brithe seie;

*hvorleedis skal jeg faae noget Nøtte af mine beester, siiden 3de Trollhexer sidder paa min Kalve Grinn i mit floer huus, og navngav, at den første troll hæx var Kari Michelsdatter den 2den Siri Larsd: og den tredie Mari *Kaalsdatter, som malckede hændes Kiør og toge hver 3 haar af hændes beester og gjorde sig troll Katter af til at sue hændes beester, sagde og at Marthe Larsdatter Mangersvog skulle kom/m/e og slaae tinn Ild over dem, saa at deres træle (traa?) Katte skulle springe af deres barme, paa den Maade at de 3de Koner skulle miste sin Konst saa de skulle kom/m/e som en torne Ild fra hændes Floer og ind i hendes Stue, saa alle hendes Grander skulle see derpaa hvad de har gjort imod hende udi 10 Aar, disse Ord er saavel i Vidnetz som den indstevntes Stue paa diverse tiider udtalte af den indstevnte.²¹¹*

Nabokonene som var utlagt for å ha mjølka Brithes kyr, og å vere trollheksar, møtte saman med ektemennene sine. Dei høyrte med stor undring kva Brithe Christiansdatter skulle ha sagt

²⁰⁷ Rublack, 1999: 26

²⁰⁸ Rublack, 1999: 26

²⁰⁹ Rublack, 1999: 26

²¹⁰ Tingbok 44 e, 1764: 241- 243b, 244- 244b

²¹¹ Tingbok 44 e, 1764: 242 b- 243

om dei. Ho hadde ikkje hatt noko grunnlag for å belaste dei tre med vond ryktespreiing og snakk, meinte dei. Brithe bad nå alle om unnskylding, også mennene til dei tre konene. Ho håpte dei ville tilgi løgnene ho hadde spreidd, og som ho nå tok tilbake. Orda måtte bli lagt daude, og ikkje komme dei krenkja til ulempe eller skade.

Saka vart teken svært alvorleg og også Brithe sin ektemann, Jacob Morchen, bad om forlating på kona sine vegne. Han forsikra om at dei ville straffe barnet sitt, Anne, for å ha fart med desse løgnene. Løgnene hennar hadde kome foreldra til skade, samstundes med at dei hadde fornærma skikkelige folk.

Dei som var krenkja var for så vidt nøgde med Brithe si forklaring, og at ho innrømme å ha tala usant. Dei ville likevel sjå henne straffa, til åtvaring for likesinna menneske som for med laust snakk. Munnen til slike kvinner måtte temjast. I tillegg ynskte dei at Anne skulle straffast for å ha dikta opp denne sladderer. Brithe Christiansdatter hadde ikkje sjølv straffa dottera si for å fare med løgn, men heller gjort seg delaktig ved sjølv å spreie ut og tale dei usømmelege orda. Ho hadde spreidd eit dårleg oppsede barn sin oppdikta vondskap og vankunne.

Retten oppfatta slik åtferd som svært kritikkverdig, og Brithe måtte bøte to riksdalar til soknet sine fattige og to riksdalar til Marthe sine prosesskostnadar. Då gjerningane hennar også hadde skapa forarging i kyrkjelyden, fekk ho i tillegg offentleg straff. Ho skulle setjast i gapestokken eller halsjernet på kyrkjebakken Mangers, tre preikedagar etter kvarandre. Dette skulle skje ein time før gudstenesta tok til, og ein time etter at den var ferdig.

Også dottera Anne vart straffa for løgnene sine. Ho skulle etter preikene der mora sat i gapestokk piskast med ris. Dette skulle skje med lensmann, naboar og innkalla vitne tilstade. Piskinga skulle skje på garden Morchen og i faren sitt nærvær. Øvrigheita ville på denne måten straffe jenta for å ha fare med usanningar, og sende melding til andre unge jenter om ikkje å sladre. Straffa var svært audmjukande for Brithe og ektemannen Jacob. At det offentlege straffa jenta deira på den måten, indikerte langt på veg at dei ikkje var i stand til å halde henne i tømme sjølv.

Ulinka Rublack fann i sine undersøkingar av utvalde byar i Tyskland på same tid at unge ugifte kvinners spontane sladring vart sjekka ut. Ein gjekk ut ifrå at orda deira kunne vere

misvisande.²¹² I dette tilfellet ser desse funna ut til å stemme, og Annes foreldre vart hardt straffa for å ikkje ha granska skuldingane hennar før dei vart spreidde til andre. Saka tok hardt på hushaldet si ære, og ein ser at det ikkje berre var ektemannen eller hustrua i eit hushald som kunne handle på ein måte som påverka dei alle. Unge jenter som for med løgn og gav grobotn for sladder kunne også skade hushaldets gode namn og rykte, i alle fall om dei vart trudde av gifte kvinner som brakte sladder vidare. I tilfelle der dei vaksne ikkje trudde på rykta desse unge jentene sette ut, ville truleg orda deira bli sett på som relativt harmlause. Det var først når mødre eller andre gifte koner gjekk god for innhaldet at tungene deira vart giftige. Unge jenter i seg sjølve hadde ikkje så sterk injurierande kraft.

5.2 1600- talet

Umyndige barns sladder

I åra mellom 1642 og 1671 fann eg fire saker som gjekk på bygdesladder, og kor kvinner var involverte. Dette sett opp mot den eine på 1700- talet. Samla sett var dette få saker, men som me såg av framstillinga frå 1700- talet blei desse tilfella rekna som svært farlige for eit bygdesamfunn. Folk flest prøvde truleg å halde seg unna sladder som kunne sporast tilbake til dei sjølve. Sladder var mest sannsynleg tett knytt opp til rang og sosial status, og det kan virke som om mindre velsette eller umyndige personar som vart utsett for ryktedanningar og sladder ikkje hadde like lett for å få gehør for saka si som andre. Om det var dei som starta sladder, stilte saka seg likevel annleis. Då vart orda deira gjerne teke på alvor, og ført vidare.

Ei sak frå 1640- åra der Oloff Rongued og Knud Weffles kone Karj klaga inn Elling Reffuem for skuldingar om at Oloff skulle ha liggje med Karj kan stå som eit døme.²¹³ Rykta var til skade for dei to førstnemnde, og førte blant anna til at dei ikkje fekk ta i mot sakramentet. Elling unnskyldte seg og sa at han ikkje hadde teke dette for å vere ei sak. Han hadde ikkje meint noko med desse orda, men sidan dei allereie var spreidd i bygda måtte han likevel snakke med lensmannen. Lensmannen ynskte å kome til botn i saka, og å finne ut av kven som hadde starta rykta. Funna hans peika i retning av at ein mann med namn Niels Rongued var den første som vidareførte ordet om at Oloff var funnen i same seng som Karj, og dette utan å ha bevis å syne til. Karj sin steson, Mogens Ødejord, skulle også ha vore med å spreie sladder i bygda. Niels og Mogens la på si side skylda på to små umyndige barn, og hevda at det var dei som hadde starta rykteflommen. Nå seier ikkje tingboka om dette var tilfelle eller

²¹² Rublack, 1999: 20

²¹³ Tingbok 1, 1642- 1648: 9a- 9b

ikkje, men sidan saka ikkje fekk etterspel for desse to barna kan det henda at dei to mannfolka berre ville ha nokon å skulde på. Saka enda i alle fall med at Niels og Mogens ikkje lenger fekk ta del i sakramentet, og at dei skulle vere i futen sitt minne eller gjera opp med bot.

At lensmannen brukte mykje tid og krefter på å finne ut kven som starta desse rykta, viser at det var viktig å ta slike problem ved rota. Dei krenkte partane skulle få den seksuelle æra si tilbake. På bakgrunn av sladder var Karj si tiltru på dette området i faresona. Ho måtte gå til sak for å avsanne ryktet og vinne tilbake æra. Oloffs ære var også involvert, i tillegg til Karj sin mann, Knud Weffle. Saka var spesiell, då det var ein mann som utfordra Karj og Oloff sitt gode namn og rykte. Ifølge Kari Telste var det stort sett kvinner som sådde tvil om gifte kvinners ære.²¹⁴ Vidare er det interessant at også Oloff var med på å trekkje saka for tinget. Med tanke på seksuell ære var det kanskje ikkje så stor skilnad på menn og kvinner som tidlegare antatt? Truleg var også menn opptekne av å beskytte æra si på dette området, spesielt om den vart gjenstand for bygdesladder. Saka syner at begge kjønn ville komme slik sladder og ryktedanningar til livs. Noko som støttar Sandmo sine funn om at både kvinner og menn stod i fare for å bli hardt ramma om det blei sådd tvil om den seksuelle æra deira.²¹⁵ Den seksuelle æra var slik sett både kvinneleg og mannleg.

Også i 1650- åra fann eg eit tilfelle der umyndige barn vart skulda for å ha starta sladder som involverte seksuell ære. Futen stemna inn Niels Slire som angjeveleg skulle ha skulda Erickh Risnes for å ha lege med tenestejenta si, Doritte Olsdatter.²¹⁶ Eit leiermål som drengen til Erickh, Erik Nielsøn allereie hadde tilstått. Erik Nielsøn, som også var Niels Slires son hadde allereie bøtt og skrifta for framferda si. I tillegg hadde han gifta seg med Doritte. Men saka stoppa ikkje der. Niels skulle på toppen av det heile ha sett ut rykte om at Erickh Risnes hadde lege med si eiga dotter. Maritte, som eldste dotter hans heitte, hadde vore godt gift i tjue år, og det fans ingen bevis på at dei hadde vært saman på ein usømmeleg måte. Niels nekta då også for å ha kome med desse skuldingane. Han hevda at dottera Zidele Nielsdatter hadde gitt han desse opplysingane.

²¹⁴ Telste, 1993: 180

²¹⁵ Sandmo, 1999: 129

²¹⁶ Tingbok 2, 1648- 1651: 81b, Tingbok 3, 1652-1653: 20- 21b

Zidele møtte for retten, og påstod å ha høyrte rykta av Anders Risnes si eiga dotter, Giertrud Andersdatter. Giertrud hevda på si side at det var Zidele som hadde lagt ut om desse hendingane då dei snakka saman på kyrkjebakken. Zidele skulle visstnok ha sagt;

*...vest du Huor det er tilgaatt med min Broder Erick, med dend Koenne Doritte som Hand haffuer tagitt, hun er med Barn, Tager vj icke Hinde ind paa Gaarden saa lad Fandenn tage Hinde ind, Menn den som har beleyett hinde, Lad dend tage Hinde ind, Da Haffde Erick Nylligen hatt Festerøel med hinde, Och de begge tiennitte Erick Risnes. Samme for/schreff/ne Tuende piger som Snakenn ere kommen fra, ere Vmyndige.*²¹⁷

Niels beklaga snakket og bygdesladderer som hadde følgt i kjølvatnet av dei to umyndige jentene sine ord. Det var løgnaktig sladder. Han visste ikkje anna enn det som godt var om Erickh. Niels blei dømt å bøte etter lova, om han ikkje avsona hos futen først. Allmogen som var tilstades ropte at Erickh skulle vere fri frå alt snakket å rekne, og at det som hadde blitt sagt om han var ei skammeleg løgn. Dei gav han eit tuktig og kristeleg skutsmål. Han var i bygdefolkets auge fri frå usann sladder.

Desse to sakene frå 1600- talet skil seg påfallande ut frå den på 1700- talet. På 1600- talet fekk ikkje dei umyndige barna som gav grobotn for ryktedanningar og sladder noko straff. Nå veit me rett nok ikkje kven dei to barna som fekk skulda i første sak frå 1600- talet var, og det er ikkje sikkert at namnet deira nokon gong vart oppgitt. Det som var meir uventa var at heller ikkje Zidele eller Giertrud fekk noko åtvaring eller straff. Dette stod i sterk kontrast til femtenåringen Anne som før med usanningar på 1700- talet. Ho skulle piskas i nærvær av faren, og med lensmann, naboar og andre vitne tilstades. Også Anne si mor vart straffa for å ha høyrte på og vidareformidla dotterars løgner. Straffa var delvis eit resultat av at ho og ektemannen hadde gjeve Anne ei dårleg oppseding. I alle fall såg retten ut til å meine det. Ingen av desse momenta gjer seg gjeldande på 1600- talet, og der var det snakk om ei dotter som hadde tillagt faren ærekrenkjande skuldingar. Sjølv om Giertrud nekta for å ha prøvd å så tvil om faren si seksuelle ære, er det likevel påfallande at retten ikkje prøvde å komme til botn i saka. Kanskje var det ikkje ønskelig å gripe inn i dei interne tilhøva i eit hushald.

²¹⁷ Tingbok 3, 1652-1653: 20b

Ei ung jente og bygdesladder

I 1652 har me å gjere med den omvendte situasjon. Ei umyndig jente var offer for bygdesladder, og far hennar, Peder Gubaas, stemna inn Knud Brudaas og Johans EckAas for utilbørige og ukvemsord om dottera hans, Karen Pedersdotter.²¹⁸ Dei to brørne hadde gjort dottera hans til gjenstand for bygdesladder, utan at han visste nøyaktig kva dei hadde sagt. Spesielt Knud skulle ha sådd tvil om den seksuelle æra hennar. Tre vitne dukka opp på tinget, men ingen av dei ville vitne mot han. Alle påstod at dei ikkje hugså å ha høyrte Knud seie noko slik, og det trass i at dei tre gonger vart påminna om borgareida dei var under. Reaksjonen deira peikar i retning av at bygdefolket på 1600- talet ikkje var særlig opptekne av å rydda opp i usanningar og ryktedanningar som var retta mot umyndige jenter. I dette tilfellet stilte dei seg tvert om bak mannen som hadde starta sladder. Det kan ha kome av at han var ein fullverdig samfunnsmedlem. Det var tydeleg at dei tre vitna visste noko om saka, då rettsreferata seier at dei ikkje ville seie kva dei hadde høyrte. I tillegg fekk dei tre påminningar om at dei var under eid. Dei valde likevel og ikkje seie det dei visste, noko som førte til at Karen ikkje fekk oppreising for skuldingane og bygdesladder som hadde vore retta mot henne. Dette som ein klar motsats til sakene der menn vart utsett for sladder som gjekk utover den seksuelle æra deira. Då vart gjerne lensmann og andre involverte, og den stemna fekk oppreising ved at allmogen ropte at han var fri frå sladder. Ei umyndig jente var sannsynligvis ikkje verdt bryet.

Den frikjente mannen

Det ser ut til at ein på 1600- talet tok saker der menn vart utsett for rykte eller sladderdanningar svært alvorleg. Både øvrigheit og lokalsamfunnet ynskte å sjå han frikjent, noko som truleg hadde samanheng med stillinga som hushaldsoverhovud. Når unge ugifte jenter si ære var involvert, såg me overfor at saka stilte seg annleis. Bygdefolket stod ikkje bak henne, men heller bak mannen og hushaldsoverhovudet som hadde lagt grunnlag for sladder mot henne. Dette gav uttrykk for eit sterkt ønske om å frikjenne han, og å oppta han som ein del av samfunnet igjen. I dei sakene som kom opp på 1600- talet, ser det då også ut som om dei menna som vart utsett for sladder skulle vere fri for skuldingane å reknast. Det kom opp fire saker dette hundreåret, og i tre av dei blei menn utsett for bygdesladder som retta seg mot den seksuelle æra deira. Det ser i likskap med kva Erling Sandmo hevdar ut til at det var viktig for menn å avsanne rykte på dette området.²¹⁹

²¹⁸ Tingbok 3, 1652- 1653: 29b- 30

²¹⁹ Sandmo, 1999: 129

Ei sak frå 1640- åra peikar i den retning. Erling Tongeland hadde bede futen stemna inn Marj Andersdatter, fordi ho hadde skulda han for å ha liggje med henne. Marj møtte ikkje, men futen la fram hennar vedkjenning om at det var ein annan mann som hadde lege med henne. Erling vert dermed frikjent. Det var berre laust snakk. Ut i frå dette kan ein sjå tendensar til at menn i likskap med kvinner prøvde å verne om den seksuelle vandelen sin. Noko endeleg slutning er det likevel ikkje mogleg å trekkje, til det er utvalet for lite.

5.3 Samanfatning

I åra mellom 1642 og 1671 fann eg fire saker som gjekk på bygdesladder, og der kvinner var part. Samla sett var dette få saker, men folk flest prøvde truleg å halde seg unna sladder. Spesielt om den kunne sporast tilbake til dei sjølve. Ingen ville bli rekna for ein ryktespreiar.

Alle sladdersakene på 1600- talet handla om seksuell ære, og i tre av fire tilfelle var det menn si seksuelle ære som blei satt på prøve. Det blei sett på som svært alvorleg å rette rykte eller sladder mot ein mann, og ein prøvde å rydda opp i saka raskast mogleg. Når ei ung jente sin seksuelle vandel stod på spel i det same hundreåret forhasta ein seg ikkje. På 1700- talet dukka det berre opp èi sak som gjekk på bygdesladder, og som involverte kvinner.

6. USEMJE BLANT EKTEPAR OG FORLOVA

I tidleg moderne tid var bygdefolket opptekne av andre menneske sine parforhold og familiesituasjon på ein heilt annan måte enn i dag. Om eit par krangla som busta føyk angjekk det alle. Slik åtferd rokka ved lokalsamfunnets ro og orden. Naboar ville i mange tilfelle tre støttande til om forlova eller ektepar oppførte seg for ille mot kvarandre. Ein måtte gjenopprette balansen mellom dei to. Var dette umogleg, kunne dei ty til rettsapparatet. Ei trette som starta i det små kunne altså utvikle seg til ei offentleg rettssak på tinget.²²⁰

Eit døme frå Tyskland i 1653 tydeliggjer at ektefolks åtferd seg imellom ikkje vart rekna som privat. Job Schmidt hadde vore på marknaden, og på veg tilbake til landsbyen sin stakk han innom vertshuset og tok seg nokre øl. I ettertid hevda han å ha slått kona si både ”brun og blå” då han kom heim derifrå, noko ein nabo påstod var ei løgn. Han hadde høyrte skrik og skrål då han gjekk forbi huset deira den angjevne kvelden, og då han kikka inn gjennom eit hol i husveggen hadde han sett at kona låg over mannen på golvet og slo han. Desse observasjonane fortalte han om i landsbyen. Kvinnene i landsbyen fekk høyra om dette, og dei ville følgje gammal kvinnerett og rive av taket på huset til Job. Job hadde oppført seg på ein måte som støyta landsbyens orden og skikk. Ein ektemann skulle ikkje ha lete kona banke seg. Presten fekk trass i normbrotet overtalt kvinnene til å bryte planane, mot at Job gav dei pengar til å drikke på vertshuset.²²¹ Nå ser det ikkje ut som om denne takrivingsskikken har verte anvendt i Noreg, men dømet illustrerar at forholdet mellom gifte folk vart observert og kontrollert av naboar.

Ulinka Rublack poengterer i si avhandling om kriminalitet blant kvinner i tidleg moderne tids Tyskland at naboar sat med førstehandskjennskap til eventuelle ekteskapsproblem;

*”My main concern is to reconstruct neighbours views of marital problems. Neighbours knew how they had developed, and their judgements were not self- interested. Their observations provide extremely valuable insight into how early modern marriages were experienced.”*²²²

²²⁰ Sogner i Blom, Rosenbeck, Sogner, 2005: 52

²²¹ Sogner i Blom, Rosenbeck, Sogner, 2005: 54

²²² Rublack, 1999: 201- 202

Vidare har ho funne ut at naboar først etter ein lang periode med uakseptabel oppførsel, melde frå om konflikhtar mellom par.²²³ Dette var ein siste utveg om forsøka på å roe ned usemja mislukkast, og paret i tillegg hadde fått hyppige åtvaringar. Vanlegvis var det ei siste dramatisk og forstyrrende hending som tvang dei til å handle. Det kunne til dømes vere snakk om at ei kone for ørtande gong vart alvorleg mishandla, og at det ikkje lengre var håp om at ektemannen ville endre seg. Eller om eit ektepar drakk så tett at naboane frykta for at dei skulle miste eit lys på nattetid og starte ein brann. Fram til situasjonen vart såpass alvorleg ville naboane berre prøva å roe ned partane, om dei i det heile blanda seg inn. Om dei greip inn prøvde dei gjerne å snakka med partane, gav kona vern i huset sitt, eller lånte bort pengar og mat. Først når ingenting såg ut til å hjelpe lengre, melde dei frå til øvrigheita.

Retten ville mest sannsynleg ta slike saker på alvor, ettersom Christian den femtes Norske Lov av 1687 slår ned på ektepar som lever i eit *forargelig levnet*.²²⁴ I tilfelle der par bråka med kvarandre skulle både ektemann og hustru bli straffa. Lova seier også at hustru og husbond ikkje kunne behandle kvarandre på ein ukristeleg måte.²²⁵ Gjorde dei det kunne den skuldige bli straffa med straffarbeid.

6.1 1700- talet

6.1.1 Mannen som den aggressive

Den drikkfeldige ektemannen

Materialet mitt frå 1700- talet inneheld i alt ni saker som går på ekteskapsproblem eller problem mellom forlova. Menn var den utøvande parten i seks av desse. Det vil seie at dei oppførte seg på ein etter tidas normer uanstendig og ukristeleg måte, ved til dømes å skjelle ut kona, slå ho, eller kaste henne ut. Fem av desse var fulle når dei utførte ugjerningane. Alle mennene det her er snakk om var gifte.

I ei sak frå 1752 møter me Rasmus Jansen, som utgjere eit døme på den drikkfeldige ektemannen.²²⁶ Han blei stemna inn for ” *sit forargerlige levnet med druckenskab samt*

²²³ Rublack, 1999: 31

²²⁴ Kong Christian den femtes Norske Lov av 1687; **6-5-9**; ”*Ere Husbond og Hustrue lige skyldige til ond Forligelse imellem sig indbyrdis, og forargelig Levnet, da bør de begge at straffis saaledis, som sagt er.*”

²²⁵ Kong Christian den femtes Norske Lov av 1687, **6-5-7** ”*Handler nogen Husbond tyrannisk og Uchristelig med sin Hustrue, og det hannem skielligen overbevisis, da straffis hand med Bremmerholm, eller anden høj Straf efter hans Stand og Vilkor.*” **6-5-8**; ”*Handler Hustruen Uchristeligen med sin Husbond, da straffis hun med Spindehuset.*”

²²⁶ Tingbok 42 e, 1752: 268b- 269b og Tingbok 42f, 1753: 296b- 299b

*syndige uforligelighed med sin Hustrue og Sviger Moder paa adskillige tiider.”*²²⁷ To vitne som hadde arbeidd for ekteparet i årevis kunne bekrefte det heile. Rasmus brukte ofte vere full, og då skjelte og banna han på kona. Svigermor hans fekk også gjennomgå. Rasmus oppførte seg ekstra ille mot henne. Det som skil denne saka frå andre saker der mannen var full i gjerningsaugeblikket, var at Rasmus også oppførte seg på denne *uforligelige* måten når han ikkje hadde drukke. I dei andre tilfella eg fann ser det ut som om mannen oppførte seg aggressivt utelukkande når han var full. Det var i alle fall kva kona og vitna hevda.

Vanhelga heilagdagen

Eit gjennomgåande trekk ved desse sakane er at alle vart dregne for retten av offentleg påtalemynd. Usemja mellom ektepara ser ut til å ha gått føre seg over lengre tid, og naboar og lokalsamfunnet var klar over situasjonen. I dei fleste tilfelle hadde allereie presten og medhjelparane hans vore inne i biletet. Dei hadde prøvd å snakke ekteparet til rette. Bakgrunnen for at dei geistlege vart trekte inn var at dei involverte i desse sakene hadde utøvd ei *”ugudlig og forargelig Gierning”*.²²⁸ Ugjerningane vart ofte utførte på søndagen, og ein vanhellige dermed heilagdagen. Ein braut lova om *helligbrøde*.²²⁹ Å halde heilagdagen heilag stod sterkt i tidleg moderne tids menneske sitt medvit og normer, og eit slikt mistak vart teke svært alvorleg. Presten sitt forsøk på å dempa konfliktane mellom partane var ikkje alltid vellukka, og om situasjonen utvikla seg for langt i negativ retning vart saka trekt for tinget. Det ser ut til å ha vore både i naboar, presten, lokalsamfunnet og øvrigheita si interesse.

I ei av sakene som kom opp kan det verke som om det at mannen kasta ut kona og barna sine kom i skuggen av at han gjorde det på ein heilagdag. Joen Rasmussen vart nemleg stemna av futen for å ha oppført seg *uskickelig*, same dag som han og kona hadde motteke nattverd.²³⁰ Han hadde invitert ukjente skipsfolk og kvinnfolk til huset sitt, og dei hadde dansa, spelt og drukke. Måndag morgon kunne naboar høyre skrik og skrål frå kona og barna hans. Joen hadde jaga dei ut av huset. Det var ikkje første gong vitne hadde høyrte usømmeleg oppførsel frå Joen sitt hus, også på søn - og heilagdag. Han fekk dom både for å ha vanheilaga søndagen og for oppførselen mot kona.

²²⁷ Tingbok 42 e, 1752: 268b

²²⁸ Tingbok 42f, 1753: 299b

²²⁹ Kong Christian den femtes Norske Lov av 1687: 6-3

²³⁰ Tingbok 42 e, 1752: 270- 270 b og Tingbok 42f, 1753: 297, 299- 299b

Lyspåsetjing

Ei sak frå 1762 skilde seg litt ut frå resten. Joen Nielsen vart stemna inn og dømt for uforsiktig omgang med lys og varme og ugudelig oppførsel mot kona.²³¹ Joen hadde vore full på påskeafta, og han blei sint då jenta i huset la langved under gryta i staden for den oppsagde veden han hadde befalt henne å bruke. Usemja førte dei to ut i ein krangel, og Joen blei så sint at han viste jenta ut av huset. Joen si kone, Maren Tollefsdatter, prøvde å tale jenta si sak, men då tok han henne i armen og leia også henne på dør medan ho framleis bar på det vesle barnet deira. I denne situasjonen såg Maren seg nøydd til å søkje tilflukt hos nabokona, Anne Margrethe. Etter å ha vore ein halv times tid hos nabokona oppdaga Maren at det lyste frå loftet heime, og dei to konene gjekk saman for å sjå kva som stod på. Maren fekk krope inn eit vindauga og opna døra til huset sitt, slik at nabokona og andre naboar som hadde oppdaga det som skjedde kunne komme seg inn. Ho gjekk så opp på loftet og spurde kva Joen gjorde på. Ho fekk til svar at han ikkje gjorde noko. Einekvistar med gnistar i vitna likevel om noko anna. På kjøkkengolvet låg det dessutan restar etter ei einebusk som skulle ha blitt sløkt då han kasta den ned frå loftet.

Ifølgje Joen sitt eige vitnemål hadde han etter å ha stengt kone og barn ute frå huset, gått opp på loftet for å mate dei sto småhundane deira. I eine handa bar han maten, og i andre ein lysestake. Sidan han var drukken falt lyset av staken og inn på loftet, då han skulle gå av trappa. Lyset fall i nokre einekvister som låg der, og dei tende. Han tok då fatt i dei og kasta dei frå loftsluka og ned på kjøkkengolvet. Han hadde ikkje tent på kvistene med vilje, men heller av vanvare.

Saka er spesiell då Joen vart dømt til å jobbe i Bergens festning i tre år. Den harde straffa hadde samband med at han hadde befatta seg med eld.²³² Både Joen og naboane sine hus kunne ha brent ned, noko som kom tydeleg til uttrykk ved at naboane var raskt på pletten med vatn og sløkte dei siste einenålene. Dei sendte så bod etter skaffaren og vakta over Joen til han blei overlevert til futen. Saka synleggjer at naboar hadde godt oppsyn med kvarandre, og at dei fekk med seg det som skjedde i nabohusa.

²³¹ Tingbok 44c, 1762: 113-116, 119b- 120b

²³² Straffearbeidet kunne sjølv sagt også ha å gjere med at Joen ikkje hadde pengar å bøte med. Han hadde langt større gjeld enn formoge.

Den valdelege ektemannen

I to av seks saker opptre den fulle ektemannen valdeleg. Joen Nielsen, som me vart kjende med i saka ovanfor, brukte å slå kona Maren når han var drukken.²³³ Han behandla henne svært dårleg og slo henne blå i ansiktet. Prestane i området hadde tala med han om dette, utan at det hadde skjedd nokon betring i oppførsla hans. Også nokre av naboane visste om mishandlinga, og dei hadde høyrte Maren klage seg over måten Joen behandla henne på. Men først når det gjekk så langt at han i tillegg var uforsiktig med eld, kom saka for tinget.

Daniel Anders vart også trekt for tinget for å ha gitt kona Kari Gabriels, hogg og slag når han var full og drukken.²³⁴ Daniel var kjent som ein flittig gjest på øltapperiet, trass i at grunneigaren, sorenskrivar Johan Garman, hadde forbode han å gå der. Han lydde likevel ikkje dette forbodet og drakk mykje. Daniel var kjend for å vere eit farleg menneske når han drakk, og nå var han stemna inn for å ha slått kona i hovudet med eit trestykke. Av den harde medfarten hadde ho fått eit stort hol i hovudet, og blodet hadde runne. Kari hadde i tillegg vore redd for at Daniel skulle gjere henne meir vondt. Han hadde vore i ei dårleg forfatning, og truande til det meste. Redninga blei å søkje tilflukt hos ein nabo som kjente til situasjonen ho var i. Han hadde observert den slette oppførselen til Daniel i alle dei 7- 8 åra han hadde budd i bygda. Nokre av grannekarane hadde samla gått til sorenskrivaren for å tale Kari si sak. Sorenskrivaren sa dei måtte melde slikt til futen, og to av mennene sendte då bod etter medhjelparen og skaffaren. Kari fekk husly hos han eine over natta. At grannene var så hjelpsame underbygger Ulinka Rublack sin påstand om naboer si rolle i høve til ekteskapsproblem; *”People usually took the side of the partner who was treated unfairly”*²³⁵

Tilgjevande kvinner

Kvinnene gjekk ikkje av vegen for å fortelje tenestefolk og naboar om ektemannen sin dårlege behandling av dei, måtte det vere skuldingar eller vald. Likevel ser det ut til at dei stort sett stilte seg ved ektemannens side om saka kom for tinget. Då sa dei gjerne at han berre oppførte seg på denne måten når han drakk, og at han elles var grei. Det var då også forventa at kona stilte seg bak ektemannen i retten, på same måte som ein forventa at mannen skulle stille seg bak kona si i motsatt situasjon. Dei hørte til same hushald og måtte dermed opptre som ei samla eining. Saka til Maren Tollefsdatter, som me blei kjend med overfor, er eit døme på

²³³ Tingbok 44c, 1762: 113- 116, 119b- 120b. Sjå meir om dette ekteparet under lyspåsetjing.

²³⁴ Tingbok 44h, 1767: 375- 378b, 382- 382b

²³⁵ Rublack, 1999: 212

dette. Ho forsvarte ektemannen når han vart trekt for tinget for uforsiktig omgang med eld.²³⁶ Ho hevda han aldri hadde truga med å gjere verken huset eller henne noko, og at gjerningane hans var eit resultat av drukkenskap og vanvare.

6.1.2 Kvinna som den aggressive

Den arge kvinna

Kvinner var den aggressive parten i dei resterande tre sakene som gjekk på usemje mellom ektepar eller trulova på 1700- talet. To av desse var oppattgifte enkjer, og ei var trulova, også ho enkje. I motsetnad til den aggressive mannen ser det ikkje ut til at dei arge kvinnene drakk. For arge var desse tre, og dei gjekk ikkje av vegen for å la det få utløp i fysiske eller verbale overfall på maken sin.

Anne Monsdatter, som me møter i ei sak frå 1768, kan stå som døme på ei slik arg kvinne.²³⁷ Anne var stemna inn for å ha behandla ektemannen Magne Ditlefsøn Knarvigen på ”*een meged haard og u-anstendig og forargerlig maade*”.²³⁸ Desse to hadde vært gift i 14 år, men dei siste to åra hadde ho ikkje vore til å leve med. Ho hadde øydelagt eigedelane deira, slått han blå og blodig og rive han i håret. Han hadde fleire gonger fått synlege merker og sår etter medfarten hennar. Ved nokre høve hadde ho til og med villa drepa han med øks og ljå, men han hadde klart å få henne frå det. Magne kunne ikkje sjå at han hadde gitt henne nokon grunn til denne åtferda , og han såg det som umogleg å leve med ei kone som oppførte seg slik.

Retten ville vite om Anne mangla noko på forstanden, slik det ser ut til å ha vore vanleg å spørja når kvinner oppførte seg på denne måten. Ektemannen meinte Anne ikkje var sinnssjuk, men at ho handla ut av ondskap og bitterheit. Ho hadde oppført seg sommeleg dei første tolv åra dei var gifte, og då hadde ho også arbeidd flittig. Nå arbeidde ho for deira felles beste berre når han bad henne eller minte henne på det. Ho arbeidde med ein vond vilje, og var ustadig væremåten sin. Ho kunne plutseleg finne på å slå sund dører og liknande. Naboane som budde i nærleiken hadde titt og ofte vore vitne til at Anne skjelte og banna på mannen sin. Dei hadde også sett han blå og blodig i ansiktet, og høyrte han beklaga seg over medfarten kona gav han. Det var vidare ei kjennsgjerning at ho eingong hadde trua med å

²³⁶ Tingbok 44c, 1762: 113- 116, 119b- 120b. Les meir om Joen Nielsen og Maren Tollefsdatter under ”*lyspåsetjing*” og ”*den valdelge ektemannen*.”

²³⁷ Tingbok 45 DEL1, 1768: 63- 65 og Tingbok 45 DEL 2, 1769: 102, 133- 134 og Tingbok 45 DEL 3, 1770: 173

²³⁸ Tingbok 45 DEL1, 1768: 63

drepe han med ei øks, og at ho i vondt sinne slo i stykke egedelane deira. Eit vitne hadde blant anna sett henne slå bordbenken i sund. Denne saka kom opp fleire gonger, men den enda ikkje i domfelling. Siste gongen den kom opp møtte verken Anne eller ektemannen, og retten visste ikkje om han hadde forlikt seg med kona. Saka vart difor utsett, men kom så vidt eg kunne finne ikkje opp att.

Den forvirra kvinna

Når ei kvinne oppførte seg dårleg mot mannen sin ser det ut til at lokalsamfunn og øvrigheit i første rekkje reiste spørsmålet om ho var ved sin fulle forstand. Var det psyken hennar som fekk henne til å handle på denne måten? I mitt utval vart likevel berre ei av tre kvinner rekna som forvirra.

Denne eine kvinna var enkja Marithe Olsdatter som me møter i ei sak frå 1750.²³⁹ Marithe var stemna inn for å ha slege truloveden sin, Mons Stephensen, i hovudet med ei øks medan han låg og sov. Mons og ein nabo hadde kome tidleg heim frå byen denne morgonen, og naboen la seg på marka for å sove. Mons gjekk inn med noko fisk han hadde fått tak i, og han fekk ein som arbeidde for Marithe til å skjære den opp. Like etter gjekk han og la seg i senga, samstundes med at Marithe gjekk ut for å mjølke geitene. Da ho kom tilbake laga ho mat til drengen, for så å feie golvet i gangen. Ikkje lenge etter kom Mons blodig ut frå huset. Marithe hadde slege han i hovudet med ei øks. Både drengen deira og naboen som låg på marka såg kor ille medfart han var, og også andre vitne kom til. Drengen fann ut at ei av øksene han hadde hatt ståande i gangen var borte, og at det dermed var hald i Mons sine skuldingar. Mannen som hadde slått følgje med Mons frå byen gjekk inn og befalte at Marithe skulle liggje stille i senga si til han fekk tilkalla fleire folk. Ho nekta ikkje, og gjorde som han sa utan å mukke. Då han spurte kvifor ho hadde slått Mons med øksa sa ho at ho måtte verje seg. Kjeldene gjer ikkje fleire forklaringar på kvifor det bikka over for henne, med unntak av at ho var ustabil til sinns. Kan hende ho var irritert fordi ho arbeidde medan han berre låg og sov? Ein kan berre undre seg.

Folk rundt henne meinte at ho ikkje var ved sin fulle forstand. Stefaren møtte på Marithe sine vegne og sa ho hadde vært svak og ikkje ved sin fulle forstand etter at ektemann hennar døydd eitt år i førevegen. Det var framleis ikkje samling i talen hennar, og han trudde

²³⁹ Tingbok 42c, 1750: 115- 119

sinnstilstanden hennar kunne vere grunnen til ugjerninga. Vitne som budde rundt Marithe meinte også at ho hadde vore ustadig til sinns den siste tida. Ho hadde hatt to friarar etter at mannen døyde, og ho hadde sagt nei til begge. Like før pinse hadde ho likevel sagt ja til Mons. Dei fortalte vidare at;

*...Marithe Olsdatter undertiiden og i sær afvigte Vinter og Vaar har Væred ja fra hændes første Mands død for et Aars tiid siiden, meget ustadig og bekymred i sit Sind, der meget er {meeget} foraarsaged af de adskillige forandringer Ved hændes havende beylere eller friere de hun deels har antaget og givet ja, snart igien afsagt og bort viist fra sig,*²⁴⁰

Mons søkte om å oppheve forlovinga sidan omstenda var slik dei var. Marithe fekk på si side bot for å ha slått han i hovudet. Bota var likevel ikkje så stor som ein kunne ha frykta, då retten tok omsyn til hennar dårlege forfatning. Det å vere forvirra kunne altså verke formidlande med tanke på straffeutmåling.

Kvinna med medhjelparar

Blant dei som vart stemna inn for å vere den aggressive parten i usemjer mellom ektepar eller forlova var det berre ei som hadde medhjelparar. Dette var Johanne Olsdatter som me møter i ei sak frå 1771.²⁴¹ Ho og hennar tre barn vart stemna inn for å ha behandla ektemannen og stefaren, Johannes Olsøn Hitland, på ein ukristelig, uanstendig og strafferdig måte. Ein del vitne hadde sett at Johannes bli forakta av både kone og stebarn. Etter kva dei visste var han ein edrueleg og skikkeleg mann som ikkje fortente denne oppførselen. Johanne sin oppførsel var spesielt ille, og eit vitne hadde 2- 3 gonger sett henne fjerne mannen sine hovudputer i senga. Ho hadde i tillegg fornærma han med sine mange talemåtar. Eit vitne hadde også sett henne lugge mann sin. Det gjekk så langt at han til tider måtte rømme huset for å få litt fred og ro. Nokon gonger måtte han opphalde seg hos andre i fleire dagar.

Johanne vart straffa for gjerningane sine, og for å ha vore eit dårleg eksempel som oppfordra barna sine til å vere ulydige mot stefaren sin. Også stebarna fekk eiga straff for å ha sett seg opp mot Johannes. Dei var vaksne og måtte stå til rette for gjerningane sine. Saka gjev eit godt bilete av at ekteskapsproblem ikkje eksisterte i eit vakuum. Dei famna langt fleire enn dei to det gjaldt, og eventuelle barn ville naturleg bli involvert i slike konflikhtar. I tillegg måtte naboar og tilsette på garden gjere seg opp ei meining om situasjonen.

²⁴⁰ Tingbok 42c, 1750: 118b

²⁴¹ Tingbok 45, DEL 4, 1771: 287- 288 og Tingbok 46A, 1771- 1772: 37- 37b, 38- 39

6.2 1600- talet

På 1600- talet fann eg berre ei sak som gjekk på usemje mellom ektepar eller forlova, mot dei ni på 1700- talet. Niels Edtznass og kona Marj vert stemna inn for ”*den onde forligelse Dennem Dagligen emellem er med Skenden och banden.*”²⁴² Begge måtte bøte for desse gjerningane, og om dei ikkje vart forlikte måtte den som hadde skulda rømme jorda.

Saka skil seg frå sakene på 1700- talet, då ein her ikkje har ein tydeleg definert skuldnar. Både kona og mannen kom for tinget, og me får ikkje vite om den eine var meir skuldig enn den andre. Det at den som hadde skulda måtte rømme jorda om dei ikkje vart forlikte kan likevel peike i retning av at ein av partane var meir å laste enn den andre. Likevel var det truleg ikkje viktig å fordele skuld i denne omgang, då retten si hovudmålsetjing såg ut til å vere at dei skulle slutte med denne oppførselen.

Dømet gir lite grunnlag for å finne ut korleis kvinna på 1600- talet handla i høve til ekteskapsproblem. Sorenskrivaren har nemleg ikkje teke med nokon detaljar, og det var heller ingen vitne som uttalte seg. Det står berre at dei var i *ond forligelse*. Når det gjeld desse sakene gjev altså den formelle og utfyllande saksgangen på 1700- talet langt betre innsikt i korleis kvinnene handla enn på 1600- talet. Det er dermed vanskeleg å finne ut om handlingsmåten deira har endra seg frå det eine hundreåret til det andre.

Det er rimeleg å tru at det ikkje var færre ektepar og forlova med problem på 1600- talet enn på 1700- talet. Det får ein til å tru at det på 1600- talet var ein høgare terskel for å stemne denne typen sak for tinget. Kanskje vart slike saker sett på som for private, noko ein i det lengste prøvde å ordne opp i på eiga hand?

Det er likevel nærliggande å tru at futen på 1600- talet i likskap med på 1700- talet fekk melding frå prestar og naboar om ektepar eller forlova sine konflikhtar vart for utagerande.²⁴³ Men i staden for å trekke saka for tinget har han truleg vald å løyse saka direkte med dei det gjaldt. I tillegg kan den Norske Lova som kom i 1687, på visse punkt ha regulert ektepar sin omgang med kvarandre.²⁴⁴ Eg fann ikkje liknande påbod i lova av 1604.

²⁴² Tingbok 2, 1648- 1651: 3b

²⁴³ Som me tidlegare såg vart alle sakane på 1700- talet som gjekk på ektepar og forlova som levde i usemje trukke for tinget av offentleg påtalemakt, eller meir konkret futen.

²⁴⁴ Kong Christian den femtes Norske Lov av 1687: 6-5

6.3 Samanfatning

Eit gjennomgåande trekk ved sakene i denne kategorien er at alle vart dregne for retten av den offentlege påtalemakta. Usemja mellom ektepara ser ut til å ha gått føre seg over lang tid og naboar og lokalsamfunnet var kjende med situasjonen. Ofte hadde også presten vore innblanda for å få partane til å temje seg, men med noko varierende hell. Vart konflikten mellom ekteparet eller dei forlova for ille, var det i alle si interesse at sakene vart trekte for tinget. Bygdesamfunnet var gjennomsiktig, og naboar visste mykje om kva som gjekk føre seg bak andre ektepar sine fire veggjar. Dei brukte ta side med den ektefellen som vart urettferdig behandla, slik Ulinka Rublack gir uttrykk for i si avhandling. Naboane såg det som viktig å stoppe desse konfliktane, då dei rokka ved lokalsamfunnets ro og orden. Dei dreiv slikt sett ei form for sosial kontroll.

På 1700- talet vart seks menn stemna for å vere utøvaren i desse sakene, mot tre kvinner. Det var altså dobbelt så mange menn som kvinner som var den aggressive parten. Den mannlege lovbrytaren ser ut til å ha vore ein drukken ektemann, medan kvinnene ser ut til å ha vore svært arge. Dei gjekk ikkje av vegen for fysiske eller verbale overfall av maken sin. Dei skjelte og banna på han, slo i sund møbler og gjekk fysisk til åtak.

På 1600- talet fant eg berre ei sak som gjekk på ekteskapsproblem, mot dei ni på 1700- talet. Denne saka skilde seg frå dei på 1700- talet. Både kona og mannen vart trekte inn for tinget, og me får ikkje vite om den eine var meir skuldig enn den andre. Det magre referatet i tingboka gir dessutan lite grunnlag for å finne ut korleis kvinna på 1600- talet handla i forhold til ekteskapsproblem.

7. ANNA

7.1 1700- talet

7.1.1 Lausgjengarar

På 1700- talet møter me på tre kvinner som for på bygda og tigga. Desse var omstreifande lausgjengarar, og to av kvinnene reiste saman. Margrethe Erichsdatter og Gertrud Larsdatter vart i 1748 pågripne for å reise rundt i bygda og tigge.²⁴⁵ Margrethe kalla seg ”*Moder*” og Gertrud gjekk for å vere dotter hennar, utan at noko tydar på at dei var i slekt biologisk sett. Desse to skulle angjeveleg ha stole noko frå garden Revsgaard ei natt.

Den 80 år gamle Margrethe hadde budd i Bergen i 30 år, men ho var fødd i Sogn. Ho hadde eit år i førevegen seld huset sitt, og etter den tid hadde ho gått omkring i bygda og tigga brød til livets opphald. Ho var nå huslaus, og som eit fattig menneske å rekne. Like etter at ho seld huset sitt møtte Margrethe på Gertrud som kom frå tukthuset i Trondheim. Gertrud hadde tre år tidlegare blitt dømt til tukthus av Bergens byting og hoffsrett. Nå var ho på veg heim att. Heller ikkje ho hadde noko stabilt tilvære som venta henne. Etter å ha møtt kvarandre slo desse to følgje. Begge hevda at dei ikkje visste om noko tjuveri på Revsgaard. Dei hadde den angjevne dagen vore på ein gard som låg 2 ½ mil derifrå.

Gertrud kunne fortelje at ho på heimvegen frå tukthuset i Trondheim møtte på Johannes Arnesen som ho hadde kjent lenge. Han gjorde henne gravid, og eit halvt års tid før tingsamlinga hadde ho fødd eit barn. Om barnet overlevde, og om det var ein son eller ei dotter, får me ikkje vite. Det me får vite er at Gertrud på heimreisa blei fråstole attesten som viste at ho hadde sona den to år lange straffa si ved tukthuset.

Frammøtt allmoge sa dei visste at Margrethe og Gertrud også hadde tigga ein annan stad, men dei visste ikkje noko vondt om dei. Ein mistenkte dei heller ikkje for tjuveriet på Revsgaard. Det ser ut som om bygdefolket hadde sympati med desse to, og dei var ikkje opptekne av å straffe dei for å reise rundt å tigge. Dette kan ha samanheng med at Margrethe og Gertrud var fattige og ikkje rokka særleg med lokal ro og orden. Då var det annleis med dei store omstreifarfølgja som fòr rundt og stal. Desse følgja har eg som tidlegare nemnt ikkje teke med her. Dei stilte i ein annan kategori enn desse to. Margrethe og Gjertruds omstreifande liv og

²⁴⁵ Tingbok 41f, 1748: 320b- 321

tigging verka ikkje truande på bygdefolket, og det var kanskje difor dei ikkje fekk noko straff. Eg fann i alle fall inga straff i tingbøkene.

Ane Ditlevsdatter som reiste rundt på bygda i 1744 hadde mange likskapstrekk med desse to.²⁴⁶ Ho reiste rundt på landet med barnet sitt og livnærte seg av å selje synåler, knappenåler og andre småsaker ho hadde kjøpt av ein annan person.

Ane blei arrestert og pågripen fordi ho var lausgjengar. I tillegg bar ho eit falskt og uriktig pass. Ho skulle også ha bedrege uskuldelege folk med legekunsten sin. Ho hadde altså skaffa seg føde og livsopphald på ein utillateleg måte.

Om ein samanliknar med Margrethe og Gertrud blei Ane relativt hardt straffa for handlingane sine. Ho hadde etter pågripinga sote fem månader i fengsel, og retten påla henne ytterlegare åtte dagar på vatn og brød i arresten. Etter å ha sona straffa si måtte ho reise til Jarlsberg Grevskap, der ho kom i frå.

7.1.2 To tenestejenter som dreiv hærverk

Dei to ungjentene Brithe Sieursdatter og Marie Nielsdatter vart i 1744 stemna inn for tinget for å ha kasta stein på Gert Hendrich Schriver sitt naust.²⁴⁷ Brithe kunne fortelje at ho hadde kasta stein på naustet nærmast som ein spøk då ho gjekk forbi med nokre lam. Ingen hadde lokka eller trua henne til å gjere det. Også Marie fortalte at ho hadde vore med å kasta stein på nausttaket, og heller ikkje ho hadde meint noko vondt med det. Pannene hadde delt seg i to og gått sundt då dei kasta, men begge ynskte dei å gjere opp for seg og å opprette all skaden.

Barbro Pedersdatter og eit anna vitne hadde akkurat kome roande då Brithe kasta stein på naustet. Dei hadde sett at pannene gjekk sundt, og at nokre av dei falt til jorda. Då dei kom i land spurte dei kvifor jentene gjorde dette. Dei hadde då fått eit slett svar, og jentene nekta for ugjerningane. Ei forklaring som var lite truverdig, ettersom bråket hadde starta allereie ein halvtime før Barbro og det andre vitne kom i land. Store delar av nausttaket var dessutan øydelagt og nedslege.

²⁴⁶ Tingbok 41b, 1744: 53b- 54b

²⁴⁷ Tingbok 41b, 1744: 60b- 62

Gert fekk etter hendinga to menn til å ta skadane nærmare i augesyn. Menna vitna på at 1/3 av nausttaket var slege ned, og at mange panner var borte på kvar side. Skadane kunne takserast til seks riksdalar.

Retten såg på handlinga til desse tenestejentenes som svært valdsam og vondskapsfull. Det at jentene ville betale for reparasjon av taket og gjere opp for seg var ikkje nok straff i seg sjølve. I tillegg til dei seks riksdalar som reparasjonane ville koste, måtte dei betale Gert ein riksdalar i prosessomkostningar. Det som var meir iaugefallande var at dei måtte betale 60 riksdalar kvar i valdsbøter. Kunne dei ikkje betale måtte dei arbeide i spinnehuset ”..saalænge stiftbefalingsManden sam/m/e behager at determinere og fastsætte.”²⁴⁸

Denne harde straffa viser at øvrigheit og lokalsamfunn tok det høgst alvorleg når folk krenkja andre sin eigedom. Når desse to ungjentene gjekk laus på Gert sitt naust vart det sett på som ei vondskapsfull handling som måtte straffast på strengaste måte. Sjølv om det var eit alvorleg lovbrøt etter 1700- talets lovar, må straffa likevel seiast å ha vore særst streng. Å betale for reparasjonane for taket ville for desse to jentene vore ei hard straff i seg sjølve. Seksti riksdalar kvar ville dei nok vanskeleg kunne skaffa. Sjansen for å bli plasserte i spinnehuset så lenge stiftsmannen ønska det var difor stor. Øvrigheita ynskja etter straffeutmålinga å dømme ikkje å ta desse to jentene opp att som samfunnsmedlemmer med det første. Hadde desse to vart gifte kunne saka stilt seg litt annleis. Gifte koner var fullverdige samfunnsmedlemmer og hadde ein sentral funksjon i hushaldet og lokalsamfunnet sitt, noko som ville gjere det viktigare å reintegrere dei enn to ungjenter.

Straffa var nok meint å skulle statuere eit eksempel for andre. Straffeutmålinga er likevel tankevekkande. Ingen andre kvinner verken på 1600- eller 1700 – talet fekk straff av denne størrelsesordenen. Kvinner som ærekrenkja andre med den store munnen sin eller ved slag var ikkje i nærleiken av å få ei straff som kunne målast opp mot denne.

7.1.3 ”At holde et ryggeløs og liderlig Huus med Spil og Drik”

Ingeborg Tostensdatter som budde i Sandviken blei i 1766 stemna inn for å ”*holde et ryggeløs og liderlig Huus med Spil og Drik ja fleere slags uordentligheder, saavel om Hellige- som Sogne Dage.*”²⁴⁹ Ingeborg sin ektemann Sven Svendsen møtte som forsvar for henne i det

²⁴⁸ Tingbok 41b, 1744: 62

²⁴⁹ Tingbok 44g, 1766: 316b

som skulle vise seg å bli ein langtekkeleg og omstendeleg prosess som strekte seg over heile fire år.²⁵⁰ Tilfellet var truleg viktig for øvrigheita. Hadde dei vilja sett igjennom fingrane, kunne dei lett ha lete saka ligge uløyst. At saka kom opp att mange gonger og over så lang tid viser at gjerningane til Ingeborg vekte forarging, ikkje minst avdi festane vart halde på heilagdagane. Som me såg i kapittelet overfor blei også menn dregne for tinget på grunn av drukkenskap.²⁵¹ Dei hadde likevel vore valdelige eller på anna vis oppførte seg usømmeleg mot ektefellen sin i tillegg. Ingeborg hadde tilsynelatande ikkje gjort anna enn å spele og drikke heime i huset sitt.

Det var Ingeborg sin nabo Ole Olsen Hopland som hadde sendt futen ein klage på oppførselen hennar. Han påstod blant anna at ein person som hadde vore på ein av samankommingane hennar hadde kasta stein på huset hans og knekt rekkverket. Ingen av dei innkalla vitna kunne bekrefte desse hendingane, men Ole heldt på sitt. Han skulle også ha slengt uvise og ærekrenkjande ord til Ingeborg nokre dagar før stemninga fall. På grunnlag av desse orda stemna Ingeborg han med motstemning.

Futen og fullmektigen ser ut til å ha vore på Ole si side. Deira synspunkt kom svært tydeleg fram i rettsreferata, noko som var heller uvanleg. Øvrigheita brukte vanlegvis ikkje ta side på denne måten. I alle fall ikkje på ein slik måte at det skein gjennom i rettsreferata

Ingeborg si søster Christina Tostensdatter møtte som vitne. Ho sa at Ingeborg ikkje brukte spele musikk lenger enn til åttetida på kvelden, og ho ikkje hadde høyrte andre enn Ole klage over livet. Futen bad retten merka seg at Christina var Ingeborgs søster. Dette truleg for å svekke Christinas truverd, og å få fram at ho naturleg nok sympatiserte med søstera. Då futen fekk innført desse merknadane i referata er det all grunn til å tru at Christina sitt vitnemål ikkje vart teke like seriøst som andre sitt. Dette var også tilfelle med Berthe Svendsdatter som hadde same vitnemål som Christina. Også her gjorde futen eit poeng av at Berthe og Ingeborg var i slekt. Berthe var søstera til Ingeborg sin mann.

Ei kvinne som heitte Sara møtte også som vitne. Ho var Ole Thygesens enkje og hadde losjert i Ingeborg sitt kammers i 1 ½ års tid. Dette kammerset låg like ved Ingeborg sitt kjøkken.

²⁵⁰ Tingbok 44g, 1766: 316b- 317, Tingbok 44h, 1767: 380- 382, 414- 415b, Tingbok 45 DEL2, 1769: 108- 109, 112- 115

²⁵¹ Kapittel 6 om ektepar og forlova med usemjer.

Medan ho budde der var ho vitne til spel, dans og drikking, men ho visste ikkje om noko grovt og ryggelaust leven. Ifølgje henne hadde dei tilstadeverande kvinnene berre hatt harmlaus moro. Sara kunne fortelje at det var spel og dans i huset på søndagar, men ikkje lenger enn til klokka ni om kvelden. Ho kjente ikkje alle kvinnene som pleide være der, men ho visste at Ingeborg sine søstre Christina Tostensdatter og Marthe Otthesdatter stort sett var der. Fullmektig Kastrup spurte henne om desse kvinnene var kjende for å drive på med eit lettferdig og lausaktig leven. Det svara Sara nei på. Ho hadde sjølv ikkje sett slik oppførsel, og heller ikkje høyrte av andre at desse kvinnene oppførte seg på ein slik måte. Sara kunne stadfeste at det ein kveld var mykje bråk og leven i Ingeborgs hus. Ein snikkar ho ikkje visste kven var hadde då slått inn vindauga med ein stein. I motsetnad til kva Ole påstod, hadde ho likevel ikkje høyrte at det blei kasta stein på naboar sine hus. Ho visste heller ikkje om at rekkverket rundt Ole sitt hus var blitt rive ned.

Fullmektigen meinte saka inneheldt nok vitnemål til å trekkje slutning om at Ingeborg; ”*ofte og fornemmelig om Søn- og Hellige Dage udi sit Huus haver holdet et ret ryggeløs, Spille- Dantze- og Drikke- Huus med meere, og dermed givet stoer Forargelse frå sig.*”²⁵²

Ingeborg blei tilkjent å bøte ein riksdalar tre mark i ”Helligbrøde”, og tre riksdalar til soknets fattige. Vidare skulle ho på grunn av sitt forargelige, uordentlege og lastverdige leven arbeida seks månader i *Bergens Manufactur Huus*. Straffa skulle vere til skrekk og åtvaring for andre likesinna.

7.2 1600- talet

I 1654 stemna futen inn Rasmus Toffting fordi kona hans hadde drege bort til Gudmund QualWogs kone og bedd kona hans på besøk.²⁵³ Dette hadde ho gjort trass i at slottsherren på det strengaste hadde forbode folk å komma til garden deira. Det var nemleg sjukdom der.

Futen meinte Rasmus hadde vanvørda slottsherren sitt brev. Han skulle blant anna ha kasta det på golvet og spytta på det. Denne åtferda kan reknast som ein form for øvrigheitsmotstand. Rasmus forlikte seg med futen og betalte 30 riksdalar i bot.

²⁵² Tingbok 44h, 1767: 415b

²⁵³ Tingbok 5, 1654- 1655: 54b- 55b

7.3 Samanfatning

På 1600- talet fann eg ei sak som ikkje passa inn i kategoriinndelinga mi, sett opp mot fire på 1700- talet. I saka frå 1600- talet møter me på ei form for øvrigheitsmotstand.

Over på 1700-talet gjekk to av sakene på lausgjengeri. Sakene vitnar om at lokalsamfunnet sine medlemmer hadde sympati med fattige som reiste rundt og tigga til livets opphald. Lausgjengarane stod likevel utfor samfunnet, og var dei første som blei mistenkte for lovbrøt av ulike slag. Omstreifande kvinner som dreiv med legekunst, ser ut til å ha stått i ein særlig utsett posisjon. Då var det ikkje det at kvinna var lausgjengar i seg sjølve som var utslagsgjevande for straffeutmålinga, men heller legekunsten.

I perioden på 1700- talet møter me også på to ungjenter som nærmast på spøk kasta stein på naboen sitt naust. Dei måtte betale uoverkommeleg store valdsbøter (60 riksdalar kvar), trass i at dei tilbaud å gjera opp for seg. I tillegg vart ei kvinne som heldt på med dans, drikke og spel til ni på søndagskveldane trekt for tinget. Oppførselen hennar gjekk på tvers av det ein venta frå ei gift kvinne, og øvrigheita følgde saka nøye opp.

8. AVSLUTNING

Kva konflikthar var 1600- 1700 talets bygdekvinne i Nordhordland involverte i? Var det slik at 1600- 1700- talets bygdekvinne i første rekkje prøvde å verne om den seksuelle æra si? Eller blei æra hennar også trua på andre måtar? Korleis reagerte dei ærekrenkte kvinnene og kva skuldingar og konflikthar var dei sjølve opphavet til? Gjekk dei stort sett verbalt til angrep på andre, eller hadde dei også andre måtar å uttrykka seg på?

Skuldingar og utskjelling

Ut i frå tingbøkene frå Nordhordland ser det ut til at kvinnene på 1600- 1700- talet i første rekkje var involverte i saker som gjekk på utskjelling og skuldingar. På 1600- talet var det særleg den seksuelle æra deira som stod i fokus, og kvinner vart i all hovudsak krenkte av menn som kalla dei *Hore*, *Tasche* eller *Vdyd*. Både gifte og ugifte kvinner sin seksuelle vandel blei satt på prøve. Over på 1700- talet var det ikkje lenger like vanleg å stemne seksuelle skuldingar, og dei få sakene som kom for tinget hadde forandra karakter. Nå var det stort sett kvinner som sette fram slike skuldingar, og som prøvde å ramme kvarandre si seksuelle ære.

Tjuveriskuldingane var også relativt hyppige på 1600- talet, men gjekk litt ned på 1700- talet. På 1600- talet skulda fleire gifte kvinner menn for tjuveri, og menn skulda gifte kvinner for det same. Skuldingane som vart sette fram ser ut til å ha vore kjønnsavhengige. Kvinner vart skulda for å ha teke konkrete husdyr, medan menn, med eit unntak, blei skulda for å vere tjuvar på generelt grunnlag. Tjuv vart her brukt som skjellsord. Nå inneheld materialet mitt for få saker til å trekke nokon endelege konklusjonar, men ein kan få inntrykk av at tjuveriskuldinga sin karakter var tett knytt opp mot kjønn. På 1700- talet blei berre gifte kvinner skulda for tjuveri, men dette kan også skuldast tilfeldig utslag i eit lite materiale.

Talet på trolldomsskuldingar heldt seg lågt i begge hundreåra, og dei var mynta på gifte kvinner. På 1600- talet vart dei gjerne kalla *Trollkone* og *Trold Dieffuel*, og på 1700- talet blei dei skulda for å ha ført ulykke over andre sine kyr. Det fall ikkje dom i nokon av periodane, men rettspraksis var likevel litt ulik. På 1600- talet vart allmogen spurt om den innkalla kvinne hadde trolldomsstyrke, eller om dei hadde noko anna uærleg å skulde henne for.

Denne praksisen ser ut til å ha vorte vekke på 1700- talet. Øvrigheita tok ikkje lengre slike klager på alvor. Det ser det derimot ut som folk flest gjorde.

Nabobråk der kvinner var involverte var etter tingbøkene å dømme eit 1700- talsfenomen, og det var denne typen skulding som rangerte høgast dette hundreåret. Alle urostiftarane var kvinner, og ein del av offera var menn. Konfliktane var ofte djuptgåande, og dei innstemna kvinnene hadde gjerne plaga ein eller fleire naboar over lengre tid. Dei gjekk både verbalt og fysisk til verks, og dei utgjorde eit betydeleg uromoment i lokalsamfunnet. Dei var ein trussel mot lokal ro og orden. Tingbøkene vitnar om at det var lite som irritera bygdefolket like mykje som desse kvinnene. Dei måtte staggast. Nokre av kvinnene hadde også vore straffa ved tidlegare høve, utan at det hadde satt ein stoppar for åtferda. Dei let seg heller ikkje stagga av ektemannen. I mange tilfeller hadde også presten vore inne i biletet, også det utan å lukkast. Dei må såleis ha vore både slue og arge kvinner. I motsetnad til dei andre skuldingssakene enda ein del av desse med bot. Ein ville slik oppførsel til livs. Den stridde mot tida sine normer for forventa oppførsel.

Sjølv om me manglar tilsvarende saker i tingbøkene frå 1600- talet, er det all grunn til å tru at denne forma for skuldingar også vart sette fram på den tida. Fråveret av slike saker i tingbøkene kan dermed skuldast at denne sakstypen i større grad blei løyste privat. Den eine saka som kom opp viser likevel at bråk mellom naboar vart teke på alvor også på 1600- talet.

Vald

Erling Sandmo og Margit Løyland sine undersøkingar viser at menn sin valdsbruk gjekk tilbake utover på 1600- og 1700- talet. Det same ser ut til å gjelde for kvinner. Kvinner og menn sin valdsbruk ser ut til å følge kvarandre.

Funna mine viser at kvinner i dei to hundreåra oftast var offer for menn sin vald, men gifte kvinner gjekk også til åtak på andre. Dei angreip både menn og kvinner. Menn ser likevel ut til å ha hatt større spelerom enn kvinner. Dette kom til uttrykk ved at dei gjekk til åtak på kvinner i dei fleste sosiale posisjoner og livsfasar. Kvinner sitt åtferdsmønster ser ut til å ha vore noko innskrenka i høve til dette. Dei var gifte eller enkjer og gjekk i hovudsak inn i fysiske konfrontasjonar med andre gifte kvinner og menn. Truleg hadde berre gifte kvinner og enkjer stort nok handlingsrom til å agere fysisk. Ugifte kvinner vart så vidt eg kunne finne aldri stemna for å ha slått nokon. Meir uventa er det at gifte kvinner heller ikkje gjekk til åtak

på ugifte jenter. Men det kan kome av at mannen som hushaldsoverhovud hadde ansvar for å straffe tenestejenter og barn.

Vald oppstod stort sett på bakgrunn av daglegdagse konflikhtar mellom bygdefolk. Folk arbeidde tett saman, og slike konflikhtar var ikkje til å unngå. Valdshandlingar som følgde i kjølvatnet av usemjer ser ikkje ut til å ha vore kjønnsavhengige. Både menn og kvinner ser ut til å ha reagert om rettane deira vart krenkte. Valden sin natur ser også ut til å ha arta seg likt mellom kjønn. Begge kjønn slo med det dei hadde for handa, og angrepa var ikkje planlagde. Kvinner var som me såg overfor oftare offer for menn sin valdsbruk enn angripar sjølve. I mange tilfelle hadde likevel kvinnene framprovosert den valden dei vart utsett for. Dei yppa til vald med dei giftige tungene sine. Margit Løyland sine påstandar om at kvinna i større grad enn vald brukte ord, ser slik ut til å stemme på kvinna i Nordhordland.

Tjuveri var tabu

I løpet av dei to undersøkte hundreåra dukka det berre opp ei reel tjuverisak (1769), resten av sakene var stemna inn som ulovleg tak. Men også desse var fåtalige, noko som indikerer at tjuveriet var som tabu å rekne. Dette stemmer med Sandmo og Hobberstad sine undersøkingar. Sakene vitnar om at det var lettare å trekke naboar for ulovleg tak enn for tjuveri. Ved å stemne nokon inn for ulovleg tak, fekk ein att eigedelen sin, utan å skape problem for naboen. I tillegg sende ein eit signal om at slik oppførsel var uakseptabel.

Kvinner var lovbrytaren i dei tjuverirealterte sakene eg har undersøkt, og dei tok, slik Jorunn Dobbe har vist, daglegdagse verdiar frå kvarandre.²⁵⁴ Sakene viser at kvinner hadde god oversikt over kva andre bygdemedlemmer tok seg til, både på dagtid og nattestid. Kvinnene kontrollerte kvarandre, og det ville vere vanskelig å stele utan at nokon fekk med seg kva som skjedde. Denne erkjenninga kan ha ført til at ein vegra seg mot å stele.

Det eine reelle tjuveriet som kom opp på 1700- talet peikar i retning av at også når det gjaldt kvinner kom det i overinstemming med Øyvind Hobberstad sine funn an på kven ein var og ikkje kva ein gjorde.²⁵⁵ Tenestejenta hadde stole for små verdiar, og ein kunne lett ha stemna henne inn for ulovleg tak i staden for tjuveri. Det at ho vart stemna inn for tjuveri, vitnar om at bygdefolket ikkje hadde noko hast med å inkludere denne jenta i lokalsamfunnet igjen.

²⁵⁴ Dobbe, 1995: 121

²⁵⁵ Hobberstad, 1997: 102

Ting kunne ha stilt seg annleis med ei gift kone. Om ho ikkje var av god slekt kunne dette hatt sitt å seie.

Bygdesladder og seksuell ære

Kvinner var involverte i få saker som gjekk på bygdesladder, noko som kan skuldast at folk mest sannsynleg prøvde å halde seg unna sladder som kunne sporast attende til dei sjølv. Nokre saker kom likevel opp, og på 1600- talet retta alle seg mot seksuell ære. I motsetning til det me gjerne hadde venta var sladder i dei fleste tilfelle retta mot menn si seksuelle ære. Sakene følgjer på sett og vis same mønster, og det verkar som om bygdefolk og øvrigheit ynskte å sjå mannen frikjent. Det kan ha hatt med stillinga hans som hushaldsoverhovud å gjere. Samtlege fekk dommar som sette dei fri for sladder, og i to av tilfella reiste allmogen seg opp og ropte ut uskylda hans.

Saka såg ut til å stille seg i eit anna lys når ei ung jente sin seksuelle vandel stod på spel same hundreåret. I det tilfellet stilte bygdefolket seg bak mannen som starta sladder, og han gjekk fri. Jenta fekk dermed ikkje gjenoppretta æra si. Kjønn, alderen og den sosiale posisjonen kan ha verka inn på utfallet. Kanskje ho ikkje var av god slekt, og ikkje hadde ein familie som kunne stille opp for henne. Slike faktorar var viktige i det gamle bygdesamfunnet. Referata viser likevel at det var faren som reiste sak på hennar vegne. Ho hadde altså støtte. Kva som var den endelege årsaka til at jenta vart annleis behandla enn mennene som møtte i retten, er det ikkje mogleg å finne noko eintydig svar på. Då måtte ein hatt fleire liknande saker å støtte seg til. Dømet står likevel i skarp kontrast til sakene der menn vart utsett for bygdesladder, og dette kan indikera at menn kunne ha større sannsyn for å få oppretthalde den seksuelle æra si enn unge jenter. Dei hadde bygdefolket bak seg.

I motsetnad til det ein kunne få inntrykk av gjennom Kari Telste si gransking frå Ringerike og Hallingdal, viser sakene at det truleg ikkje var så stor skilnad på menn og kvinner når det kom til seksuell ære.²⁵⁶ Både kvinner og menn prøvde verja seg mot rykte vedrørande deira seksuelle vandel, og i mitt materiale var det då flest menn som prøvde oppretthalde æra si. Begge kjønn ville slike ryktedanningar til livs. Funna mine ser slik sett ut til å stemme godt overeins med Erling Sandmo sin påstand om at både kvinner og menn stod i fare for å bli hardt ramma om det blei sådd tvil om den seksuelle æra deira.²⁵⁷ Sandmo peikar på at det

²⁵⁶ Telste, 1993: 134

²⁵⁷ Sandmo, 1999: 129

ikkje berre var bygdekvinnene på 1600- talet som definerte æra si på grunnlag av seksualitet. Menn gjorde det same.

Ifølgje Ulinka Rublack var det forventa at ein sjekka ut unge jenter sin sladder. Den kunne vere feilaktig og misvisande.²⁵⁸ Eit ektepar på 1700- talet handla stikk i strid med desse normene. Mora spreidde dottera sine ord, utan først å ha undersøkt sanningsinnhaldet i dei. Dette vart sett på som eitt alvorleg normbrot. Både mor og dotter fekk audmjukande straffer. På 1600- talet fekk ingen straff for sladderer sin, og det trass i at ei jente i den eine saka hadde sett ut relativt grove rykte om sin eigen far.

Fulle menn og arge kvinnfolk

Usemjer mellom ektepar og forlova ser etter tingbøkene å dømme ut til å ha vore særlig utbreidde på 1700- talet, og så å sei fråverande på 1600- talet. Desse sakene vart alltid drege for retten av den offentlege påtalemakta, og enda stort sett i ei lita bot. Dei forlova eller ektepara hadde stort sett hatt problem over lengre tid, og naboar var fullt klar over kva som skjedde. Dei vegra seg likevel for å bryte inn før situasjonen tilspissa seg såpass mykje at dei ikkje lengre kunne la vere å melde i frå til øvrigheita. Før det gjekk så langt tok dei side med den skadelidande, og gav han eller henne husly og liknande. Desse sakene rokka ved samfunnets ro og orden. Hushaldet var den berande eininga i dette samfunnet, og det var difor viktig å rette opp i slike høve. At konfliktane fann stad innfor eit hushald gjorde det likevel vanskeleg for naboar å gripe inn på eit tidleg tidspunkt. Slik gjorde ein ikkje før ein måtte.

Den drukne ektemannen var den typiske lovbrytaren i desse sakene. Når han blei full, gjekk han ikkje av vegen for å skjelle ut kona, kaste henne på dør, eller og angripe fysisk. Prestane vart ofte kopla inn i denne typen konfliktar som ofte fann stad på søn- og heilagdagane. Ut frå rettsreferata kan det tidvis verke som om øvrigheita greip inn avdi dei hadde vanhellige søndagen. Den dårlege behandlinga av kona kom i andre rekkje. Mange av dei innstemna mennene vart fulle på søndagar, og braut dermed paragrafen om *helligbrøde*. Retten slo kraftig tilbake mot slik åtferd. Kvinna let gjerne naboar få innblikk i kva ho måtte gjennomgå, og klaga ofte på mannen sin oppførsel. I retten stilte ho seg likevel bak mannen, og sa gjerne at han berre oppførte seg ille når han var drukken. Skilnaden i kva ho uttrykte i retten og

²⁵⁸ Rublack, 1999: 20

framføre naboar var likevel logisk. Både lokalsamfunn og øvrigheit ville forvente at ho stilte opp for mannen sin i retten. Dei tilhørte same hushald og måtte difor opptre som ei eining.

Også kvinner opptredde som den aggressive part i slike saker, endå menn var lovbrytaren i dobbelt så mange tilfelle. Desse kvinnene var svært arge, og dei fekk utløp for sinnet sitt ved fysiske og verbale overfall på maken. Til skilnad frå størstedelen av mennene hadde kvinnene ikkje drukke. Dei var berre sinte. Ei var så arg at ho slo truloveden sin i hovudet med ei øks. Ei anna oppfordra barna sine til ugjerningar mot ektemannen sin, som var stefaren deira. Saman hånste dei han og behandla han så ille at han knapt nok kunne opphalde seg i sitt eige hus.

Når kvinner angreip vart det satt spørsmålsteikn ved deira psykiske helse. Retten lurte på om dei var ved sin fulle forstand, eit element som ikkje gjorde seg gjeldande når menn oppførte seg aggressivt. Ei av dei arge kvinnene såg ut til å ha vore i psykisk ubalanse. Det verkar som det kan ha redusert straffa hennar noko, utan at ein kan trekkje for klare slutningar frå eitt tilfelle.

Dei arge kvinnene var anten oppattgifte enkjer eller enkjer som var forlova. Det var altså ingen av desse som levde i sitt første ekteskap, noko som peikar i retning av at enkjene kunne ta seg større rettigheitar enn gifte kvinner. Dei styrte seg sjølve, og var ikkje priggitt mannen. I likskap med Monika Antun sine undersøkingar ser det ut som om dei hadde eit relativt stort spelerom, og at dei nytta seg av det.²⁵⁹

Ektepar og forlova var mest sannsynleg usamde også på 1600- talet, sjølv om det ikkje kom til uttrykk i tingbøkene. Avviket kan då skuldast skilnad i innstemningspraksis. Formaliseringa av rettssystemet på 1700- talet kan ha ført til ein lågare terskel med tanke på å stemne inn denne typen sak for tinget. NL 1687 sine paragrafer om *helligbrøde* og *husbond* kan også ha spelt ei rolle.

Å handle på tvers av normer

²⁵⁹ Antun, 1999: 70

På 1700- talet dukka det opp nokre saker der jenter og kvinner handla på tvers av tida sine normer og forventningar. To unge jenter dreiv blant anna hærverk, og kasta stein på naboen sitt naust. For denne åtferda fekk dei oppsiktsvekkjande store bøter. Ingen andre i mitt materiale blei tilkjent bøter av denne størrelsesordenen. Det seier seg nesten sjølv at to tenestejenter ikkje hadde evne til å betale, og dei vart difor truleg sette i Spinnehuset så lenge stiftmannen ynskte. Krenking av andre sin eigedom vart altså sett på som eit alvorleg lovbrøt. Det stridde mot tida sine normer. Kanskje hadde straffa også noko å gjere med tenestejentene sin låge sosiale posisjon. Samfunnsposisjonen deira tala uansett ikkje i deira favør. Her må det likevel nemnast at desse jentene kunne vere av god slekt, og at dei kanskje hadde folk som støtta seg. Trass i dette ville unge jenter jamt over vere dei som hadde minst å seie.

Også ei gift kvinne som inviterte til fest med dans, spel og musikk på søndagskveldar braut med normene for forventna oppførsel. Det var ikkje akseptabelt at ei gift kvinne held på slik, og retten følgde saka nøye opp. Fut og fullmektig gjorde kva dei kunne for å svekke vitnemålet hennar, og det var tydeleg at dei ynskte å sjå henne domfelt.

På 1700- talet møtte me også på tre lausgjengarar som tente til livets opphald ved å reise rundt på bygda og tigga. To av desse reiste i lag, og ei aleine. Tilfella viste at bygdefolket hadde sympati med folk som fòr rundt og tigga, så lenge dei ikkje rokka ved lokal ro og orden. Dei var likevel i ein utsett posisjon, og var dei første som blei skulda for tjuveri og liknande. Ho eine som reiste rundt aleine blei ikkje like godt behandla. Ho hadde drive med legekunst, og retten såg på det som om ho hadde bedrege folk.

Konklusjon

Kva kan ein så seie om handlingsrommet til bygdekvinnene i Nordhordland på 1600- og 1700- talet? Undersøkingane mine vil ikkje kunne gje noko fullstendig svar på dette. Dei fleste kvinnene møtte aldri på tinget, og det var truleg dei mest tilspissa og konfliktfylte sakene som kom for retten. Desse sakene vil likevel kunne reflektere vesentlege sider av kvinners oppførsel og handlingsrom. Tingbøkene gjer slik sett eit inntrykk av at visse kvinner kunne gripe til giftige tunger og fysisk vald om dei blei krenkte av andre, eller om dei ynskja å krenkje nokon.

Den valdelege kvinna ser ut til å ha regjert på 1600- talet. Gifte kvinner og enkjer gjekk fysisk til åtak på andre gifte kvinner og menn, men me skal likevel merkja oss at kvinner oftare var

offer for menn sin vald enn angripar sjølve. I mange tilfelle var det likevel dei som la opp til den valden dei vart utsett for med dei spisse tungene sine. Bygdekvinna visste å slå frå seg med ord, noko som kom klart til uttrykk ved at kvinnene i begge hundreåra hyppigast var part i skuldings- og utskjellingssaker. På 1700- talet slo dette ut i form av nabobråk, og på 1600- talet ved at dei søkte å verne om den seksuelle æra si.

Kva den seksuelle æra angår vart kvinna i første rekkje utsett for denne type skuldingar frå menn, heller enn at dei sette fram slike skuldingar sjølve. Men også kvinner prøvde å ramme andre sin seksuelleandel. Skuldingssaker som retta seg mot seksuell ære gjorde seg sterkt gjeldande på 1600- talet, medan dei på 1700- talet var nesten fråverande. Vidare verkar det som om bygdekvinne i begge hundreåra så langt som råd var unngjekk å bli innblanda i tjuveri og bygdesladder. Dei var forbundne med tabu, og slike handlingar kunne ikkje forsvarast. Dei få sladdersakene som dukka opp på 1600- talet var likevel interessante, då dei viste at både kvinner og menn definerte seg sjølve ut i frå den seksuelle æra si.

Formaliseringa av rettsapparatet kan ha ført til at det på 1700- talet lønte seg å trekkje andre type saker for tinget enn hundreåret før. Prosessgangen og sorenskrivarens refereringar blei etter 1660 stadig meir omfattande, og rettargangen utvikla seg i retning av å bli meir profesjonell. Prokuratorar opptredde hyppigare enn før, og dei var dyre å leige. Desse omstenda kan ha ført til at det ikkje lengre lønte seg å trekkje dei same sakene som tidlegare for retten. Lova av 1687 kan ha vore ein medverkande årsak til dette. Desse faktorane kan i neste omgang ha vore avgjerande med tanke på at det på 1600- talet samla sett kom opp fleire saker der kvinner var involverte, enn på 1700- talet.

Det var i all hovudsak gifte kvinner og enkjer som hadde stort nok spelerom til å gå fysisk og verbalt til åtak på andre. Enkjer og oppattgifte enkjer ser her ut til å ha stått i ein særposisjon. Dei kunne truleg ta seg fleire rettar enn andre kvinner, og nokre av dei gjekk så langt som å forneda maken sin. Ugifte jenter ser ikkje ut til å ha hatt det same høvet for utfolding, sjølv om det ser ut som om dei kunne rette skuldingar mot jenter i same livssituasjon.

Gifte kvinner og enkjer hadde som me ser stort nok handlingsrom til å krenkje andre, men det fantes grenser. Gjekk dei for langt, fekk det konsekvensar. Det gamle bondesamfunnet hadde normer for korleis kvinner kunne oppføra seg. Ein forventa at den gifte kvinna innordna seg mannen og hushaldet, og at ho heldt fred med naboane. Handla ho i strid med desse sterkt innarbeidde normene, rokka ho ved lokal ro og orden. Bygdefolket ville betrakte henne med

misnøye, og ho ville bli møtt av sanksjonar frå rettsapparatet. Kvinna kunne til dømes ikkje drive med dans, spel og drikking, då slikt ikkje sømte seg for gifte koner. Sjølv om kvinna kunne handle relativt sjølvstendig og uavhengig av mannen måtte ho altså innretta seg etter gjeldande normer. Dei la rammene for spelerommet hennar.

9. KJELDER OG LITTERATUR

Digitale kjelder

A. Tingbøker

Statsarkivet i Bergen, sorenskrivaren i Nordhordland:

<http://digitalarkivet.uib.no/da/tb1200.htm> (27.04.2006)

<http://digitalarkivet.uib.no/da/tgbnhl46a.htm> (27.04.2006) Tingbok 46a, 1771- 1772

Tingbøker frå Nordhordland 1642- 1671 og 1742- 1771

1600- talet

Tingbok 1, 1642-1648

Tingbok 2, 1648-1651

Tingbok 3, 1652-1653

Tingbok 4, 1653-1654

Tingbok 5, 1654-1655

Lakune 1656- 1663

Tingbok 6, 1664

Tingbok 7, 1665

Tingbok 8, 1666

Tingbok 9, 1667

Tingbok 10, 1668

Lakune 1669

Tingbok 11, 1670 (ekstrakt)

Tingbok 12, 1671

1700- talet

Tingbok 40g, 1742
Tingbok 41a, 1743
Tingbok 41b, 1744
Tingbok 41c, 1745
Tingbok 41d, 1746
Tingbok 41e, 1747
Tingbok 41f, 1748
Tingbok 42a, 1748
Tingbok 42b, 1749
Tingbok 42c, 1750
Tingbok 42d, 1751
Tingbok 42e, 1752
Tingbok 42f, 1753
Tingbok 43a, 1754
Tingbok 43b, 1755
Tingbok 43c, 1756
Tingbok 43d, 1757
Tingbok 43e, 1758
Tingbok 43f, 1759
Tingbok 43g, 1760
Tingbok 44a, 1760
Tingbok 44b, 1761
Tingbok 44c, 1762
Tingbok 44d, 1763
Tingbok 44e, 1764
Tingbok 44f, 1765
Tingbok 44g, 1766
Tingbok 44h, 1767
Tingbok 44i, 1768
Tingbok 45, 1768
Tingbok 45, 1769
Tingbok 45, 1770
Tingbok 45, 1771
Tingbok 46a, 1771- 1772

B. Lover

Kong Christian den fjerdes Norske Lovbog af 1604. Efter foranstaltning af det akademiske kollegium ved det kongelige norske frederiks universitet. Udgiven af Fr.Hallager, Professor og Fr.Brandt, Stipendiat, Christiania, Feilberg & Landmark, 1855. Tilrettelagt for World Wide Web av Prosjekt for nettbaserte hovedfagsstudier (PNH) på grunnlag av avfotografering og opptrykk ved Norsk historisk kjeldeskrift-institutt. Den rettshistoriske kommisjon, Oslo 1981.

<http://www.hf.uio.no/PNH/chr4web/chr4home.html> (23.03.2006)

Kong Christian den femtes Norske Lov av 15de april 1687 med kongeloven 1665. Tilrettelagt for World Wide Web av Prosjekt for nettbaserte hovedfagsstudier (PNH) på grunnlag av ISBN 82-00-05555-8 © Universitetsforlaget, 1982. Etter tillatelse fra Universitetsforlaget.

<http://www.hf.uio.no/PNH/chr5web/chr5home.html> (23.03.2006)

Litteraturliste

Antun, Monika. *Kvinnene på bygdetinget i Nordhordland midt på 1600- talet. Ei gransking av kvinners stilling og posisjon i tingsituasjonen. Rettshandheving og praksis i Nordhordland Sorenskriveri 1642- 1668*, hovedfagoppgave i historie, Høgskolen i Bergen/Universitetet i Bergen, våren 1999

Aune, Anne. *Avkriminalisering av leiermål.. Ein studie av rettspraksis i leiermålssaker i Nedre Telemark sorenskriveri 1727- 1797*, hovedfagoppgave i historie, Høgskolen i Oslo, 1994. Trykt av tingbokprosjektet Oslo 1994.

Blom, Ida, Rosenbeck, Bente, Sogner Sølvi. *Kvinner i den vestlige verden fra år 1500 til i dag. Renaissance, reformasjon og revolusjon*, Cappelen Akademiske Forlag; Oslo 2005.

Blom, Ida, Sogner, Sølvi (red.) m.fl. *Med kjønnsperspektiv på norsk historie. Fra vikingtid til 2000- årsskiftet*, Cappelen Akademiske Forlag, 2.utgave, Oslo 2006.

Dobbe, Jorunn. *Blant grannar og myndigheter. Konfliktløsning og disiplinering på bygdetinget i Nordhordland 1642-55*, hovedfagoppgave i historie, Universitetet i Bergen, høsten 1995. Trykt av tingbokprosjektet Oslo 1996.

Dyrvik, Ståle. *Hushaldsundersøkingar. Historisk demografi. Ei innføring i metodane*, Universitetsforlaget, Bergen 1983.

Erichsen, Bodil Chr. *Kriminalitet og rettsvesen i Kristiania på slutten av 1600- tallet*, hovedfagoppgave i historie, Universitetet i Oslo, høsten 1992.

Hele Norges leksikon, Bind 13, Libri Arte, 1996.

Hobberstad, Øyvind. ”Den som tager andens gods er iche bedre end een tyv!” *Ulovleg tileigning av annan manns eigedom. Lovgjeving og rettshandheving på tinget i Nordhordland sorenskriveri 1664- 1707*, hovedfagoppgave i historie, Universitetet i Bergen/Høgskolen i Bergen, 1997.

Imsen, Steinar, Winge, Harald. *Norsk historisk leksikon, Kultur og samfunn ca. 1500-1800*, Cappelens akademiske forlag, 2. utgave, 1999.

Kiil, Alf. *Arkivkunnskap*, Universitetsforlaget, 1987.

Løyland, Margit. *Slagsmål, leiermål og bøtelagte egder 1600- 1700*, hovedfagoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1992.

Moseng, Ole Georg, Opsahl, Erik (m.fl). *Norsk historie 1537- 1814*, Universitetsforlaget, 2003.

Myking, John Ragnar. *Lagerettemennene og bygdeelite ca. 1650- 1750. Eit eksempel frå Nordhordland*, Heimen, bd 33, 1996.

Rian, Øystein. *Aschehougs Norges historie, Bind5, Den nye begynnelsen, 1520- 1660*, 1996.

Rublack, Ulinka. *The Crimes of Women in Early Modern Germany*, Oxford Studies in Social History, Claredon Press Oxford, 1999.

Sandmo, Erling. *Tingets tenkemåter. Kriminalitet og rettssaker i Rendalen 1763- 97*, hovedfagoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1991.

Sandmo, Erling. *Voldssamfunnets undergang. Om disiplineringen av Norge på 1600-tallet*, Universitetsforlaget AS, 1999.

Schioldrop, Edgar B.(hovedredaktør). *Gyldendals konversasjonsleksikon, Bind 7*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1933.

Sogner, Sølvi. *Aschehougs Norges historie, Bind 6, Krig og fred 1660-1780*, 1996.

Sogner, Sølvi. *Tingbokprosjektets historie*, 2004.

<http://www.hf.uio.no/hi/prosjekter/tingbok/historikk.htm> (20.11.2005)

Telste, Kari. *Mellom liv og lov. Kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal 1652-1710*, hovedfagoppgave i etnologi, Universitetet i Oslo, høsten 1992. Trykt av tingbokprosjektet i Oslo 1993.